

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი

მანანა ნიკოლაძე

შალვა დადიანის მხატვრული პროზა

10.01.01. - ქართული ლიტერატურა

დისერტაცია ფილოლოგიის დოქტორის
აკადემიური ხარისხის მოსაპოვებლად

სამეცნიერო ხელმძღვანელი: სრული პროფესორი
ავთანდილ ნიკოლეიშვილი

თანახელმძღვანელი: ასოცირებული პროფესორი ნესტან კუტივაძე

ქუთაისი

2011

ს ა რ ჩ ე კ ი

შესავალი	3
თავი I – შ. დადიანის ადრინდელი პროზა	18
თავი II – მინიატურები	26
თავი III – მოთხრობები	43
თავი IV – რომანები	75
ა) „უბედური რუსი“	75
ბ) „გვირგვინების ოჯახი“	122
გ) შ. დადიანის დაუსრულებელი რომანები	148
დასკვნები	154
გამოყენებული ლიტერატურა	158

შუსაგალი

შალვა დადიანი (1874-1959) ქართული მხატვრული სიტყვის ერთ-ერთი გამორჩეული ოსტატია. მან, როგორც მრავალმხრივმა შემოქმედმა, მეტად მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა XX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული კულტურის განვითარებაში, სიტყვაკაზმული მწერლობის თითქმის ყოველ ჟანრში მოსინჯა შ. დადიანმა კალამი და შექმნა შესანიშნავი ნაწარმოებები, რომლებშიც დასმული მრავალი პრობლემატური საკითხი დღესაც აქტუალური და მტკივნეულია თანამედროვე საქართველოსთვის.

შ. დადიანის შემოქმედებითი გზა XIX საუკუნის 90-იან წლებში დაიწყო. ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს შალვა დადიანის ხელნაწერი ჟურნალი „მოზარდი“, რომელსაც 1888-1892 წლებში უშვებდა. მასში იგი ათავსებდა წერილებს, კორესპოდენციებს, დრამატულ ნაწარმოებებს, ლექსებსა და მოთხრობებს.

შ. დადიანი თავიდანვე მრავალფეროვან შემოქმედად წარდგა საზოგადოების წინაშე: მსახიობი, რეჟისორი, პოეტი, პროზაიკოსი, დრამატურგი. მართებულად აღნიშნავდა კონსტანტინე გამსახურდია: „დიდი ილიას დაღუპვის შემდეგ ასეთი მრავალფეროვანი ბუნების მოღვაწე ჯერ არ გვეყოლია... ეს ადამიანი რომ არ იყოს ამ ქვეყანაზე, მე შემზარდებოდა ცხოვრება. შალვა არის ჩვენი იმედი და ჩვენი სინდისი. მე მიკვირს, პირდაპირ მიკვირს, საიდან აქვს მას ამდენი უღვეველი ცოდნა, ის ხომ ცოდნის ნამდვილი სიძველეთა მუზეუმი“ (სიგუა, 1975: №2).

დიდია შ. დადიანის დამსახურება ქართული კინოხელოვნების შექმნის საქმეშიც. ის იყო ქართული კინემატოგრაფიის შექმნის ერთ-ერთი პირველი ენთუზიასტი, ერთ-ერთი პირველი კინომსახიობი და სცენარისტი. „იგი მდგარა ჩვენი ეროვნული კინოხელოვნების სათავესთან და ბევრი გაუკეთებია იმისათვის, რომ ახალგაზრდა კინემატოგრაფია ორივე ფეხით მყარად დამდგარიყო ქართულ ნიადაგზე. ამისათვის შალვა დადიანს არ დაუშურებია არც შემოქმედის ნიჭი და არც ორგანიზატორის ძალა და ენერჯია“ (კვანჭილაშვილი, 1976: 69).

აღსანიშნავია, რომ შ. დადიანმა სამწერლო მოღვაწეობა ლექსებით დაიწყო. 1893 წელს გამოიცა მისი ლექსთა პატარა კრებული „ნაპერწკალი“. ამ კრებულს ქართული კრიტიკისა და საზოგადოების ყურადღება არ მიუქცევია,

მხოლოდ ერთმა ლექსმა მოიპოვა პოპულარობა და ისიც ნათარგმნა: „მხოლოდ შენ ერთს“.

1896 წელს „ივერიაში“ შ. დადიანი „ქუჯის“ ფსევდონიმით ბეჭდავს თავის პირველ ბელეტრისტულ ნაწარმოებს „წმინდა ცრემლები“. „მაშინ „ივერიას“ ჯერ კიდევ თვითონ ილია ხელმძღვანელობდა და უთუოდ წარმოიდგენთ ჩემს გახარებას, როდესაც გაზეთის ფელეტონში ჩამწკრივებულად ჩემი მოთხრობა დავინახე“ – იხსენებდა მოგვიანებით მწერალი (დადიანი, 1958: 532). ეს დებიუტი მხატვრულ პროზაში ფეხბედნიერი გამოდგა. მწერალმა შექმნა თემატურად და ჟანრობრივად განსხვავებული უამრავი პროზაული ნაწარმოები, რომლებშიც გააშუქა ქართველი ხალხის ცხოვრების სხვადასხვა მომენტი. მის ნაწარმოებებში ვეცნობით საზოგადოების სხვადასხვა ფენისა და კლასის წარმომადგენლებს მათთვის დამახასიათებელი ინდივიდუალური ნიშან-თვისებებით.

შ. დადიანმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა ქართული ბელეტრისტიკის განვითარების საქმეში. მისი მხატვრული პროზის ყოველმხრივ შესწავლას აქტუალური მნიშვნელობა აქვს ქართული ლიტერატურის ისტორიისათვის. ამდენად, ამ მწერლის შემოქმედების ღრმად გაცნობა უდავოდ საინტერესოა და აუცილებელი, ერთობ ღირებული ქართული ლიტერატურის განვითარების ეტაპების თავისებურებათა დახასიათებისათვის.

შაღვა დადიანის შემოქმედებას ქართველ კრიტიკოსთა ყურადღება არასდროს მოკლებია. მას დღესაც არ დაუკარგავს აქტუალობა. მწერლის შემოქმედების შესახებ ძირითადად საბჭოთა ეპოქაშია დაწერილი სამეცნიერო გამოკვლევები, რის გამოც სრულად და ობიექტურად არ არის წარმოჩენილი მწერლის შემოქმედების მრავალი საინტერესო ასპექტი.

ცნობილია, რომ კრიტიკაც ისევე ემორჩილებოდა ტოტალიტარული სახელმწიფოს მოთხოვნებს, როგორც ლიტერატურა. სწორედ კრიტიკის საშუალებით ხდებოდა მწერლობის მართვა, რაც თავის დაღს ასვამდა მწერლის შემოქმედებასაც და მის მეცნიერულ ანალიზსაც.

შაღვა დადიანს, როგორც მინიატურებისა და ისტორიული რომანის ერთ-ერთ ფუძემდებელს, გამორჩეული ადგილი უჭირავს ქართულ ლიტერატურაში. მისი შემოქმედება უაღრესად საინტერესოა ამ კონტექსტში. XX საუკუნის პირველი ნახევრის პროზის ტენდენციებისა და მხატვრული ასპექტების სრულყოფილად წარმოსახენად მნიშვნელოვანია სიღრმისეულად, ობიექტურად

იქნეს გამოკვეთილი შ. დადიანის მხატვრული პროზის უმთავრესი თავისებურებანი, რომ უფრო ზუსტად განისაზღვროს მისი ადგილი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

ნაშრომში დღევანდელობის პოზიციებიდანაა შესწავლილი შ. დადიანის მხატვრული პროზის თავისებურებანი.

დღესდღეობით მნიშვნელოვანია საზღვარგარეთული ლიტერატურულ-კრიტიკული სკოლების მეცნიერული მიღწევების საფუძველზე გავაანალიზოთ XX საუკუნის ქართული ლიტერატურა. ეს საშუალებას მოგვცემს უკეთ მოხდეს ქართული კულტურის, როგორც ერთი უადრესად საინტერესო და მრავალფეროვანი შენაკადის, ჩართვა მსოფლიოს ლიტერატურულ პროცესში. ამ თვალსაზრისით შ. დადიანის მხატვრული პროზა სპეციალურად დღემდე არავის უკვლევია. ასევე, მნიშვნელოვანია ქართველ მწერალთა ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში ასახული ეროვნული მრწამსის ანალიზი თანამედროვე თვალსაზრისით. ამ მხრივ შ. დადიანის შემოქმედებაც ახლებურ მიდგომას საჭიროებს.

ლიტერატურულ კრიტიკაში კონიუნქტურის მიღმა დარჩენილ საინტერესო შეხედულებებზე ყურადღების გამახვილებით, ვფიქრობთ, გავადრმავებთ და მწყობრ, გამოკვეთილ ხასიათს მივცემთ ცალკეულ წერილებში გაბნეულ საინტერესო შეხედულებებს.

ნაშრომის მიზანია წარმოვაჩინოთ შ. დადიანის მხატვრული პროზის უმთავრესი თავისებურებანი, მისი მიმართება იმ ტენდენციებთან, რომლებიც დამახასიათებელი იყო ამ პერიოდის ქართული მწერლობისათვის.

ყურადღება გამახვილდება მხატვრული სტილის საკითხებზე. შეჯერდება და გადაფასდება ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმული მოსაზრებები, რის საფუძველზეც უფრო დეტალურად წარმოჩინდება შ. დადიანის წვლილი XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

სადისერტაციო ნაშრომის მეთოდოლოგიური და თეორიული საფუძველია შ. დადიანის მხატვრული პროზის შემსწავლელი მკვლევარების შრომები, ლიტერატურათმცოდნეობითი ხასიათის სამეცნიერო ლიტერატურა, სადაც განხილულია მწერლის შემოქმედებითი მეთოდისა და მისი ინდივიდუალური სტილის საკითხები. ჩვენი კვლევა ძირითადად წარმართულია ისტორიულ-შედარებითი და ახალი ისტორიზმის გამოყენებით.

ნაშრომში წარმოჩენილი თეორიული დასკვნები გამოყენებული იქნება XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის, კერძოდ, შ. დადიანის მხატვრული პროზის სრულყოფილად შესასწავლად.

აღსანიშნავია, რომ მწერლის შემოქმედების შესწავლა დაემთხვა საბჭოთა პერიოდს. მიუხედავად კრიტიკოსთა ტენდენციურობისა, ბევრი რამ მაინც მართებულადაა შეფასებული, თუმცა გარკვეულ საკითხებზე შეგნებულად მოხდა გვერდის ავლა. ასეთ მომენტებზე ყურადღების გამახვილებით უკეთ წარმოჩინდება შ. დადიანის მემკვიდრეობის მხატვრული ღირებულება და შეფასდება მწერლის როლი ქართული ლიტერატურის ისტორიაში.

შალვა დადიანის შესახებ მრავალი ნარკვევი, გამოკვლევა, წერილი დაიბეჭდა. არსებული პუბლიკაციები მწერლის შემოქმედებასთან დაკავშირებით ძირითადად 1970-80-იან წლებშია შექმნილი. თუმცა პირველად სალიტერატურო კრიტიკის ყურადღება 1900-იან წლებში გამოქვეყნებულმა ნაწარმოებებმა, უპირატესად მინიატურებმა, მიიქციეს. ერთ-ერთი პირველი, ვინც შ. დადიანის მინიატურებს გააკრიტიკა, იყო, ა. პაპავა იყო, რომელმაც მწერალი იმპრესიონიზმის საყურადღებო წარმომადგენლად გამოაცხადა. „რაც შეეხება იმპრესიონიზმის წარმომადგენლებს, ჩემის აზრით, ყურადღების ღირსია ახალგაზრდა მწერალი შალვა დადიანი“ (პაპავა, 1911: №287). ამ დებულებას ა. პაპავა შემდეგნაირად ასაბუთებს: 900-იან წლებში „საშინელის სისწრაფით ერთი მოვლენა მეორეს სცვლის... ამისდა მიხედვით სწრაფად იცვლება... შემოქმედების ხასიათიც... საშინელი სისწრაფით ბრუნვისა გამო მხოლოდ წუთიერი შთაბეჭდილება რჩება თითოეულ მომენტიდან, თითოეულ სურათიდან“ (პაპავა, 1911: №287). სწორედ ამიტომ, ა. პაპავას მოსაზრებით, მწერლები მოკლე-მოკლე წინადადებებით წერენ, „სტრიქონებს მოსდევს მრავალწერტილი (...), რათა? იმიტომ რომ პოეტს უჭირს დროის დაკარგვა, ის ერთს აზრს და ერთს წინადადებას ვერ ამთავრებს, ეშინია აზრების დაკარგვის, უეცრად სწყვეტს და მეორეზე გადადის“ (პაპავა, 1911, №287). ამ ციტატიდან ჩანს, რომ მაშინდელ კრიტიკას მინიატურის ჟანრობრივი თავისებურების აღქმა გაუჭირდა.

შ. დადიანის 900-იანი წლების შემოქმედებას ვრცელი წერილი მიუძღვა გ. ჭუმბურიძემ. კრიტიკოსი აღნიშნავს, რომ „ახალმა პოეზიამ სრულებით ახალი მანერა შემოიღო წერისა, ახალი ენა, ახალი სტილი. ეს არის რეალისტურ-ნატურალისტური მწერლობის ენა... ეს წმინდა იმპრესიონული მეთოდია წერისა,

რომელიც ჩვენს მწერლობაში შალვა დადიანმა შემოიტანა“. (ჭუმბურიძე, 1912, №586). გ. ჭუმბურიძის მტკიცებით, „სიმბოლიური მწერლობა მოითხოვდა წერის ახალ მანერას, ფორმას. ჩვენმა მწერლებმაც... გადმოიღეს, გადმოიტანეს უცხო მწერლობიდან იმპრესიონისტული მეთოდი. პირველი ადგილი აქ შალვა დადიანს უჭირავს“ (ჭუმბურიძე, 1912, №586).

გ. ჭუმბურიძე შ. დადიანს მიიჩნევს იმპრესიონისტული მეთოდის შემომტანად ქართულ მწერლობაში. აღსანიშნავია, რომ ის თითქმის იმეორებს აკაკი პაპავას აზრს.

გ. ჭუმბურიძე მაღალ შეფასებას აძლევს შ. დადიანის მინიატურებს, სრულიად სამართლიანად მიუთითებს, რომ „დადიანისეური „ჩამოკრულებით“ წერა ლიტერატურული ნაწარმოებისა მაშინ, როცა თითქმის სულიერ ავადმყოფობასა და ნერვებაშლილობას განვიცდით, პირდაპირ ხსნა იყო ჩვენი დროისათვის. ჩვენ კი, ძველს მიჩვეულნი, ამას ვერ ვამჩნევთ“ (ჭუმბურიძე, 1912: №586).

შ. დადიანის მინიატურების შესახებ დაწერილ წერილში გ. ჭუმბურიძეს წინააღმდეგობრივი მოსაზრებები აქვს ჩამოყალიბებული. დასაწყისში აღნიშნავს, რომ შ. დადიანმა „დაიწყო „ჩამოკრულებით“ წერა, მოგვცა ამის მშვენიერი ნიმუშები და დაჰბადა, გაიჩინა მთელი დასი ახალგაზრდა მიმდევართა... მაგრამ დადიანის სტილამდის ვერც ერთი ვერ ამალღებულა“ (ჭუმბურიძე, 1912: №586). ცოტა ქვემოთ კი აღნიშნავს: „ყველა...ეტიუდი დადიანისა ერთსა და იმავე აზრს ემსახურება. მათ უფრო პუბლიცისტური ხასიათი აქვთ, ან, უკეთ რომ ვთქვათ, ისინი მაშინდელი პუბლიცისტური და გაზეთის წერილების მოკლე შინაარსის მხატვრულად გადმოცემა უფროა, ვიდრე წმინდა ხელოვნური ნაწარმოებები“ (ჭუმბურიძე, 1912: №588). ამდენად, ამ წერილის ბოლო ნაწილში კრიტიკოსი შ. დადიანის მინიატურებს მხატვრულობის თვალსაზრისით იწუნებს და მიიჩნევს, რომ ისინი უფრო პუბლიცისტური ხასიათისაა.

გ. ჭუმბურიძის წერილში საუბარია შ. დადიანის ორ პროზაულ ნაწარმოებზე. ესენია: „შვილი“ და „სამსონის თმები“. ავტორი მათ შესახებ ძირითადად პოზიტიურ მოსაზრებას გამოთქვამს, რაც დასაბუთებულია მოთხრობებიდან სათანადო მასალის მოხმობით. კრიტიკოსი „სამსონის თმებს“ მხატვრულობის თვალსაზრისით საუკეთესო ნაწარმოებად მიიჩნევს.

გ. ჭუმბურიძე აღნიშნული მოთხრობების შესახებ კრიტიკულ შენიშვნებსაც სთავაზობს მკითხველს. კერძოდ, „შვილის“ შესახებ წერს:

„საზოგადოდ „შვილი“ კარგ შთაბეჭდილებას ახდენს მკითხველზე. მართალია, ზოგიერთი ადგილი დიდის ხელოვნებით არის შესრულებული, მაგრამ ამანაც ვერ დააფარა და ვერ გამოისყიდა საესეებით პროპაგანდისტული ნაკლულევანებანი ამ ნაწარმოების“ (ჭუმბურიძე, 1912: №588). „სამსონის თმებს“ კი ტენდენციურობას უწუნებს კრიტიკოსი.

900-იანი წლების სალიტერატურო კრიტიკაში შ. დადიანის პროზის შესახებ სხვა მასალას ჩვენ ვერ მივაკვლიეთ. ზემოთქმულიდან კი შეიძლება დავასკვნათ, რომ ამ პერიოდის ქართულმა კრიტიკამ ვერ მოგვცა შ. დადიანის ადრინდელი მხატვრული პროზის სრულყოფილი დახასიათება.

შ. დადიანის შემოქმედების შესწავლა უფრო ინტენსიური გახდა XX საუკუნის 20-იანი წლებიდან. გამოქვეყნდა ბევრი რეცენზია, სტატია თუ წიგნი მწერლის შემოქმედებითი მემკვიდრეობის სხვადასხვა საკითხებზე, მაგრამ ჩვენ, ამჯერად, გვინტერესებს ის მასალა, რომელიც ბელეტრისტულ ნაწარმოებებს ეხება.

1923 წელს გაზ. „ლომისში“ დაიბეჭდა ი. ელეფთერიძის (ი. ზურაბიშვილი), მართალია, ზოგადი, მაგრამ მაინც საგულისხმო წერილი „საამური მწერალი“. ავტორი შ. დადიანში, უპირველესად, ბელეტრისტს ხედავს და შემდეგ დრამატურგს. კრიტიკოსი მხატვრულ პროზაში შ. დადიანის წინამორბედად ალექსანდრე ყაზბეგს ასახელებს, საბუთად კი მათი ბიოგრაფიების ზოგიერთი ეპიზოდის იდენტურობა მოაქვს. მაგრამ ბიოგრაფიულ მომენტთა მსგავსება არ ნიშნავს შემოქმედებით ნათესაობას.

ი. ელეფთერიძე შ. დადიანის იმდროისათვის დაუმთავრებელი რომანის „უბედური რუსის“ პირველ რეცეზენტად გვევლინება. „ჩემის აზრით, – წერს ის, – პირველი ისტორიული რომანი... სადაც ინტრიგაც არის, მისი ხლართი, სადაც ხასიათისა და ტიპების, აგრეთვე ეპოქის მხატვრული დასაბუთებაა, ეს რომანი შალვა დადიანმა დაიწყო და, სამწუხაროდ, აქამდე მისი დასასრული ვერა ვნახეთ“ (ელეფთერიძე, 1923: №23). შემდეგ კრიტიკოსი გვიჩვენებს, თუ როგორ ავითარებს მოქმედებას რომანისტი, როგორ ღრმად სწვდება ალბულის ეპოქის სულს და ა.შ. ოღონდ რამდენადმე აზვიადებს ავტორის მხატვრულ შესაძლებლობებს: „თვითოეული კაღმის მოსმა მოგაგონებთ ჰენრიკ სენკევიჩს ან ალექსანდრე დიუმას“ (ელეფთერიძე, 1923: №23). ჩვენი აზრით, დაუმთავრებელი ნაწარმოების ასეთი მაღალი შეფასება გადაჭარბებულია.

1923 წელს შ. დადიანის საიუბილეო კომისიამ გამოსცა წიგნი – „შალვა დადიანი“ (1874-1923 წელი), რომელშიც გაანალიზებულია შ. დადიანის ორიოდე პროზაული ნიმუში. აქ ერთგვარად განმეორებულია გ. ჭუმბურიძის აზრი იმის შესახებ, რომ ფორმალური თვალსაზრისით შ. დადიანი ახალი ხელოვნების საზღვართან დგას, ხოლო ფორმის შინაგანი სახე უთუოდ ძველიაო. კონკრეტულად მსჯელობა ორ მინიატურას ეხება. ესენია: „სამსონის თმები“ და „დღიურიდან“. ავტორის აზრით, ეს ორი ნაწარმოები ახალი პროზის ნიმუშია. ამ თვალსაზრისის ავტორისეული არგუმენტირება ძალზე სუსტია. „სამსონის თმების“ წაკითხვის შემდეგ, მისი აზრით, „...უთუოდ იგრძნობთ ახალ სიტბოს და ახალი ხელოვნების ესთეტიკურ პრინციპებს. პოეზია არ არის საგნის გადმოღება თავისთავად, არამედ იმისი ასახვა, თუ რას იწვევს ესა თუ ის საგანი შემოქმედში“ (დადიანი, 1923: 59). კრიტიკოსს მოსწონს მწერლის ენა. ის გამოყოფს ზმნებს: ეტყუები, ეცრუები, გაუჩინარდა და სხვ. და მიიჩნევს, რომ ისინი შ. დადიანის შექმნილია, რაც არადაძაჯერებელია.

პლატონ ქიქოძემ კი „უბედური რუსი“ „ობიექტურად რეაქციონერ“ ნაწარმოებად მიიჩნია. „ჩვენ არა ერთი ყოფილი ადამიანი გვინახავს, რომელიც გაგიჟებით გვეჩურჩულება იმის შესახებ, თუ როგორი მშვენიერებაა ეს რომანი. რომ აქ მთელი ქართული „სული“ და „გენია“ გადაშლილი...“ (ქიქოძე, 1928: 177). მისი აზრით, რომანის იდეები ყალბია და კომიკური. „ეს იდეები დღევანდელი თვალსაზრისით სასაცილოა! სასაცილოა ის ადამიანი და მკითხველი ამ რომანისა, რომელიც მეოცე საუკუნეში, როდესაც „კომუნიზმის აჩრდილი დაჰქრის“ საქართველოში სერიოზულად არ ანებებს თავს ფიქრს იმის შესახებ, რომ საქართველოს დიდ იმპერიად, ბიზანტიად გადაქცევის ბედი მოელის წინ... ამიტომ საქართველოში საჭიროა ახალი სერვანტესი, რომელიც „უბედური რუსს“ პაროდის სახით დასწერს. ამ ხალხზე ახალ დონ-კისოტს, სადაც გმირი გულუბრყვილო და ქარის წისკვილებზე მონადირე დონ-კისოტი კი არ იქნება, არამედ...თვით“... თამარ მეფე პლიუს თანამედროვე მეოცნებე პატრიოტი რომანტიკოსი, რომელიც საბჭოთა საქართველოში თამარ მეფის სასახლის ილუზიებით სცხოვრობს“ (ქიქოძე, 1928: 178-179).

პ. ქიქოძე რომ გამონაკლისი არ ყოფილა და მის ამგვარ თვალსაზრისს სხვა პროლეტარული კრიტიკოსებიც იზიარებდნენ, ეს ნათლად ჩანს მაშინდელი ჩვენი პრესის გაცნობით. მაგალითად, შალვა რადიანმა „მნათობში“ (1931, №3. 31-32) დასტამბულ თავის მიმოხილვითი ხასიათის ვრცელ სტატიაში – „ქართული

მწერლობის ათი წელი“ – შ. დადიანის „უბედური რუსი“ და მოთხრობა „ა.თ.ე“ ისეთ ნაწარმოებად მიიჩნია, რომელთა სახითაც „მწერალი წარსულის სიმალეებიდან გადმოჰყურებს ახალ ქვეყანას და არქეოლოგიის სამყაროდან ებრძვის თანამედროვეობას“.

მ. ტოროშელიძე კი შ. დადიანის მინიატურებში სრულად განუსჯელად, უმართებულოდ წარსულის გაიდევალებას ხედავდა მხოლოდ (ტოროშელიძე, 1934: 59).

შ. დადიანის „უბედურ რუსზე“ საინტერესო მოსაზრებას გვაწვდის დიმიტრი ბენაშვილიც (ბენაშვილი, 1941: 56-59). მეცნიერი საერთოდ ისტორიულ რომანზე მსჯელობისას მიმოიხილავს „უბედურ რუსსაც“. ის მწერლის ერთ-ერთ ღირსებად თვლის იმას, რომ ნაწარმოებში კარგადაა გაშიშვლებული ფეოდალთა შუღლი და ქიშპობა, მათი ვერაგობა, ხალხის ჩაგვრა და ა.შ. მოსწონს ვარდან დადიანისა და უტანდარის სახელთა მწერლისეული ინტერპრეტაცია. რუსი უფლისწულის ზნეობრივი დამახინჯება და ერთგვარად მისი ტრაგედიაც არსებითად ცუდმა აღზრდამაც განაპირობა. შ. დადიანი მნიშვნელოვან ადგილს უთმობს იმის აღწერას, თუ როგორ იზრდებოდა მამულს მოწყვეტილი უფლისწული. მკვლევარი ამ მომენტზე საგანგებოდ ამახვილებს მკითხველის ყურადღებას.

ამრიგად, დ. ბენაშვილი „უბედურ რუსს“ დადებითად აფასებს.

შ. დადიანის პროზის ზოგიერთ ასპექტს შეეხო შალვა აფხაიძე. ის საუბრობს ორ რომანზე: „უბედურ რუსსა“ და „ურდუმზე“. შ. აფხაიძე რამდენადმე ცდება, როცა წერს: „ისეთ ცნობილ ისტორიულ რომანშიც კი, როგორც „გიორგი რუსია“, შ. დადიანი მთავარ ადგილს ხალხის კეთილდღეობის საკითხს უთმობს, რომ არაფერი ვთქვათ ისეთ სოციალურ რომანზე, როგორც „ურდუმი“ (აფხაიძე, 1944: 22. VI). ვფიქრობთ, რომ ხალხის გამოსახვის თვალსაზრისით ამ ორი რომანის შედარება შეუძლებელია.

საბჭოთა რეალობის შეცვლასთან ერთად ლიტერატურის ისტორიის არაერთი დებულება გადაისინჯა. შესაბამისად, მწერლობაც გადახედვას და სრულყოფილ შესწავლას მოითხოვს. შ. დადიანის შემოქმედების განხილვისას, ხშირად არაობიექტური, ტენდენციური იყო სალიტერატურო კრიტიკა. ეს განსაკუთრებით მის ისტორიულ რომანს „უბედურ რუსს“ შეეხო. ამ მხრივ, საინტერესოა გიორგი ნატროშვილის წერილი „მანკიერი რომანი და რედაქტორის უპრინციპო ბოლოსიტყვაობა“ (ნატროშვილი, 1952: №135).

მკვლევარი ბრალს სდებს შ. დადიანს წარსულის არასწორ გაშუქებაში. „ამ წიგნს შეუძლია მხოლოდ ზიანი მოუტანოს ხალხთა მეგობრობის საქმეს... ისტორიის ისეთი წარმოსახვა... როგორც შალვა დადიანის რომანშია მოცემული, საგულისხმოს არაფერს შეიცავს და მკითხველისათვის მხოლოდ ზიანის მოტანა შეუძლია... როგორც სახელგამმა, ისე „ზარია ვოსტოკას“ გამომცემლობამ უხეში შეცდომა დაუშვეს, შ. დადიანის მანკიერი წიგნი რომ გამოაქვეყნეს (ნატროშვილი, 1952: №135).

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ ნ. ჩხეიძის წერილი „პროზა ჟურნალ „მნათობის“ ფურცლებზე“ (გაზ. „გამარჯვება“, №43, 1952), რომელშიც ტენდენციურად, უარყოფითადაა შეფასებული „უბედური რუსი“ და „გვირგვილიანების ოჯახი“.

1952 წელს ა. ბურთიკაშვილმა გამოაქვეყნა მონოგრაფია „შალვა დადიანი“, სადაც შედარებით მცირე ადგილი აქვს დათმობილი შ. დადიანის მხატვრულ პროზას. „იმ პერიოდში, როცა შალვა გამოვიდა სამწერლო ასპარეზზე, მინიატურების უანრი ძალიან გავრცელებულ ლიტერატურულ ფორმას წარმოადგენდა. შალვა დადიანის მინიატურები თავისი ლაკონიურობით, პოლიტიკური აქტუალობით, მიზანდასახულობით, აზრის სიღრმით მნიშვნელოვან მხატვრულ მოვლენას წარმოადგენდა“ (ბურთიკაშვილი, 1952: 50). რაც შეეხება შ. დადიანის რომანებს, მათ შესახებაც გვაწვდის მკვლევარი საკუთარ მოსაზრებებს. „რომანში სიმართლითა და მხატვრული სრულყოფით არ არის ასახული ეპოქის სოციალური და პოლიტიკური ვითარება, მწერალმა მოახდინა თამარის, როგორც მეფის ერთგვარი იდეალიზაცია, ვერ გვიჩვენა მშრომელთა მწარე ხვედრი, საკმაო სისრულით ვერ დახატა ხალხი“ (ბურთიკაშვილი, 1952: 52).

შ. აფხაიძე მოგვიანებით „გვირგვილიანების ოჯახსაც“ აანალიზებს (აფხაიძე, 1959, 195-206). მის მიერ ეს რომანი სავსებით სამართლიანად არის დასახული 1905 წლის რევოლუციის მოსამზადებელი ხანის მხატვრულად ამსახველ დიდებულ ტილოდ. ის თანმიმდევრულად აცნობს მკითხველს რომანის მთავარ პერსონაჟებს.

შ. დადიანისადმი მიძღვნილ კრიტიკულ ეტიუდში გიორგი ჯიბლაძემ მაღალი შეფასება მისცა მწერლის მხატვრულ პალიტრას. მეცნიერის მართებული მოსაზრებით, ბელეტრისტმა „თავიდანვე გვიჩვენა ჭეშმარიტი სისადავის ხელოვნება, მისი ძალა და მნიშვნელობა“ (ჯიბლაძე, 1959: 165). გ.

ჯიბლაძე მიიხნევიდა, რომ შ. დადიანის მინიატურები და მოთხრობები ტენდენციური იყო.

1962 წელს კრიტიკოსმა იპოლიტე ვართაგავამ გამოსცა წიგნი „შაღვა დადიანის ცხოვრება და შემოქმედება“. წიგნის ძირითადი ნაწილი შ. დადიანის მხატვრული პროზის ანალიზს ეძღვნება. შეიძლება ითქვას, რომ ეს არის პირველი შრომა, სადაც ასე ვრცლად არის გაანალიზებული შ. დადიანის მოთხრობები და მინიატურები.

მკვლევარი განიხილავს შ. დადიანის ყრმობის დროინდელ პროზას, ჭიათურისადმი მიძღვნილ ეტიუდებს, „ჩამოკრულებს“ და, აგრეთვე, უთარილო ეტიუდებს.

მიუხედავად იმისა, რომ ი. ვართაგავას მოსაზრებანი ყოველთვის არაა დაზღვეული ხარვეზისაგან, მან პირველმა მოგვცა შ. დადიანის რამდენიმე მოთხრობისა და მინიატურის ვრცელი ანალიზი. სამწუხაროდ, ამ ნაშრომში სათანადო შეფასება შ. დადიანის ბევრმა მოთხრობამ და მინიატურამ ვერ ჰპოვა. ასევე, კრიტიკოსმა რატომღაც თავი აარიდა მწერლის რომანებზე საუბარს.

„უბედურ რუსზე“ ამახვილებს საგანგებო ყურადღებას მკვლევარი გურამ კანკავა. მისი აზრით, „ქართველ ისტორიულ რომანისტებს შორის შაღვა დადიანი ყველაზე ახლო დგას ვასილ ბარნოვის ისტორიულ მსოფლმხედველობასთან... „შ. დადიანი წარსულის ფურცლებს უყურებს, როგორც თანამედროვეთა გაკვეთილებს...“ (კანკავა, 1962: 101-109). მკვლევარი თავის მოსაზრებას გამოთქვამს იური ბოგოლიუბსკის სახის შესახებ. „გიორგი რუსში“ ყოველ გმირს ის საზღაური და ხვედრი მიეზღვევა, რასაც იმსახურებს მათი ზნეობრივი ქცევა და სახე. მთავარი გმირის, იური ბოგოლიუბსკის ბედი იმთავითვე განწირული იყო, რადგან თვით მისი ჩამოსვლა საქართველოში იყო არასწორად მოფიქრებული... ასეთ პრინციპზე აშენებული მეფობა კი უნდა დამსობილიყო, განადგურებულიყო, და ასე მოხდა კიდევ (კანკავა, 1962: 101-109).

საინტერესო მოსაზრებები გამოთქვა შ. დადიანის „გვირგვილიანების ოჯახის“ შესახებ, კრიტიკოსმა გ. ქიქოძემ. მისი აზრით, შ. დადიანმა გამოავლინა რევოლუციის წინადროინდელი ქართული საზოგადოების ყველა ფენის მისწრაფებებისა და განცდების ბრწყინვალე ცოდნა, სათქმელი კი მშვენიერი ქართულით გადმოსცა (ქიქოძე, 1963, 317-321). კრიტიკოსი განსაკუთრებული ყურადღებით საუბრობს ნექტარინას სახეზე, მაღალი ოსტატობით გამოძერწილ ტიპს უწოდებს მას. კრიტიკოსს მოსწონს შ. დადიანის მიუკერძოებლობის

გრძნობა, რის წყალობითაც რომანისტი თავადაზნაურთა წრეშიც ხედავს პროგრესულ ადამიანებს და მშრომელთა წრეშიც გაიძვერებსა და მლიქვნელებს.

აღსანიშნავია შ. რადიანის მოსაზრებები შ. დადიანის რომანების შესახებ. კრიტიკოსი მიუთითებს, რომ „გიორგი რუსზე“ მუშაობისას მწერალმა დაამუშავა თამარის ეპოქის შესახებ არსებული ლიტერატურა. ავტორი მკითხველს აცნობს ისტორიულ და მწერლის ფანტაზიით შექმნილ პერსონაჟებს, ის სათანადო ადგილს უთმობს „ურდუმისა“ და „გვირგვილიანების ოჯახის“ ანალიზსაც.

წიგნში „ქართული რომანის პრობლემები“ მკვლევარი შალვა ჩიჩუა დიდ ადგილს უთმობს „უბედური რუსის“ პრობლემატიკის გაშუქებას. შ. ჩიჩუა მიუთითებს, რომ მწერალმა ჭარბად გადმოიტანა რომანში ბოგოლუბსკის ცნობილი მანკიერი თვისებები, რითაც ასე უხვად „დააჯილდოვა“ ის მემატიანემ. ფაქტობრივ მასალაზე დაყრდნობით ის ასკენის, რომ „რუსი ხალხის განზოგადებულ ტიპად უფრო უნდა მივიჩნიოთ შ. დადიანის გამოგონილი გმირი – კუზმა, რომელიც საქართველოში თავის აღზრდილთან – იურისტთან ერთად ჩამოვიდა. კუზმა რუსს შ. დადიანი სულიერი სითბოთი ხატავს. მწერალი მასში ავლენს უკეთეს ადამიანურ თვისებებს“ (ჩიჩუა, 1972, 71). კრიტიკოსი უცხო უფლისწულის მოწვევას საქართველოს სამეფო კარზე დიდებულთა თავგასულობით ხსნის. მკვლევარს მხედველობიდან არ გამოპარვია ისიც, რომ მწერალი არ უვლის გვერდს ქართველი ხალხის ნაკლოვან მხარეებსაც.

შ. დადიანის პროზას ვრცელი წერილი მიუძღვნა ლევან ასათიანმა. ვიდრე უშუალოდ განიხილავდეს შ. დადიანის პროზაულ ნაწარმოებებს, მკვლევარი ეხება მინიატურის ჟანრს, მისთვის დამახასიათებელ მომენტებს. მისი მართებული მოსაზრებით, „მინიატურებში გვიჩვენა მწერალმა თავისი სიტყვის ძალა, ლაკონიზმი გამოთქმისა, დახვეწილობა სალიტერატურო ენისა. მისი მინიატურებისათვის, ამასთან ერთად, დამახასიათებელი იყო პოლიტიკური აქტუალობა, პროგრესული იდეურობა, აზრის სიღრმე და მდიდარი შინაარსი (ასათიანი, 1974, 150). ამ დებულების საილუსტრაციოდ მკვლევარი მოკლედ აანალიზებს რამდენიმე მინიატურას.

წერილის დანარჩენი ნაწილი ეძღვნება „გიორგი რუსის“ განხილვას. კრიტიკოსი ნათლად წარმოაჩენს შ. დადიანის ისტორიული რომანის მაღალ ღირსებას. ის მკითხველის ყურადღებას ამახვილებს იმ ფაქტზე, რომ XX საუკუნის 10-20-იან წლებში ქართული ისტორიოგრაფია ჯერ კიდევ სუსტი იყო და თვით მწერალს შემოქმედებითი ენერჯის დიდი ნაწილი უნდა დაეხარჯა

მეცნიერული მუშაობის ჩასატარებლად. მიუხედავად ამისა, ლ. ასათიანი მწერალს გამარჯვებულად თვლის, „რადგან... მან ქართულ ლიტერატურას შესძინა იდეური და მხატვრული თვალსაზრისით თვალსაჩინო ნაწარმოები“ (ასათიანი, 1974, 155). მკვლევარი ახასიათებს რომანის სიუჟეტურ აღნაგობას, შემდეგ კი ეხება რომანისტის ოსტატობას; გამოყოფს ძირითად მოქმედ პირებს: გიორგი რუსს, თამარ მეფეს, უტანდარს, ვარდან დადიანს, გოდერძი ჩორჩანელს, კუზმას; განსაკუთრებით დიდ ღირსებად უთვლის მწერალს კუზმა რუსის უდიდესი სიყვარულითა და სიმპათიით დახატვას.

მიუხედავად იმისა, რომ ყველა მომენტზე არ გაუმახვილებია ყურადღება, პირველად სწორედ ლევან ასათიანმა შეაფასა ობიექტურად „უბედური რუსი“.

1974 წელს ცნობილმა ლიტერატურათმცოდნემ გიორგი ციციშვილმა გამოსცა მონოგრაფია „შალვა დადიანი“. ნაშრომში მოცემულია მრავალი წლის მეცნიერული დაკვირვების შედეგები. ავტორი აანალიზებს შ. დადიანის როგორც პროზაულ, ისე დრამატურგიულ ქმნილებებს, ამასთანავე წარმოგვიდგენს მწერლის ცხოვრების უმთავრეს მომენტებს.

მონოგრაფიაში ცალკე თავადაა გამოყოფილი „შალვა დადიანის მხატვრული პროზა“, რომელშიც ორი ქვეთავია: შ. დადიანის რევოლუციამდელი პროზა და შალვა დადიანის პროზა საბჭოთა პერიოდში. პირველ ქვეთავში განხილულია მწერლის მცირე ჟანრის ნაწარმოებების ძირითადი ნაწილი, ხოლო მეორე ნაწილში რომანები.

გ. ციციშვილი მწერლის რევოლუციამდელ პროზას მეტად საყურადღებოდ თვლის არა მარტო თავისი იდეურ-თემატური მიზანდასახულობით, არამედ იდეური გააზრებითა და თანამიმდევრული რეალისტური ამსახველობითაც. მას მნიშვნელობა აქვს, როგორც თვით შ. დადიანის მხატვრული ევოლუციისათვის, ისე იმ პერიოდის ქართული მხატვრული პროზის ისტორიისათვისაც (ციციშვილი, 1974, 208).

გ. ციციშვილი შ. დადიანს მიიჩნევს მინიატურული ჟანრის შემომტანად ქართულ პროზაში. „მან პირველმა შემოიტანა ქართულ ლიტერატურაში მცირე ფორმის სახეობა – მინიატურული ჟანრი და ამით ქართული პროზის ვერსიფიკაციის საქმეში საკუთარი წვლილიც შეიტანა“ (ციციშვილი, 1974, 195).

მონოგრაფიაში მკვლევარი „უბედური რუსის“ შესახებ წერს: „რომ ეს ნაწარმოები პირველი საბჭოთა ისტორიული რომანია... ის წინ უსწრებს ალექსეი

ტოლსტოის „პეტრე პირველს“, რომლითაც ჩვეულებრივ იწყებენ რუსული საბჭოთა ისტორიული რომანის ისტორიას“ (ციციშვილი, 1974, 210).

გ. ციციშვილის ეს მოსაზრება დაზუსტებას საჭიროებს. შ. დადიანი ნამდვილად ისტორიული რომანის ერთ-ერთი ფუძემდებელია, მაგრამ არა უპირველესი.

ნაშრომში მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი „ურდუმის“ განხილვას. მიუხედავად დაუმთავრებლობისა, ის მაინც მიჩნეულია მწერლის ერთ-ერთ უძლიერეს ქმნილებად. „შეიძლება ითქვას, რომ „ურდუმი“ არის პირველი ნაწარმოები, სადაც ასე სრულად და კარგად გამოჩნდა შალვა დადიანის მიერ თავისი ქვეყნის წარსულის ღრმა ცოდნა, ისტორიაში ხალხის როლის სწორი გაგება და მისი შთამბეჭდავად ასახვის უნარი (ციციშვილი, 1974, 245).

„გვირგვინების ოჯახის“ განხილვისას მკვლევარი განსაკუთრებით ამახვილებს ყურადღებას რომანის კომპოზიციურ-სტრუქტურულ ორიგინალობაზე. ის ვრცლად ახასიათებს „შენაკადებს“, რომლებიც განაპირობებენ ნაწარმოების ფორმალურ სიახლესაც. „ისინი თავისებურ სახეს სძენენ ნაწარმოებს და, უმრავლეს შემთხვევაში, თავიანთი ნართაული, სიმბოლური აზრით იმ თემასა და იდეაზე მიგვანიშნებენ, რაც სათანადო ქვეთავში მხატვრულ სახეებში უნდა გაიშალოს (ციციშვილი, 1974, 253).

შ. დადიანის მხატვრულ პროზაზე საუბარს გ. ციციშვილი ამთავრებს მოგონებათა წიგნის – „რაც გამახსენდას“ შეფასებით. „რაც გამახსენდა“ დაწერილია საოცარი გულწრფელობით, ნამდვილი ექსპრესიით, ზოგჯერ რაღაც ნათელი სევდით და დიდი სიმართლით. მასში ხშირად მოჩანს მწერლის ლაპიდარული, მეტყველი, ფერადოვანი სტილი“ (ციციშვილი, 1974, 279).

ამგვარად, გ. ციციშვილმა მოგვცა შ. დადიანის მხატვრული პროზის შედარებით სრული მეცნიერული დახასიათება, მაგრამ შრომის ხასიათიდან გამომდინარე მეცნიერს არ შეეძლო მოეცა შ. დადიანის მხატვრული პროზის ამომწურავი ანალიზი.

ცნობილი მკვლევარი სერგი ჭილაია თავის წიგნში „უახლესი ქართული მწერლობა“ ზოგადად ახასიათებს შ. დადიანის ადრეულ ნაწარმოებებს, ასევე განიხილავს მინიატურებს „შიფილი“, „სამსონის თმები“ და „ა.თ.ე“. შედარებით ვრცლადაა განხილული რომანები.

შ. დადიანის ბელეტრისტიკის შესახებ საყურადღებო მოსაზრებები აქვს გამოთქმული ტარიელ კვანჭილაშვილს. მისი მართებული გაგებით „შალვა დადიანის რომანები მრავალ ახალ თაობას მიაწვდის სულიერ საზრდოს, ჩაახედებს საქართველოს წარსულში... გააცნობს წინაპრებს... მათ ტკივილებს და სიხარულს. ინტერესი ამ ნაწარმოებთა მიმართ არასოდეს განელდება“ (კვანჭილაშვილი, 1976, 69). კრიტიკოსი სრულიად სამართლიანად მიუთითებს, რომ „გიორგი რუსი“ ჯერაც ვერაა ჯეროვნად შეფასებული (კვანჭილაშვილი, 1976, 70).

მკვლევარი უყურადღებოდ არ ტოვებს „გვირგვინების ოჯახსაც“.

შ. დადიანის შემოქმედების შესახებ პერიოდულ პრესაში იბეჭდებოდა: ნ. მაისურაძის, ა. სიგუას, ვ. ჭელიძის, გ. აბაშიძის, ლ. ბახტრიონელის. რ. სალიას, ჯ. კორძაიას, შ. ფუტკარაძის, ლ. კალანდაძის, ა. აბრამიშვილის, დ. კასრაძის წერილები. უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად კრიტიკის ტენდენციურობისა, მაინც ხერხდებოდა მწერლის ღვაწლის მეტ-ნაკლები ობიექტურობით წარმოჩენა.

საბჭოური იდეოლოგიური წნეხისაგან სრულიად თავისუფალია 2003 წელს გამოცემული ავთანდილ ნიკოლეიშვილის „მეოცე საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევების“ მეოთხე ტომი, რომელშიც ავტორი განიხილავს შალვა დადიანის ცხოვრებისა და შემოქმედების მრავალ საინტერესო საკითხს. „900-იანი წლების ბევრი რევოლუციონერი თავისი სამოღვაწეო პროგრამის განუყოფელ ნაწილად ეროვნულობის წინააღმდეგ თავგამოდებულ ბრძოლასაც სახავდა და მხოლოდ სოციალური უსამართლობის მოსპობას აღიარებდა თავის უზენაეს იდეალად... შ. დადიანი, მიუხედავად სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობისადმი აქტიური მხარდაჭერისა, არათუ არ თანაუგრძნობდა ამ პოზიციას, არამედ, პირიქით, უღრმესი მოწიწებითა და სიყვარულით ეთაყვანებოდა ილიას, საერთოდ, ჩვენი ერის პატრიოტ შვილებს და მას სოციალური უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლა არასდროს გაუმიჯნავს ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლისაგან (ნიკოლეიშვილი, 2003: 83-84).

უადრესად საინტერესო მოსაზრებას გამოთქვამს პროფ. ა. ნიკოლეიშვილი შ. დადიანის „უბედური რუსის“ შესახებ. მისი აზრით, „უბედური რუსი“ ჩვენი ეროვნული ბუნებისთვის მარადიულად თანამდევი ნაკლოვანებების მამხილებელი რომანიცაა. ერთ-ერთი მათგანია მეტისმეტი მიმნდობელობა სხვათადმი, რაც ხშირად ურთიერთშუღლით, შინაგანი ამბიციებით, პატივმოყვარეობითაა და სხვა თვისებებითაცაა განმტკიცებული. ბედისწერის მწარე ირონიად აღიქმება,

თუნდაც, ის ფაქტი, რომ ისეთი უდიდესი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმის მოგვარება, როგორც თამარის დაქორწინება იყო, დიდებულების გადაწყვეტილებით, სომეხ დიდვაჭარ ზანქან ზორაბაბელს მიენდო... ეს ფაქტი... წარმოაჩენს... ერთ უაღრესად საგულისხმო მომენტს – სხვა ერების წარმომადგენელთა საბედისწერო როლს ჩვენი სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 102).

მკვლევარი გარკვეულ ადგილს უთმობს აგრეთვე შ. დადიანის რომანს „გვირგვინების ოჯახი“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 113).

როგორც ვხედავთ, დიდია ინტერესი შ. დადიანის მხატვრული პროზის მიმართ, გამოთქმულია ბევრი უაღრესად საყურადღებო შეხედულება, რომელთაც უცილოდ აქვთ უდიდესი მნიშვნელობა მწერლის შემოქმედების შესწავლისათვის, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ შ. დადიანის მხატვრული პროზა დღემდე არ ქცეულა მონოგრაფიული შესწავლის საგნად. მრავალრიცხოვან წერილებსა თუ გამოკვლევებში არა გვაქვს მისი მრავალი პროზაული ნაწარმოების სათანადო შეფასება; უყურადღებოდაა დარჩენილი ის პროზაული ნაწარმოებები, რომლებიც შ. დადიანმა ყრმობის პერიოდში შექმნა და უმრავლესობა „მოზარდში“ გამოაქვეყნა, ასევე, შეიძლება ითქვას, სუსტად არის წარმოდგენილი შ. დადიანის ლიტერატურული ოსტატობის საკითხები, არ არის შესწავლილი მწერლის მდიდარი არქივი, ურომლისოდაც ამა თუ იმ ნაწარმოების სრულყოფილი შეფასება წარმოუდგენელია.

წინამდებარე ნაშრომი წარმოადგენს მოკრძალებულ ცდას რათა სათანადოდ იქნეს გაანალიზებული შ. დადიანის მხატვრული პროზის თავისებურებანი. დისერტაციაში შევეცადეთ მოგვეცა შ. დადიანის პროზის ჟანრობრივ-თემატური და მხატვრული ანალიზი. ამ მიზნით საგანგებოდ შევისწავლეთ მწერლის როგორც დაბეჭდილი პროზაული თხზულებანი, ისე მისი პირადი არქივი, რომელიც დაცულია საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში და აგრეთვე, გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურულ მუზეუმში. გავეცანით შ. დადიანის პროზის შესახებ საარქივო თუ პრესის მასალებს, პირველად გავაანალიზეთ ბევრი ისეთი ნაწარმოები, რომელთა შესახებ სალიტერატურო კრიტიკაში არაფერია ნათქვამი. ყოველივე ამან კი შეგვაძლებინა უკეთ შეგვესწავლა შ. დადიანის შემოქმედების ზოგიერთი საკითხი.

თავი პირველი

შალვა დადიანის ადრინდელი პროზა

შ. დადიანის ყრმობისდროინდელი ნაწარმოებები ერთგვარ წარმოდგენას გვიქმნის მწერლის შემოქმედებით ზრდაზე. ამიტომ მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია მათი ანალიზი. თუმცა შ. დადიანი მიიჩნევდა, რომ ეს ნაწარმოებები არ იყო მაღალი მხატვრული ღირებულების და საჭიროდ არ თვლიდა მათ გამოქვეყნებას. „მე წინააღმდეგი ვიყავი საერთოდ ჩემი ადრინდელი და განსაკუთრებით ახალგაზრდობისას დაწერილი მოთხრობების მოთავსებისა ჩემს ახლანდელ ტომეულებში, მაგრამ მეგობრებმა შემაგონეს და დამითანხმეს კიდევ... ეს ნაადრევი ნაწერებიც მომეთავსებინა... რადგან მარწმუნებდნენ მეგობრები, ასეთი გამოცემა ერთგვარ წარმოდგენას მისცემს მკითხველს შენს, როგორც მწერლის ზრდასა და განვითარებაზე“ (დადიანი, 1958: 532). თუმცა შ. დადიანის ყრმობისდროინდელი პროზის გარკვეული ნაწილი დღესაც გამოუქვეყნებელია და მისი გაცნობა მხოლოდ მწერლის პირად არქივშია შესაძლებელი. წინამდებარე ნაშრომში განხილული იქნება მათგან ყველაზე საყურადღებო ნიმუშები.

შ. დადიანის მხატვრული პროზის უფრო სრულყოფილად შესწავლას მნიშვნელოვნად შეუწყობს ხელს ახალგაზრდა მწერლის ლიტერატურული საქმიანობისა და ესთეტიკური შეხედულებების გაცნობა.

ამ მხრივ მეტად მნიშვნელოვან წყაროს წარმოადგენს შალვა დადიანის ხელნაწერი ჟურნალი „მოზარდი“, რომელსაც 1888-1892 წლებში უშვებდა. მასში იგი ათავსებდა წერილებს, კორესპოდენციებს, დრამატულ ნაწარმოებებს, ლექსებსა და მოთხრობებს. ჟურნალი ინახება საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმში.

„მწერლობა“ ძალიან ადრე დაიწყო, – წერს შ. დადიანი – 14 წლის ვიყავი, როდესაც ჩემს მშობლიურ სოფელ ბერთემში საკუთარი ხელნაწერი ჟურნალი დაგაარსე (1888წ) და მალე ძალიან „დახელოვნებული“ რედაქტორი გავხდი: მოწინავე სტატიები, ფელეტონები, პატარ-პატარა მოთხრობები, დრამატული სცენები, ლექსები უმეტესად ჩემს კალამს ეკუთვნოდა, თუმცა ჩემს ჟურნალ „მოზარდში“ სხვებიც ღებულობდნენ მონაწილეობას“ (დადიანი, 1958: 531).

„მოზარდის“ ნომრების გაცნობა კი ცხადყოფს, თუ რა დიდი მონდომებითა და ენერგიით ემზადებოდა ახალგაზრდა შ. დადიანი სამწერლო მოღვაწეობისათვის.

შ. დადიანის არქივში ინახება 1889-1895 წლებში დაწერილი მოთხრობები და მინიატურები, რომლებიც ნათელყოფენ მათი ახალგაზრდა ავტორის საზოგადოებრივად აქტიური საკითხებით დაინტერესებას. ეს ნაწარმოებები თემატურად სხვადასხვა ხასიათისაა.

ეურნალ „მოზარდის“ 1889 წლის X ნომერში შ. დადიანმა მოათავსა წერილი „უსაქმური ახალგაზრდობა“, რომელშიც 15 წლის პუბლიცისტმა გააკრიტიკა ფუქსავატი ახალგაზრდების მოქმედება. თურმე ისინი მხოლოდ სიმღერა-თამაშით ერთობიან, ლოთობენ და ასეთი საქციელით ხალხს თავს აბეზრებენ. ავტორი ასეთი უმიზნო დროსტარების წინააღმდეგია და ახალგაზრდების სასარგებლო საქმიანობაში ჩაყენებას მოითხოვს. აქ გამოთქმული აზრების მხატვრული განზოგადება ცადა მწერალმა თავის ადრინდელ ნაწარმოებებში.

ავიღოთ მოთხრობა „სკვინჩამ უმტყუნა“. მის საექსპოზიციო ნაწილში აღწერილია ერთი ახალგაზრდა თავადის ოჯახის საადღომო სამზადისი. მზადაა თავლაში სიმონის ცხენი სკვინჩაც, რომელსაც ძუა-ფაფარი ღვინოსა და რძეში ჩაურეცხეს, გაასუფთავეს ოქრო-ვერცხლით მოსევადებული მისი მოკაზმულობა. ეს დეტალი მიგვანიშნებს, თუ როგორ პიროვნებასთან გვექნება საქმე. ქვრივმა დედამ ნებიერად აღზარდა ერთადერთი შვილი და... სიმონის სახით, ჩვენ წინაშეა საკმაოდ ნაცნობი ფიგურა თავადისა, რომლის მსგავსთ აკრიტიკებდა შ. დადიანი ზემოთ დასახელებულ წერილში.

ადღვომას სიმონმა გამართა დიდი წვეულება. შ. დადიანი ირონიულად შენიშნავს: „...თურმე ძველი ღხენა სხვა რამ ყოფილა და ახალი კი – სულ სხვა, ახლის იდეალი თურმე სხვა არის“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი: 1. ხ – 11276/43-44). ეს ახალი იდეალი კი ისაა, რომ შეზარხოშებული ახალგაზრდები წაიკნკლაგდნენ და მასპინძელმა ხანჯალიც კი იძრო, მაგრამ, მოახერხეს და გააჩუმეს. საღამოს კი ახალგაზრდობამ მარულა გამართა. სიმონს სურვილი ჰქონდა ყველაზე უკეთესი ყოფილიყო, ცხენიც უმართლებდა ჯერჯერობით, მაგრამ აი გაიჭრა წინ შავცხენიანი მხედარი, რაც არ მოეწონათ ჩვენს გმირსა და მის რაშს და... საშინელის სისწრაფით გაქანებულმა მოსახვევში ბულის ხეს მიანარცხეს ტვინი.

ავტორის შენიშვნით, ამ ტრაგედიის მიზეზი უმიზნო დროსტარებაა. აქ შეიძლება გავისხენოთ შ. დადიანის სიტყვები ზემოხსენებული წერილიდან: „ეს ახალგაზრდები კვდებიან ისე, რომ ცოცხლებში მათი ხსენება ერთ კვირაში ქრებაო“.

რამდენადმე ანალოგიურია უფრო პატარა მოცულობის ნაწარმოები „აღდგომას?!“ აქაც სააღდგომო ფაცი-ფუცია აღწერილი. აღდგომის წინა დღეა. სოფელში დიდი სამზადისია. ემზადება ფარნას ოჯახიც, თვითონ ფარნა ქალაქში თერძად მუშაობს და სოფელში სააღდგომოდ ჩამოდის ხოლმე. დიდი სიხარულით შეხვდა ოჯახი ფარნას, რიმელმაც საჩუქრები დაურიგა ყველას. მეორე დღეს კი ნაღვინებმა ახალგაზრდებმა თავი მოიყარეს სოფლის „სალხინო მოედანზე“, სადაც მოხდა უბედურება – ფარნა და ერთი ცხენოსანი უბრალო მიზეზს აჰყვნენ, ატყდა ჩხუბი და ფარნა დაიღუპა.

ორივე ნაწარმოებში შ. დადიანმა ადამიანის ტრაგედია უმიზნო დროსტარებას დაუკავშირა, რაც მაინცდამაინც აღდგომას მოხდა. ამ ადამიანებს არავითარი რწმენა აღარ შერჩენიათ ღვთისა და ეს უდიდესი საუფლო დღესასწაული მხოლოდ თავაშვებულობისა და ღრეობის მიზეზად გაუხდიათ, რასაც ეწირებიან კიდევაც. სამწუხაროდ, უნდა აღინიშნოს, რომ ეს პრობლემა დღესაც არ კარგავს აქტუალობას და თანამედროვეობასაც ეხმიანება.

შ. დადიანის ადრინდელ ნაწარმოებთან ავტორის სინამდვილის მხატვრული აღქმის უნარი ყველაზე მეტად გამოჩნდა მოთხრობაში „ხშირი ამბავი“.

მოქმედება ამ მოთხრობაშიც სოფელში ხდება, სოფლის სახელწოდებაა გარმშეენიერი. მთავარი პერსონაჟი დათა წურწუფია სოფლიდან ქალაქს მიდის, რათა ფული იშოვოს. ასეთი ამბავი ჩვეულებრივი მოვლენა იყო იმ დროისათვის. „დათას არსებაში ფულის სიყვარულმა ძლიერად გაიდგა ფესვები. შ. დადიანი კიდევ მიგვანიშნებს ამაზე: „ხელი მაგრად მოუჭირა ასიანს, თითქოს უნდა დაუმტკიცოს ნამდვილი სიყვარულიო“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 1: ხ – 11276/18). როდესაც ვკითხულობთ ამ სტრიქონებს, ჩვენს წინ ტიპური ვაჭარი გაიფლავებს.

სოფელში დათას დიდი პატივით ეპყრობიან. „...პირმოთნეობას საზღვარი არ ჰქონდა, სულ დათას ქებაში იყვნენ, სულ დათას ჭკუას, ხერხიანობას, ფულის შოვნას აქებდნენ“ – წერს შ. დადიანი (შ. დადიანის არქივი: ხ – 11276/18). ხოლო, როცა მღვდლის ოდა იყიდა, დათას უფრო შორს გაუვარდა

სახელი. მღვდელსაც მოეწონა „სქელი ჯიბე დათასი“ და ამიტომ ასეთი რამ მოიფიქრა: თავის ვაჟს დათას დას – ცაბუის შერთაედა, მდიდარ მზითევსა და დიდძალ ფულსაც იშოვიდა. სხვათაშორის, შ. დადიანი „მოზარდის“ ფურცლებზე მკაცრად აკრიტიკებდა სამღვდლოებას. მღვდლებს, ზოგიერთის გამოკლებით, ანაფორაში გახვეულ მგელს უწოდებდა. ერთ ლექსში ის ასე ამათრახებს მათ:

„უნდა ხალხი გააბას,

სამოსში მალოს მტერი,

ხალხს ეჩვენოს ცხვარივით,

შიგნით კი იყოს მგელი“ (შ. დადიანის არქივი, ჟ. მოზარდის 1898 წლის დამატება).

მამა იოანე არ მოტყუვდა ანგარიშში, მისმა ლევანმა მზითევთან ერთად ოთხასი თუმანი მიიღო.

სულ მალე დათას თავზე უბედურება დატრიალდა. დათას დის გათხოვების შემდეგ მათ ოჯახს გადაემტერა სოფელში ავი კაცის სახელის მქონე ხვინარია, რომლის ვაჟიც უყვარდა ცაბუის (ცაბუი თავისი სურვილის წინააღმდეგ გაათხოვეს ლევანზე). ერთ დღეს აჰყვნენ დავას და დათამ დაჭრა ხვინარია. მართალია, ჭრილობა საშიში არ იყო, მაგრამ დაზარალებულს დახმარების ხელი გაუწოდა თავადმა თემყვამ და დათა გააციმბირებინა.

აღსანიშნავია, რომ მოთხრობისთვის „ხშირი ამბავი“ მწერალს შემთხვევით არ დაურქმევია. იმ ეპოქისათვის, მართლაც ხშირი იყო შემთხვევები, როცა ქორწინება ძალდატანებით, სიყვარულის გარეშე, ქონების გამო ხდებოდა, რასაც საბოლოოდ უბედურება მოჰქონდა. აღნიშნულ თემაზე ასევე შეიძლება გავიხსენოთ დ. კლდიაშვილის პიესა „ირინეს ბედნიერება“ და გ. ლეონიძის „მარიტა“. ორივე შემთხვევაში, ირინესაც და მარიტასაც, მიუხედავად იმისა, რომ სხვა უყვართ ძალდატანებით ათხოვებენ მდიდარ საქმროებზე, რაც მათი და მათი ვითომდა „კეთილისმყოფელთა“ ტრაგედიის მიზეზი ხდება.

აღსანიშნავია, რომ ზემოგანხილული მოთხრობისაგან განსხვავებით შ. დადიანი აქ უფრო კრიტიკულადაა განწყობილი მოვლენების მიმართ, გარდა ამისა, ეს ნაწარმოები მხატვრული თვალსაზრისით უფრო სრულყოფილია.

შ. დადიანი ისტორიულ თემასაც მიმართავს. ამ თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს „დედა-მოკა“ (ძველი თქმულება) (ჟ. „მოზარდი“, №21, 1889).

„დედა-მოკას“ თქმულების შესახებ საინტერესო მასალას გვაწვდის შ. დადიანი „რაც გამახსენდაში“. „მურვან-ყრუს დროს, როდესაც მერმეოე გარს

ადგა ქუჯის ციხეს და აღებული არა ჰქონდა, ციხესთან ჩრდილოეთის მხრიდან მცხოვრებლებს, ეტყობა, მსვლელობა შეწყვეტილი არა ჰქონიათ და აი ერთ დღეს სწორედ ჩრდილოეთის მხრიდან... ციხისაკენ მიდიოდა ერთი ორსული ქალი. ეს დაინახეს თურმე იმ არემარეზე მოთარეშე არაბმა ჯარისკაცებმა და ქალს დაედევნენ. ქალმაც შეამჩნია მდევრები და ფეხს გაუჩქარა, მაგრამ აქ კი მდინარე ტეხურს მიადგა. ახლა რა ქნას? სასოწარკვეთილმა ქუჯის ციხეს მიაპყრო თვალი. ციხეში წმ. გიორგის სახელობის ეკლესიაც იყო თურმე და სწორედ ამ წმინდა გიორგის შეთხოვა შემველებოდაო.

ლეგენდა ამბობს, რომ სწორედ ამ ქალის ვედრების დროს მოისმა საშინელი ჭექა-ქუხილი, შეირყა დედამიწა და ტეხურის ორივე მხრიდან გადმოცვივდა კლდეების უზარმაზარი ქვები. ამ ქვებმა კი ისე დაავიწროვა ტეხურის კალაპოტი, რომ ქალმა თავისუფლად გაადგა ფეხი და მეორე მხარეზე გადავიდა, მხოლოდ როდესაც მდევრებმაც მიაღწიეს ამ ალაგს, დავიწროებულმა მდინარის კალაპოტმა კვლავ იმდენზე გაიწია, რომ ადამიანი იქ ვეღარ გადააბიჯებდაო.

ამ ამბის შემდეგ დაერქვა ამ ადგილს – „დედა-მოკა“... (დადიანი, 1959: 57-58).

თხუთმეტი წლის შ. დადიანს ეს ლეგენდა ძალიან საინტერესოდ აქვს გაცოცხლებული, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ ლეგენდა და ნაწარმოები თითქმის ერთმანეთის იდენტურია.

აქვე გვინდა შევეხოთ შ. დადიანის ერთ ესკიზს „ციხე-დარბაზი“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 1. ხ - 11276/52). ერთ სადამოს სასეირნოდ გამოდის ნაწარმოების მთავარი გმირი, რომლის თვალწინ ღამაზი სანახაობა გადაიშალა. ასეთ დროს ავტორი თავისი პერსონაჟის მზერას შეაჩერებს სახურავჩაკეულ, სუროშემოვლებულ ციხე-დარბაზზე, რომელიც თავის დროზე, ეტყობა, დიდი ხელოვნებით იყო აგებული. ამას მოწმობდა კედელზე აქა-იქ შემორჩენილი სხვადასხვა ნახატი... ნაწარმოების მთავარ გმირს ამ სანახაობამ გული აუჩუყა და ცრემლებიც მოერია. შეიძლება ძალიან სენტიმენტალური იყოს ფინალი, მაგრამ ერთი რამ ცხადია: ახალგაზრდა ავტორს შესტკიოდა გული იმაზე, რომ ჩვენი ციხე-ტაძრები სათანადოდ არ იყო მოვლილი.

„მოზარდის“ ფურცლებიდან შ. დადიანი ხშირად ილაშქრებდა საზოგადოების გულგრილობისა და უსულგულობის წინააღმდეგ. ის გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ საქართველოს ძალიან ბევრჯერ შემოსევია

მტერი, მაგრამ ქართველს იმედი არ დაუკარგავს. დღეს კი მტერი არ გვაწუხებს, მაგრამ საერთო საქმეს და მომავალზე ზრუნვას ყურადღებას საერთოდ არ ვაქცევთო.

ამ თემას ეხმაურება შ. დადიანის პატარა მოთხრობა „ორი ნიკო“ (შ. დადიანის არქივი ფონდი 1. ხ - 11275/20), რომელიც ეძღვნება მწერლის მამას. ნაწარმოები შედგება ორი ნაწილისაგან: პირველ ნაწილში, რომელსაც ავტორი „ერთობას“ უწოდებს, მთავარი მოქმედი პირია დედისერთა მებატონე ნიკო ფარჯანიანი, რომელიც შესანიშნავი მეურნე, მწერალი და კეთილი ბუნების ადამიანია.

ერთხელ სპარსელებმა ომი გამოუცხადეს ქართველებს. ნიკო დაუფიქრებლად ჩაება ამ ბრძოლაში და სამშობლოს კეთილდღეობას შესწირა თავი. „...ერთობა იყო მაშინ, მაშინ ყველა ერთად იყო და ერთს საქმეს, ერთს რამეს ემსახურებოდნენ“, – წერს ავტორი.

ნაწარმოების მეორე ნაწილს ეპიგრაფად წამძღვარებული აქვს ილიას სტრიქონები – „აწმყო თუ არა გვყალობს, მომავალი შენია“. ამ ნაწილში კი მთავარი პერსონაჟი ნიკო შაბაშაძეა. ომი უკვე ისტორიას ჩაბარდა, ამიტომ ნიკომაც სწავლას მიჰყო ხელი. სწავლა და განათლება ხალხის კეთილდღეობისკენ მიმართა, მაგრამ ხალხი მაინც არ სცემდა პატივს. „რატომ? – იმიტომ, რომ ახლა აღარ იყო ის ერთობა, ახლა ვეღარ ემსახურებოდა ყველა ერთ საგანს...“ სწორედ ამის გამო, ნიკო შაბაშაძემ, ვერ შეძლო წარმატების მოპოვება. მაგრამ ავტორი ოპტიმისტურადაა განწყობილი და სჯერა, რომ შაბაშაძეები მომრავლდებიან. პიროვნების რეალიზაციისათვის ძალიან მნიშვნელოვანია გარემო. ორი ნიკო, ფაქტობრივად, ერთი და იგივე მხატვრული სახეა, სხვადასხვა დროში გარდასახული.

შ. დადიანი თავისი შემოქმედების დასაწყისში საბავშვო ნაწარმოებებსაც ქმნის. ასეთებია: „კეთილი დები“, „რომელი უფრო ბედნიერია“, „სვლეპია-ტვლეპია“.

„კეთილი დები“ პატარებს ასწავლის უფროსების პატივისცემას, შრომის სიყვარულს. „რომელი უფრო ბედნიერია“ კი ბავშვებს სწავლა-განათლების მიღებას ჩააგონებს. ძალიან სახალისო ნაწარმოებია „სვლეპია-ტვლეპია“ (ქ. ოქტომბერი, 1939, №2), რომელიც მსუნაგ დათუნიას ამბავს მოგვითხრობს, როგორ ჩაუსაფრდა ხის ფუღუროში ცხვრის ფარას, „უთუოდ იმისათვის, რომ იქიდან უფრო კარგა გამოერჩია საუკეთესო და მსუქანი კრავი... იმ ფუღუროში,

საცა ჩვენი დათუნა ჩამკვრალიყო, თურმე, ფუტკრების სკა იყო მოთავსებული... მაშინვე მომართეს თავიანთი შხამიანი შაშარი და მწვავედ უჩხვრიტეს ამ დაუპატიუებელ სტუმარს... სასაცილო სანახავი იყო ჩვენი სვლეპია-ტვლეპია ამ დროს..." (დადიანი, 1939: №2).

საყურადღებოა პატარა მოთხრობა „ერთი ჩანგურის ამბავი“, რომელსაც ავტორი „ხდაპრულ მოთხრობას“ უწოდებს (ქუჯი ბეთლემელი, ერთი ჩანგურის ამბავი, ჟ. მოზარდი, №11, 1891). შეიძლება ეს პატარა მოთხრობა სინამდვილის ალეგორიულ-სიმბოლური წარმოსახვის ნიმუშადაც მივიჩნიოთ. მოთხრობაში ავტორი გვიხატავს ზამთრის მკაცრ ბუნებას და ამის შემდეგ გვიყვება ჩონგურის ამბავს, ჩონგურს ერთგვარი დანიშნულება ჰქონდა ზამთრის გრძელ, მოსაწყენ ღამეებში, მისი ხმა ყველას ატკობდა, ასე გრძელდებოდა ერთხანს, მაგრამ ჩონგურმა ერთ მშვენიერ დღეს ხმა შეიცვალა, ლომის ბრდღვინვას დაემსგავსა, ყველას ეგონა, საცაა სიმები დაწყდებიანო, მაგრამ გადარჩნენ, ოღონდ ახლა ჩონგურმა „მიიღო ხმა რაღაც დაჩაგრულისა, დამარცხებულისა, მოღალულისა, თითქო ვინმეს შესახვეწი აქვს რამეო, იმნაირი იყო კილო ჩონგურისა და ის ის იყო ტირილის ხმაც უნდა დაეწყო, მაგრამ... ჩონგურს სიმები დაწყდა..." (ჟ. „მოზარდი“, №11, 1891).

ჩონგურის სახით ავტორმა სიმბოლურად საქართველოს ყოფა გამოხატა, მისი ძლიერი წარსულითა და უიმედო აწმყოთი. „გავიდა კიდევ დღეები, კვირები, თვეები, წელიწადებიც, აგერ საუკუნეც გასვლასა ლამობს, მაგრამ ჯერ კიდევ სიმები მოძებნილი არ არის... და ჩონგურისათვის კაცს ხელი არ უხლია“ (ჟ. მოზარდი, 1891, №11).

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ საქართველოს სიმბოლოდ ჩონგური შ. დადიანმა თვით ა. წერეთელზე (აკაკის „ნათელას სიმღერა“ – 1897წ. შ. დადიანი „ერთი ჩანგურის ამბავი“ – 1891წ) ადრე გამოაქვეყნა.

„მოზარდის“ შინაარსის გაცნობა, აგრეთვე ის ფაქტი, რომ შალვა დადიანი დიდი გულმოდგინებით მუშაობდა თითოეულ ნომერზე, რათა ჟურნალი რეგულარულად გამოსულიყო, თვალნათლივ მიუთითებს ახალგაზრდა დადიანის დიდ ერუდიციასა და შრომისმოყვარეობაზე. „მოზარდმა“ დიდი როლი შეასრულა მის ცხოვრებაში, აქ ჩაყარა საფუძველი შალვა დადიანის მომავალ სამწერლო და სათეატრო მოღვაწეობას (გაგოშიძე, 1971: 15).

შ. დადიანის ყრმობისდროინდელ პროზაში ზოგჯერ ნაწარმოებების სიუჟეტი პრიმიტიულია, მოვლენების განვითარება გულუბრყვილო ხასიათის

მატარებელი, მაგრამ აქვე გვხვდება ნიშნები, რომლებშიც საბოლოო ჯამში განვითარდნენ და მწერლის პროზისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელ თვისებებად ჩამოყალიბდნენ. ასეთია, პირველ რიგში, თემატიკის მრავალფეროვნება, ფოლკლორული ნიმუშებისა და ცნობილ პოეტთა სტრიქონთა გამოყენება აზრის ნათლად გადმოსაცემად.

შ. დადიანი „მოზარდის“ დამსახურებად თვლის იმ ფაქტს, რომ 1896 წელს ილიას გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა მისი მოზრდილი მოთხრობა „წმინდა ცრემლები“. „ამ ჩემმა ჟურნალმაც შემაჩვია წერას და 1896 წელს „ვირისკე“ და ქ. თბილისის, გაზეთ „ივერიის“ რედაქციას გაეუგზავნე ჩემი პირველი მოთხრობა „წმინდა ცრემლები“, მხოლოდ ჩემი ნამდვილი სახელი და გვარი კი არ მომიწერია, არამედ „ქუჯის“ ფსევდონიმით იყო წარგზავნილი...“ (დადიანი, 1958: 532).

„ივერიაში“ დაბეჭდილმა შ. დადიანის თხზულებებმა სათავე დაუდეს მოთხრობის ჟანრს მწერლის შემოქმედებაში. მართალია, მწერლის ყრმობისდროინდელი პროზა განსაკუთრებული მხატვრული ღირებულებებით არ გამოირჩევა, მაგრამ დიდ როლს ასრულებს შ. დადიანის დაოსტატებაში, მისი მწერლური გემოვნების დახვეწასა და ჩამოყალიბებაში. როგორც თავადაც აღნიშნავდა, იგი სწორედ ჟურნალმა „მოზარდმა“ „შეაჩვია წერას“.

თავი მეორე

მინიატურები

900-იანი წლების მწერლობა პროზის მცირე ფორმების – მინიატურის, ეტიუდის, ნოველის მოძალებით აღინიშნა. ეს მოვლენა, ერთი მხრივ, თვით დრომაც განაპირობა, რომელიც შთაბეჭდილებათა, განცდათა და სულიერ ტკივილთა ნაირფერობითა და სწრაფმონაცვლეობით ხასიათდებოდა და, მეორე მხრივ კი, იმპრესიონიზმის გავლენითაც, მიუხედავად იმისა, რომ ამ პერიოდის ლიტერატურაში ძირითადი ადგილი მაინც კრიტიკულ რეალიზმს ეჭირა, ქართული პროზა მნიშვნელოვან გადახასილევას განიცდიდა.

მართალია, მცირე პროზაული ნიმუშები ქართულად ჯერ კიდევ XVIII საუკუნეში იწერებოდა, მაგრამ სისტემური ხასიათი ამ ჟანრმა XIX საუკუნის მიწურულიდან მიიღო. ამ პერიოდში მცირე ფორმის აღორძინება სამართლიანად უკავშირდება ვაჟა-ფშაველას, შიო არაგვისპირელის, ჭოლა ლომთათიძისა და იროდიონ ევლოშვილის სახელებს.

საერთოდ კი ქართული მინიატურის სტრუქტურა და ჟანრობრივი სპეციფიკა ბევრად განსაზღვრა ვაჟა-ფშაველამ, მისმა უაღრესად წარმატებულმა სტილურმა ძიებებმა. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო შეხედულება აქვს გამოთქმული როსტომ ჩხეიძეს წერილში „მინიატურა“: „ვაჟას, როგორც პროზაიკოსის და, კერძოდ, მინიატურისტის, ტალანტსა და გამორჩეულ ხელოვნებას დიდად აფასებდნენ მომდევნო თაობის თანამოკალმენი, იმასაც აღიარებდნენ, რომ ქართულ ლიტერატურაში ვაჟამ დაუდო სათავე მინიატურის ჟანრს... ქართული მინიატურის მძლავრი შინაგანი მუხტი ვაჟას წყალობაა“ (ჩხეიძე, 1992: 12-13).

შ. დადიანის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაშიც საკმაოდ ვრცელი ადგილი ეთმობა მცირე ჟანრის ნაწარმოებებს. თუმცა იგი ამ ჟანრში განსაკუთრებულ წარმატებებს ვერ აღწევს, მაგრამ ზემოთ ჩამოთვლილ მწერლებთან ერთად გარკვეულ როლს ასრულებს მის განვითარებაში, რომლის დიდოსტატადაც შემდგომში ნიკო ლორთქიფანიძე გვევლინება.

როგორც ცნობილია, შ. დადიანმა მოთხოვნებით დაიწყო სამწერლო მოღვაწეობა. მცირე უანრით კი მისი დაინტერესება ცნობილი მწერლის, მულტატულის მინიატურებს გამოუწვევია. „...ამ უანრმა მომხიბლა და მეც შევუდექი ესეთი მანერით წერას; მხოლოდ ერთი შემთხვევით ვთქვა: მისი და მისებური მწერლების ეპიგონი არასდროს გავმხდარვარ“ (დადიანი, 1958: 533) – წერდა მწერალი (მულტატული, ფსევდონიმია ცნობილი ჰოლანდიელი მწერლის ელჰარდ დაუეს დეკერისა (1820-1887). მულტატული ლათინური სიტყვაა და ნიშნავს „ბევრი ვიტანჯე“, უფრო ხატოვნად რომ ვთქვათ „ბევრი რამ გადავიტანე“.

დეკერის მამა იყო გემის კაპიტანი. ის ცდილობდა შვილი ვაჭრობაში ჩაება, მას არ ხიბლავდა ერთფეროვანი ცხოვრების პერსპექტივა. დეკერმა დაიწყო მუშაობა სამოქალაქო მოხელედ. ის ერთი თანამდებობიდან მეორეზე გადადიოდა. ამ დროისათვის მისთვის უკვე ცნობილი იყო ჰოლანდიური ადმინისტრაციის საიდუმლოებანი და მას დაწყებული ჰქონდა კოლონიალური სისტემის საჯაროდ გაპროტესტება. ბუნებრივია, სიტყვის თავისუფლების გამო მას დაემუქრნენ სამსახურიდან გათავისუფლებით, რომელიც პროტესტის ნიშნად მან თავის ნებით დატოვა და აღშფოთებული დაბრუნდა ჰოლანდიაში. მას დიდი სურვილი ჰქონდა გამოეაშკარაებინა ის სკანდალები, რომელთა მოწმეც თავად გახდა და დაიწყო კიდევაც ამის ბეჭდვა საგაზეთო სტატიებსა და პამფლეტებში. მის პროტესტს მცირე ყურადღება ეთმობოდა მანამ, სანამ 1860 წელს, მან ფსევდონიმით მულტატული, გამოაქვეყნა რომანი „მაქს ჰაველაარი“. დეკერის ფსევდონიმი სავარაუდოდ გულისხმობს, რომ ის იყო მსხვერპლი იმ უსამართლობისა, რომელსაც ის ხედავდა. ცდილობდნენ მისი წიგნი არ გავრცელებულიყო, მაგრამ ამაოდ, ის მთელმა ევროპამ წაიკითხა. დეკერმა სააშკარაოზე გამოიტანა და დაგმო კოლონიალიზმის ბოროტება დაჩ ინდის კოლონიაში (დღევანდელი ინდონეზია).

დეკერმა დიდი გავლენა მოახდინა შემდგომ თაობებზე. 2002 წელს ჰოლანდიური ლიტერატურის საზოგადოებამ მულტატული ყველა დროის ყველაზე მნიშვნელოვან მწერლად გამოაცხადა).

შ. დადიანის მინიატურები თემატურად სხვადასხვაგვარია, რაც, ჩვენი აზრით, ისტორიული ვითარების მონაცვლეობითაც არის გამოწვეული. ამ გარემოების გათვალისწინებით მწერლის მინიატურები დისერტაციაში

შემდეგნაირად დავაჯგუფეთ: ა) რევოლუციის აღმავლობის პერიოდისა და ბ) რევოლუციის უკანდახვეისა და რეაქციის წლების მინიატურები.

ა) რევოლუციის აღმავლობის პერიოდის მინიატურა

რევოლუციის წინა წლებში შ. დადიანს დაუწერია: „მგზავრები“, „მარჯვენა ფეხზე“, „ტყე გაკაფეს“ (1902 წ) და „სიხარულის არის ცრემლები“ (1904 წ). სამწუხაროდ პირველი სამი ნაწარმოები, როგორც მწერლის შენიშვნიდან ჩანს, არსად არ დაბეჭდილა. ისინი ჩვენთვის ხელმიუწვდომელი აღმოჩნდა (შ. დადიანის არქივი. ფონდი 11. ხ - 15248).

„სიხარულის არის ცრემლები“ მწერალს გაზეთ „ცნობის ფურცელში“ დაუბეჭდავს, რაც მწერალ ილია ალღაძის დამსახურება ყოფილა. საერთოდ, ილია ალღაძეს დიდი წვლილი მიუძღვის შ. დადიანის სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლაში. ილია ალღაძეს მინიატურისათვის „სიხარულის არის ცრემლები“ „ლექსისებური“ დაურქმევია.

„...ცარიზმის სასტიკი რეაქციის პირობებში, მაშინ როცა ცენზურა ყოველივე თავისუფალ სიტყვას დევნიდა, პროგრესულად მოაზროვნე მწერლები, რომელთა რიცხვს შალვაც ეკუთვნოდა, იძულებული იყვნენ თავიანთი აზრების გასავრცელებლად ხშირად ერთგვარი ალეგორიული ფორმები გამოენახათ, რათა უფრო თავისუფლად გამოეთქვათ თავიანთი საბრძოლო სულისკვეთება“ (ბურთიკაშვილი, 1952: 32).

მინიატურაში მწერალმა რუსეთის სინამდვილე, მისი უღიმღამო ცხოვრება ასე დახატა: „...სიბნელე იყო... ამ სიბნელეში თვალებშეჩვეულს ჩემსა გარემოს სურათს შავსა, მიწერებოდი...არცა სინათლე, არცა ხმა არ მოისმოდა... თავს ცა მრისხანედ მოქუშული ჩამომწოლოდა... ჰგავდა შუაღამეს...“ (დადიანი, 1958: 13). მინიატურის გმირი, მიუხედავად იმისა, რომ ასეთ გარემოში იმყოფებოდა, მისი ამგვარი სულიერი მდგომარეობა დროებითია, რადგან აგერ „ქარმა წამოუქროლა“, „ტყე აშრიადლა“, „ზღვა აღელდა“, „ქალაქში ყიჟინა გაისმა“. მწერალმა ხალხის გამოფხიზლება შესანიშნავად გამოხატა ჩვეულებრივი ბუნებრივი მოვლენებით.

შ. დადიანის ეს მინიატურა ოპტიმისტური განწყობით მთავრდება: „...ხმა მესმის საიმედო, გმირული ხმები: „წელი გავმართოთ, აწ შევიხმრეთ, ირიჟრაჟაო!“

აღსდები, მონავ, აწ შეიგნე – ბნელში აღარ ხარ! რაღად ემხობი აბა პირქვე, თამამად და წინ!..“ (დადიანი, 1958: 14).

მწერალი თითქოს გრძნობდა, რომ ადამიანებში რაღაც ახალი ძალა ჩნდებოდა და ეს იყო საფუძველი მისი სიხარულისა: „...ცრემლები მახრჩობს. მხოლოდ... სიხარულის არის ცრემლები“ (დადიანი, 1958: 14).

პირველი მინიატურა, რომელიც შ. დადიანმა 1905 წელს დაწერა, იყო „მონა-ყმა-მუშა“. მასში მოკლედაა გადმოცემული მთელი ისტორია ჩაგრულისა და მჩაგვრელისა, სუსტისა და ძლიერისა. „საზოგადოების მთელი ისტორია შ. დადიანს, ამ მინიატურის მიხედვით, მდიდრებისა და ღარიბების მარადიულ დაპირისპირებად მიაჩნია. ერთ მხარეზე მდიდარი დგას, მეორეზე მონა. ჟამთაშვლის მანძილზე ერთადერთი რამ, რაც იცვლებოდა, ამ მონის სახელი იყო მხოლოდ... სხვა ყველაფერი ძველებურად რჩებოდა“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 82). „...ჯერ მონა ვიყავ სულიერი ვითომ უსულო. მერე ყმად ვიქცე, ბევრი სული არც მაშინ მქონდა!.. ახლა მეძახი მუშა ხარო, სულიც გიდგასო. მწამს რომ კაცი ხარ და კაცური გინდა მოპყრობა“ (დადიანი, 1958: 15) – ესაა ჩაგრული ადამიანის სიტყვები, რომლის პირითაც მწერალი პირდაპირ ამბობს თავის სათქმელს: „...სისხლისმსმელო პარაზიტო მოგივა ის, რომ მოესწრები იმ დღეს საზაროს, რომ სულ ყოველგან დამყარდება თანასწორობა და ეს იქნება სასტიკი რამ შენი სასჯელი!“ (დადიანი, 1958: 16). „...ასეთია არსი ამ მინიატურისა, ავტორის მიერ საბრძოლო სააგიტაციო ფორმით, აშკარად და შეუნიღბავად გამოხატული“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 82).

სრულიად საპირისპიროა თავისი სულისკვეთებით ნ. ლორთქიფანიძის „მონა“, რომელიც შეგუებულია საკუთარ ხვედრს და არც კი ფიქრობს მონობიდან თავის დაღწევაზე, ამიტომაც მწერალი ასეთი სიტყვებით მიმართავს: „მონა ხარ მართლაც, ჭეშმარიტად მონა... ნაკლებად საცოდავი, ვიდრე საზიზღარი“ (ლორთქიფანიძე, 1989: 62).

„მონა-ყმა-მუშას“ მოჰყვა „მდინარე“, რომელიც 1905 წელსაა დაწერილი. რევოლუციის გამარჯვებაში დარწმუნებული მწერალი წერს: „...გზა ოდნავ სათავისაკენ უკვე გადიჯება ხალხის ფეხისაგან... ბევრი დაშავდა ამ გზაზე, ბევრი გაკაწრა გზის ეკალნარმა... მაგრამ მაინც წინ მივდივართ. უკვე ვეღარაფერი შეგვაკავებს... მივალწევთ კიდევ სათავეს და... გავიწმინდებით მწიკვლისაგან!“ (დადიანი, 1958, 20).

შ. დადიანმა ამ მინიატურაში საშინელი მსჯავრი გამოუტანა ყველა იმას, ვინც კიდევ ვერ ხედავს უბედურების მიზეზს: „...თუკი ვინმე ჩამოგვრჩა უკან და კვლავ მიზეზს ძველებურად სხვაგან დაეძებს, ის საუკუნოთ გამოგლოვილია, ის ვერც არას ჩვენს დაგვაკლებს და ვერც არას თავს შემატებს, ის ციების მსხვერპლია“ (დადიანი, 1958, 20).

„ცხოვრების სიმერალის“ გაქრობა და „სათავის გაწმენდა“ აუცილებელ პირობად აქვს მწერალს დასახული ამ პატარა მინიატურაში.

მინიატურა „მდინარე“ ალექსორიულ-სიმბოლური თვალსაზრისით წარმოადგენს საუკეთესო ნიმუშს მცირე პროზის ჟანრში.

ანალოგიური ხასიათისაა „ენგური“, რომელსაც „თვალსაჩინოდ ატყვია ილია ჭავჭავაძის სტილური და შინაარსობრივი გავლენის კვალი“ (ციციშვილი, 1974: 178). შ. დადიანი ამ მინიატურის შესახებ შენიშნავდა, რომ „მაშინდელმა ცენზურამ – ახლა უკვე დაკარგული ტექსტის მაგივრად – დასვა წერტილები“ (დადიანი, 1958: 17). მიუხედავად ამისა, მწერალმა მაინც მოახერხა მთავარი სათქმელის გადმოცემა. ის ხსნის და ასაბუთებს, თუ რატომ უყვარს ენგური, რატომაა აუცილებელი სულ მოძრაობა და სულ ბრძოლა... მწერალი ღრმად აღარწმუნებული „რომ კალაპოტს ხშირი ცვლა უნდა...“ (დადიანი, 1958: 17).

1905 წელს დაიწერა შ. დადიანის მინიატურები: „თითები“ (ეს მინიატურა მოგვიანებით მწერალმა შეიტანა „გვირგვინების ოჯახში“ XI შენაკადად, სათაურით „ძველი აბიდან“), „ჩრდილი-სინათლე“, „მზის ჭიატი“, რომელნიც, როგორც ერთგვარად სათაურებიდანაც ჩანს, სიმბოლურად გვიხატავენ საზოგადოების სოციალურ დიფერენციაციას.

იგივე შინაარსისაა 1905 წელს დაწერილი მინიატურა „მეორე მდინარე“. „ჩვენ სოფელს გვერდით მდინარე ჩამოუდიოდა და ეს გარემოება ვიცოდით ყველამ, რადგან გვესმოდა მისი ხმაურობა, მისი შხუილი. თუმცა დანახვით კი თავის დღეში არ დაგვინახავს. უეცრად კი... განიფანტა ეს ჯანყი და ბურუსი... დიდებული მიდამო ჩვენ თვალწინ გადაიშალა. მდინარის იქით მხარეს გადაჭიმულიყო თვალუწვდომელი, უსახვრო ველი. აღსავსე იყო იგი მწვანედ მობიბინე სხვადასხვა მასაზროლებელი მცენარეებით... არ გვეგონა, თუ სხვაგან სადმე იყო ისეთი ადგილი, სადაც ყველანი კიდევ მივეტევეოდით და კიდევ ვისაზრდობდით... მოვინდომეთ კიდევ ფონს გასვლა, მაგრამ... ძნელი იყო გაცურვა. ამას გამბედაობაც უნდოდა და ღონეც... ჩვენ კი ნაპირზე ვყვიროდით მხოლოდ...“ (დადიანი, 1958: 23). იმ დროს მკითხველისათვის სრულიად გასაგები

იყო ამ მინიატურის დედააზრი. მწერალი მდინარის გაღმა ნაპირს გვიხატავს, სადაც სხვადასხვა მასაზრდოებელი მცენარეა. მისი სურვილია გააპონ ტალღები და გაღმა გავიდნენ. მინიატურაში, მართალია, მოცემულია რწმენა, რომ „...გავცურავთ, ტალღა ვერ ჩაგვიოთრევს“ (დადიანი, 1958: 24), მაგრამ მწერალს რაღაც აფიქრებს: „წინ და წინ! მხოლოდ... ერთი მხოლოდ, რომ კიდევ არსებობს, ამას ყველა ვგრძნობთ“ (დადიანი, 1958: 24).

ცხადია, ამ მინიატურის შინაარსს წარმოადგენდა ალეგორიულად გამოხატული სოციალური ვითარება. მისი დედააზრი მარტივი და ყველასათვის ადვილად გასაგებია. „მეორე მდინარე“, რა თქმა უნდა, ძველი რუსეთის სიმბოლოა, მაგრამ მიუხედავად ამისა, მაინც გადაურჩა ცენზორის უღმობელ კალამს. იგი იმდენად მცირე მოცულობისაა, სადაა და უპრეტენზიო ალეგორიითაა გადმოცემული, რომ ბუნებრივია, ცენზორმაც ვერაფერი იპოვა ამ მინიატურიდან ამოსაკვეთი.

1906 წლის 6 იანვარს გამოქვეყნდა შ. დადიანის მინიატურა „ფალავანი“. მინიატურაში მწერალი იძლევა ზუსტ შეფასებას იმდროინდელი მოვლენებისას. „იყო ფალავანი. იყო კედელი. ფალავანს ზურგი ამ კედელზე ჰქონდა მიყრდნობილი. კედელი ყინვის იყო... ფალავანი კი მსურვალე იყო, გულს ქონი ჰქონდა მორეული, იმიტომაც ზურგს სიხარულით იცივებდა. ...მზე პირველ ხანებში აღმაცერად უყურებდა ამ კედელს, მაგრამ აი დადგა გაზაფხული და იწყო დნობა ყინვამ, წამოვიდა წყლად. საშინელი ტბა დადგა ფალავანის გარშემო...“ (დადიანი, 1958: 29).

როგორც ცნობილია, 1905 წლის რევოლუციამ ვერ მოახერხა „ყინულის“ გადნობა, მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ შ. დადიანი წინ უსწრებს დროს და აცხადებს: „...მზემ კი უკვე დაიუფლა ეს ყინვის კედელიც“ (დადიანი, 1958: 30).

ამრიგად, რევოლუციის აღმავლობის პერიოდში შ. დადიანის მინიატურებში გამოხატული განწყობილება მიგვანიშნებს, რომ მწერალი აშკარად თანაუგრძნობდა ამ მოვლენას და მასთან აკავშირებდა მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ ცვლილებებს და მას აღიქვამდა ახალი ცხოვრების დასაწყისად, რომელიც ჩაანაცვლებდა არსებულ ისტორიულ ეპოქას.

ბ) რეაქციის წლების მინიატურა

საინტერესოა ამ პერიოდის შ. დადიანის მინიატურების ხასიათი. მართალია, მათში აქა-იქ თავი იჩინა ერთგვარმა დაეჭვებამ, მაგრამ მინიატურების უმრავლესობაში მოჩანს ძველებური რწმენა და იმედი. რეაქციის პერიოდის მინიატურები აშკარად ამუდანებენ მწერლის ინტერესს აქტუალური საზოგადოებრივი პრობლემებისადმი.

1906 წელს დაიბეჭდა შ. დადიანის უსათაურო მინიატურა „დაიბადა მშვენიერი ბავშვი“, რომელიც თავის ალეგორიულ-სიმბოლური დატვირთვით მეტად მნიშვნელოვანია. „დაიბადა მშვენიერი ბავშვი. სიმართლის შვილი იყო, გაჭირვება აკვანს ურწევდა, ჭეშმარიტებამ მონათლა, დაჩაგრულები ძუძუს აწოვებდნენ, პენიოდებმა აღზარდეს“ (დადიანი, 1958: 59). ამ ბავშვს მითოლოგიური ორთოსის ნიჭი დაჰყვა მუსიკისა. მის ხმას სასწაულებრივი ძალა ჰქონდა, „...მისი ხმა, მისი ლაპარაკიც კი ციური რამ მუსიკა იყო და ისეთი ძალა ჰქონდა ამ გამომეტყველებას, რომ მის მომსმენელს თვით მხეცსაც კი იმორჩილებდა. ძალა მომრჯულებელი, გამაადამიანებელი“ (დადიანი, 1958: 59) – ასე შეაფასა მწერალმა სამართლიანობის ძალა.

ბავშვს „თავზე თავისუფლების სხივ-ცისკროვანი გვირგვინი ედგა“. ის ერთ ტყეში მოხვდა. „ზამთარი იყო, მუნ დათვს ეძინა“. მწერალს ისტორიული ფაქტი შესანიშნავად აქვს სიმბოლიზებული. „უცნაური გვირგვინის სინათლემ ძილი დაუფრთხო და გაბრაზებულმა ახლო მისულ ჭაბუკს ტორი გაარტყა“ (დადიანი, 1958: 59). ჭაბუკი ცოტა დაშავდა, რამაც „ცრემლი წასტაცა ამქვეყნიურ ყველა იმას, რაც უგონიერესია, უნიჭიერესია, უწრფელესია“ (დადიანი, 1958: 59). მაგრამ მწერალი იმედს არ კარგავს. „მოფრენილა ზღაპრული ფასკუნჯი და თავისი უებარი ფრთის შეხებით იარას უმრთელებს ჭაბუკს“ (დადიანი, 1958: 59).

დროებითი აღმოჩნდა „სვავთა ხარხარის გაქრობა“, რასაც მწერალი მინიატურაში „მზის ჭიატი“ წინასწარმეტყველებდა. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა კიდევ ერთი უსათაურო მინიატურა „...კალამი ხელს არ ემორჩილება“. მინიატურას ეპიგრაფად წამძღვარებული აქვს ჰამლეტის სიტყვები: „რად არ მეშლება ეს სხეული, ესრეთ მაგარი“ და ამავე სიტყვებით მთავრდება.

მწერალი გვიცოცხლებს იმ სინამდვილეს, რაც მეფის ხელისუფლების შემოტევას მოჰყვა: „...ირგვლივ სხვა სურათებია! გოლგოთა, გოლგოთა, გოლგოთა! სახრჩობელა, სახრჩობელა, სახრჩობელა!“ (დადიანი, 1958: 60).

ტურფა ხევებში სისხლის რუებია! უწმინდესი გრძობანი შეგინებულია, საუკეთესო ლტოლვილებანი დამარცხებული. მადლა ყვაე-ყორანი! სვათა ხარხარი! ისმის ჩხრიალი... ბორკილის მტვრევისა კი არა, მისი შეჭედვის. მამას გაუყარეს იგი ფეხებში. დედა კი ტყე-ტყე დაძრწის თავის პაწია უმანკოთი... და ნამუსახდილი გამოესალმა წუთისოფელს. მეგობრები, ძმები და ამხანაგები?

–მათია სისხლის რუები.

–საყვარელი?

–გული გაუპეს!

...აქ კიდევ ცის ტატნობზე ჩონჩხიანი შიმშილი მოჩანს. გარს კი მათრახები გამზადებულან“ (დადიანი, 1958: 60). ეს ვრცელი ამონაწერი იმიტომ მოვიყვანეთ, რომ აქ ნათლად იგრძნობა უკვე დამყარებული საშინელება და მწერალი თითქოს უარესის მოლოდინშია.

შ. დადიანმა ამ მინიატურებში გვიჩვენა შედეგი უკანდახევისა. მომდევნო მინიატურებში კი უკვე შეფასებას იძლევა მომხდარი ამბებისას.

შ. დადიანი ხედავს, „სოციალური ჩაგვრის დასამხობლად ამბოხებული ხალხის განწყობილებას და სწამს, რომ ეს ბრძოლა გამარჯვებით დამთავრდება და ბედნიერებას მოუტანს ადამიანებს“ (ნიკოლეიშვილი, 2003, 82-83). რწმენა და იმედი ასახრდობს ადამიანებს. ამ რწმენამ დაარწმუნა ისინი გამარჯვებაში. ასეთი სულისკვეთებითაა გამსჭვალული შ. დადიანის მინიატურები: „ხმა“, „მაგრამ, მაგრამ“, „მშვიდობით“, „წამოვიზარდენით“ და „შინ“.

განსაკუთრებით საინტერესოა „ხმა“. ამ პატარა მინიატურაში ნაჩვენებია, თუ როგორ გაძლიერდა სიმათლისათვის მეგრძოლთა ხმა და როგორ მოედო ის მთელ ქვეყანას. ეს ხმა ყველა სხვა ხმაზე უფრო ძლიერია: „...ეს ხმა, მთრთოლვარე, უკვე ფარავდა, უკვე ჯობდა სხვა ხმებს ძლიერსა. ცა კვლავაც გრგვინავს, ზღვაც ღრიალებს, ლომნიც ბრდღვინავენ. მაგრამ ეს ხმა თავისუფლად მაინც მოისმის.

ხმა ადამიანისა, ხმა სიმათლისა, ხმა ჭეშმარიტებისა.

ხმა!“ (დადიანი, 1958: 33).

მსგავს განწყობილებას გამოხატავენ მინიატურები „მაგრამ...მაგრამ“ და „მშვიდობით!“. მწერალი ოსტატურად გვიჩვენებს ალევორიული ხერხების საშუალებით მასების გათვიცნობიერებას და მეფის მთავრობის ზნეობრივ დამარცხებას. შ. დადიანი გვარწმუნებს, რომ მას უკვე უფსკრულისაკენ აქვს გეზი აღებული.

მნიშვნელოვანია 1906 წელს გამოქვეყნებული მინიატურა „წამოვიზარდენით!“ „ჭკუა მომწიფდა და თვალს, ძველად წარმტაცი, ვარდის ფერი ბინდი გადაშორდა... წინეთ ზღაპარი გვაკმაყოფილებდა, მის შესაქცევ შინაარსს მივდევდით... გვართობდა შინაარსი... მაგრამ, რომ წამოვიჩიტეთ, ცხოვრების ტალღამ ერთი კარგა რომ მოგვცხო ზურგში, მაშინ ვიგრძენით ჩვენს გარშემო: ოფლი, სისხლი, სისხლი, ოფლი ადამიანთა“ (დადიანი, 1958: 36). მინიატურაში მწერალი გვიჩვენებს რევოლუციონერთა გამოწვრთობას, მასში დიდი სითამამითაა ნათქვამი სიტყვები: „წამოვიზარდენით. ეს ძველი ჯუბა აღარ გვარგია, მოკლეა და ვიწრო“ (დადიანი, 1958: 36).

„...ავტორი პათეტიკური ფორმით ამცნობს საზოგადოებას, რომ სოციალურად დაჩაგრულთა „ტორტმანი, მიხეთ-მოხეთქვა, ეს ძებნაა ნამდვილის, მტკიცე მომავლისა“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 82).

ამრიგად, 1906 წელს დაწერილი მინიატურები გამოხატავენ რევოლუციის მწერლისეულ შეფასებას, განსაკუთრებით „დაიბადა მშვენიერი ბავშვი“, „ხმა“ და „წამოვიზარდენით“.

რევოლუციის დამარცხებამ საშინელ მდგომარეობაში ჩააყენა ხალხი. მეფის მთავრობამ სასტიკი შურისძიებას მიმართა. ქვეყანაში დამკვიდრდა ის, რასაც ასე განიცდიდა მწერალი ზემოგანხილულ ერთ უსათაურო მინიატურაში.

„...საინტერესოა, რომ რევოლუციის დამარცხების შემდეგ, როდესაც გამძვინვარებული რეაქციის შიშით ჩვენი ინტელიგენციის ნაწილი აშკარა რენეგატობის გზას დაადგა და საბოლოოდ დაჰკარგა რწმენა მუშათა კლასის მომავალ გამარჯვებაში, რამაც თავისი გამოხატულება ჰპოვა კიდევ იმ დროის ლიტერატურაში, – შ. დადიანი მთელ რიგ ნაწარმოებებში ამჟღავნებს თავის სიმპათიებს მუშათა კლასის საქმისადმი...“ (ასათიანი, 1974: 151-152).

შეიძლება ითქვას, რომ მწერალი ისევ მიყვება ადრე არჩეულ გზას. ავიღოთ მინიატურა „მთის ყვავილი“. ეს მინიატურა თავისუფლებას უმღერის: „...მე არ მიყვარს ადამიანები: მათ არ იციან რა არის თავისუფლება. უთუოდ იმიტომ არ აფასებენ... სხვისას მაინც. მე კი რითი უნდა ვიძიო შური – ჩემის სურნელებით. იგი მთის არის, თავისუფალი... ჩვენ განგვიცდია მთის საარაკო მყუდროება, სადაც ორბის თავისუფალი ფრთების ქნევა გაისმის“ (დადიანი, 1958: 46). აქ ძნელი არაა იმის დანახვა, რომ ავტორი აკრიტიკებს მეფის მთავრობას და მას უპირისპირებს თავისუფლების ძლიერ სიყვარულს.

მთის ყვავილი – თავისუფლებაა, რომლისთვისაც სიძნელები უცხო არაა: „...წარღვნიებული მსხვილი წვიმაც ბევრი მომხვედრია და ჩემი ტურფა კაბა, გარემო ფოთლები, მთის უბიწო ტალახითაც გამსვრია... მაგრამ უმანკო წყაროს... ჩემთვისაც დაუბანიათ პირი და ჩემი კაბისთვისაც ლაქა მოუშორებიათ“ (დადიანი, 1958: 46).

ანალოგიური ხასიათისაა „ილია“. მწერალმა მინიატურა საგანგებოდ მიუძღვნა ილიას მკვლელობას.

ცნობილია, რომ შ. დადიანი ყოველთვის თავგანისმცემელი იყო ილიას პიროვნებისა. მწერლის სიტყვით, მისი მამის ოჯახში გაბატონებული იყო ილიას კულტი. ჩვენ, ზემოთ ვისაუბრეთ, როგორ უკურთხა ილიამ შ. დადიანს კალამი; ილიას „ივერიაში“ გააცნო საზოგადოებას შ. დადიანის სახელი... ილიას მკვლელობის ფაქტი მთელი საქართველოს დაობლებას ნიშნავდა... სწორედ ამ პერიოდში დაიბეჭდა შ. დადიანის „ილია“. „ეს დიდი ლამპარი იყო. ლამპარი დანთებული ჩვენი სულის საუკეთესო ეთერისაგან, უმშვენიერეს ჩვენს გრძნობათაგან აციმციმებული და ჩააქრეს იგი ტლანქად, მხეცურად. მაგრამ ჩააქრეს მხოლოდ ხილული ნათელი, უხილავი კი მუდამუამს ჩვენს გრძნობას და გონებას უცხო შუქად ჩამდინარებს...“ (დადიანი, 1958: 47).

ამ მინიატურასთან დაკავშირებით ძალიან საინტერესო და ობიექტური შენიშვნა აქვს გამოთქმული ი. ვართაგავას: „...არ მომწონდა შალვას „ილია“, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მას ვადარებდი ვაჟას ელვა-ჭექა-ქუხილით აღსავსე ლექსს... „მოკლეს ილია? ვერა, ვერ მოკლეს“. აი, ეს „ილია“ ორმოცდაათი წლის შემდეგ კიდევ წავიკითხე როგორც კრიტიკოს-შემფასებელმა და გულახდილად ვადიარებ, არც ახლა დამაკმაყოფილა შ. დადიანის ამ „გლოვამ“. მშრალია, უემოციო, გულს არ აღეღვებს, არ აღაშფოთებს, არ წვავს...“ (ვართაგავა, 1962: 213-214).

ამ შემთხვევაში გასაზიარებელია კრიტიკოსის აღშფოთება და იმედგაცრუება, რომელიც შ. დადიანისაგან მოელოდა უფრო „ამაღვლებელს“ და „ცეცხლოვანს“.

1907 წელსაა დაწერილი შ. დადიანის ძალიან საინტერესო მინიატურა „ხახვი“. „რა მყრალი სუნი უდის და თან... რა ტკბილია... მომიტანეს უკვე დაბერძულებული, მთავარი ხახვი. გაეჭერ... გაჭრილ ხახვს, თავისი პოტენციალურად შენახული ყლორტები – ამ მკვდარს – მაინც ზევით წამოუვიდა. როგორც პობედონოსცევმა, ჩაკვარ თავში დანის ბრტყელი პირი,

მინდოდა ეს ყლორტები ქვევით ჩაწეულიყო... რადგან არღვევდა... ჰარმონიას... შუაგულში, ყლორტი აფუჭებდა ყოველივეს... გადაჭრილ იქნა ეს ყლორტებიც... გადაჭრილნი... მაინც და მაინც ზევით ამოდინდნენ. ამას ჩადიდნენ მკვდრები. რას იზამდნენ ცოცხლები! მათ დანახვაზე მოკვდა, გული გაუსკდა... პობედონოსცევს (დადიანი, 1958: 94). აი, მთელი მინიატურა. თუ შევთანხმდებით, რომ ხახვი მეფის რუსეთის იმპერიის სიმბოლოა, როგორც ი. ვართაგავა წერს, შენახული ყლორტები – საზოგადოების პროგრესული ძალებისა და პობედონოსცევი – თვითმპყრობელობისა (პობედონოსცევი XIX საუკუნეში მოღვაწე ცნობილი იურისტი და სახელმწიფო პირია, მან ქართველებს დიდი ზიანი მოგვაყენა, მხოლოდ იმ ფაქტითაც, რომ საქართველოს ეგზარქოსად დანიშნა შავრაზმელი ეგზარქოსი პავლე, რომელმაც მოიმიზეზა რა სემინარიის რექტორის ჩუღეცკის მკვლელობა, საჯაროდ დასწყევლა საქართველო) მაშინ ამ მინიატურაში მოვლენები უკვე 1907 წელს აღარ ხდება. პობედონოსცევი დანას ურტყამს მწვანე ყლორტებს, მაგრამ ისინი მაინც იზრდებიან. ამის შემხედვარე პობედონოსცევს გული გაუსკდა და მოკვდა, ე.ი. დაემხო თვითმპყრობელობა. ეს კი, როგორც ცნობილია, 1907 წელს არ მომხდარა - ე. ი. მწერალმა სწორად ივარაუდა, რა მოხდებოდა მომავალში.

1908 წელს დაწერა შ. დადიანმა „ხე“ და „წინათ და ახლა“. მწერალი ორ სინამდვილეს აღარებს ერთმანეთს, კონტრასტის ეს ხერხი საერთოდ დამახასიათებელია შ. დადიანისათვის. განსაკუთრებით საინტერესოა „წინათ და ახლა“. მონასტრის „მძიმე და ტლანქ თაღებს შორის არ მოდიოდა არავითარი სინათლე...“ (დადიანი, 1958: 50). მწერალი, როგორც ჩანს, რევოლუციის დამსახურებად თვლის, რომ თაღები გაიწია და „ლაღად და თამამად გაისმის თავისუფალი ადამიანის ხმა...“ მაგრამ ამ ხმას ერთი უცნაური ხმოვანებაც გაერია – „თქრიალისა! – ეს არის სისხლი – სისხლი ადამიანთა დანთხეული, მისთვის, რომ... წინათ ყოფილიყო მონასტერი და შემდეგ კი თავისუფლება!“ (დადიანი, 1958: 50) საყურადღებო აქ ისაა, რომ ავტორს ესმის თავისუფლების მოპოვებისათვის სისხლის დაღვრის აუცილებლობა“.

საყურადღებოა პატარა ესკიზი „უბის წიგნაკიდან“, რომელიც 1909 წელსაა დაწერილი (აღდგომის ღამის ნაფიქრი). „...როცა მათრახი და საღრჩობელა ყველაზე მძაფრად ბატონობდნენ“ (ციციშვილი, 1974: 204). ესკიზის პირველ ნაწილში მოისმის გმირის აღშფოთებული ხმა: „...აგერ საცაა გაშუადამდება და ეკლეხიებიც გვამცნობენ აღდგომას! ზეიმითა და ზათქით მორთავენ რეკას.

რა დაცინვაა!

...დიაღ, დაცინვა. აღდგომა სიმართლისა, გამარჯვება ერთურთის სიყვარულისა და მიტევებისა.

მერე როდის? ჩვენს დროში?

...როდესაც ესე უდიერად დაგვიდრჩეს დიაღი, საყოველთაო მშვიდობა და სათნოება!“ (დადიანი, 1958: 199). მოტანილი ადგილი აშკარად გვიჩვენებს შ. დადიანისა და ჭ. ლომთათიძის განწყობილებათა სიახლოვეს.

ესკიზში ძალიან საინტერესოდ და ორაზროვნად არის გადმოცემული ცეცხლის ამბავი. „დაინთო... მხოლოდ რამდენი ხელის შეწყობა დასჭირდა, სანამ რიგზე აპრიალდებოდა. ...ნაფოტი კი რამდენიმე დაიწვა, ზოგიც თითქო სულ უსარგებლოდ... მაგრამ სიმსურვალე ხომ შეჰქმნეს... ბოლოს დიდი ცეცხლი გაჩაღდება...“ (დადიანი, 1958: 200).

ეს პატარა ესკიზი ძალიან ღრმად შინაარსობრივად და მისი ალეგორიული ხასიათიდან გამომდინარე ჩანს, რომ შ. დადიანი იმედს მაინც არ კარგავს, მას სწამს, რომ სიმართლე მაინც გაიმარჯვებს. მწერალი დარწმუნებულია, რომ უშედეგოდ არაფერი არ იკარგება.

1909 წელსაა დაწერილი „მშენებლობა“, „ბანი“, რომლებშიც მწერალი გვეუბნება, რომ ცხოვრება ისევ თავისი გზით მიდის, „შენდება სოფელი“, რომ თავისუფლების „კრიალა ხმა ისარივით გასრიალდა ცის კამარაში და იქ ათას ფერად განიბნია“ (დადიანი, 1958: 55), რომ მწერალს უყვარს სწორედ ეს „ლაღად მოკრიალე ხმა, მოძახილის შეკრიმანჭულება და ტკბილი ღუღუნი დინჯის, მამაცის ბანისა“ (დადიანი, 1958: 55).

ცნობილია, რომ როგორც ყველა მწერალი იმ დროისა, შ. დადიანიც ჩააფიქრა ირგვლივ არსებულმა სინამდვილემ. რამოდენიმე მის ნაწარმოებს, ამ დროისას, პესიმიზმის კვალი ეტყობა. „ოთხი კედელი“, „შენი ნათქვამი“, „ეჭვი“, „საუბარი“, „მე რომ... მე რომ“, „ყურიდან ყურში“, „კ.ქ.ს“, „ოთახი“, ამ ნაწარმოებებით მწერალი გვეუბნება, რომ „ყოველივე გაყვითლებულია, ჩამჭკნარა, ბუნება იძარცვება, სულ გამხმარა მდელო“, ირღვევა ყველაფერი, რომ „...გარშემო მაინც კედლებია, მაინც ჩარჩო“, რომ „ადამიანი ტლანქია, გაუგებარი“, რომ ირგვლივ სულის შემსუთველი გარემოა და სხვა. მაგრამ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ შ. დადიანმა რეაქციის წლებშიც შეინარჩუნა მომავლის მტკიცე რწმენა. მის ნაწარმოებებში არ შეინიშნება დაღლა, უიმედობა.

„...ჩარჩოების ტყვეობაში მოქცეული სული მონობას ვერ ეგუებოდა, იბრძოდა და თავისუფლებას მიეღწეოდა. აი, რამ მიიყვანა შ. დადიანი რევოლუციასთან, იმ მოძრაობასთან, რომელიც მეოცე საუკუნის გარიჟრაჟზე არნახულად აღზევდა და ბედნიერი ხვალისდელი დღის ილუზიებით გადაუბრუნა ტვინი ადამიანებს“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 83).

რევოლუციის აღმავლობის წლებში შ. დადიანი ისევ აქტუალურ პრობლემებს ეხმაურება. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა „ჩემებური“ და „ცისიერი“. პირველ მინიატურაში ავტორი გვეუბნება, რომ ცას ბინდი გადაკვრია, „ბული დგას, ბული! ეგერ ტყე იწვის... მაშ, ცავ, რას უცდი! „იჭექ-იქუხე, იგრიალე ცავ!“ გადმოსეთქე სულ ნიაღვარი. შენი დავაუკაცებელი შვილი ზაფხული სიცხისაგან იწვის. ბურანშია. „მიეცი ძალა დავრდომილსა კვლავ აღდგომისა!“ (დადიანი, 1958: 67). მწერალი, როგორც ვხედავთ, კვლავ აღევორიული ფორმით გვიხატავს სურათს და ხალხს ისევ ბრძოლისაკენ მოუწოდებს.

პატარა ესკიზში „ცისიერი“ მწერალი იხსენებს რეაქციის ხანას, როცა „შავბნელი ღამე იდგა“, მაგრამ „გადავიდა შუალამე, გრიგალმა გადაიარა. წვიმა მიწყდა“ (დადიანი, 1958: 74). ახლა კი ისევ „ცას ოდნავ საგრძნობელი ნათელი გადაეწლო ვარსკვლავები კვლავ გამოციმციმდნენ... ეტყობა კი ბუნებას, რაღაც დიადისათვის ემზადება. წვიმისაგან განაბული ხე-ბუჩქნარები თითქოს ცისკენ წარიზიდნენ, ყელს იღერებენ, წელში იმართებიან. ეგერ, შორს, გაჰყვივლა განთიადის მახარობელმა...“ (დადიანი, 1958: 74). უეჭველია, რომ ეს ნაწარმოები ავტორმა ახალი რევოლუციური აღმავლობის გავლენით შექმნა.

1910-იან წლებში შ. დადიანი წერს მინიატურებს „კახეთი“ და „სურნელეზა“. ორივე მინიატურა პატრიოტული ხასიათისაა.

კახეთის ნახვით მოხიბლულმა მწერალმა, უძღვნა მას მინიატურა „კახეთი“. მინიატურაში გამოთქმულია ავტორის რწმენა, რომ კახეთი, რომლის „...შვენებას უბუმბერაზო არა შედგამს-რა“, კვლავ წარმოშობს დიდ ადამიანებს. ის ხომ ილიას, პატარა კახის შემქმნელია... „...აგერ მალე გადაიწიწინებს შენს გულ-მკერდზე ორთქლმავალი და შენთა შვილთა გმირული, თავისუფლად გამომყურე თვალები ახლა შემკრთაღნი, გაუგებელნი... ნახავენ სანახავეებსა“ (დადიანი, 1958: 65).

მხოლოდ თვალმა გადაირბინა – მიმართავს მწერალი კახეთს, – მაგრამ გულს მაინც ჩარჩა შენი გოლიათური სილამაზე, შენი ბუმბერაზული მშვენებაო.

მინიატურა „სურნელება“ საქართველოს ერთ-ერთ უღამაზეს კუთხეს – აჭარას ეძღვნება. ავტორი გადმოგვცემს აჭარის თავგადასავალს. ის წერს, რომ საქართველოს ეს უმშვენიერესი მხარე დიდხანს „ჩრდილში იყო“. ერთი ნანგრევის გვერდით ობლად მიყუჟული ყვავილის სახეშია ეს კუთხე სიმბოლიზებული. ეს ყვავილი ადრე იშვიათი სურნელებით ატკობდა არემარეს, „მაგრამ...ჭექა, დაიღვავა, მეხი გავარდა. ტაძრები ჩაინგრა, ციხე-კოშკები განადგურდნენ...“ (დადიანი, 1958: 82). ჩამოცილდა თავის სამშობლოს ეს კუთხე, რაც უთუოდ „ცუდბალახას“ დამსახურება იყო. ამას წვიმაც დაემატა, „...წვიმაში ხომ იცი ცუდბალახა როგორ იზრდება... აი, როგორ წამოგვევრია...“ (დადიანი, 1958: 82). „ობლად მიყუჟული“ ყვავილი განიცდის, ჰგონია, რომ დაკარგა მნიშვნელობა, მაგრამ არა, გადის დრო და ეს კუთხე ისევ უბრუნდება თავის ქვეყანას. ამიტომ მინიატურაც ოპტიმისტური განწყობით მთავრდება: „...ახლა უკვე იმედით დაგიწყე მზერა“ (დადიანი, 1958: 83).

შ. დადიანის მინიატურა „შესახვედრი“ ქართველი და ბელორუსი ხალხის მეგობრობას ეძღვნება. კონკრეტულად ნაწარმოები ეხება ბელორუსი მწერლების ჩამოსვლას საქართველოში. „...მათ მოაქვთ თავიანთი ნიჭი და უნარი, რომ შემდეგ გაიშალოს სიტყვის სურათოვნებაში და სურათოვან სიტყვიერებაში, რომ აჟღერდეს ჩანგი, ამეტყველდეს მათი ნიჭიერი წიგნი, ამოქმედდეს მათი მომხიბლავი სახიობა...“ (დადიანი, 1958: 93). ხალხთა ასეთი ურთიერთობა სამართლიანად მიაჩნია მწერალს და ახალი სამყაროს შექმნის ერთ-ერთ ძლიერ პირობად თვლის მას.

საყურადღებო მინიატურებია: „აკაკის“ და „ქარვა“. უნდა აღვნიშნოთ, რომ ამ მინიატურებს სახელდახელოდ შედგენილი მისასალმებელი სიტყვის იერი დაჰკრავს. მინიატურა „აკაკის“ დიდი მგოსნის გარდაცვალების გამო შეიქმნა და მასში მოცემულია შ. დადიანისეული შეფასება მწერლის შემოქმედებისა. „...ცის ნიჭად მოვლენილი მგოსანი“ უთუოდ შეამჩნევდი, რომ ყველა ამ შენგან დაზრდილებს უკვე დიდი ხანია თავზე დასთამაშებს ერთი უცხო შარავანდედი... რომელიც აი ახლა, შენი „გარდაცვლის“ ხანაში კიდევ უფრო ძლიერდება. მათ შორის... ისახება... გაისრული სიტყვები: „ახალი საქართველო“ (დადიანი, 1958: 73).

მინიატურაში „ქარვა“ კი მწერალი გამოხატავს დიდ აღფრთოვანებას იმის გამო, რომ ქართველი ხალხის შვილთა გმირულმა ბრძოლამ საუკუნეების

განმავლობაში ბოლოს და ბოლოს მიზანს მიაღწია და აღსდგა სამშობლო, ისიც ჩაება განახლების საერთო ფერხულში.

ახალი ცხოვრების გამარჯვებით განცდილი სიხარული გამოხატა შ. დადიანმა, აგრეთვე, მინიატურაში „ზღაპრული“. აქ ლამაზ მხატვრულ ფერებშია ნაჩვენები „ზამთრის“ აღსასრული და გაზაფხულისა და თავისუფლების ზეიმი.

მხატვრული თვალსაზრისით ასეთსავე შთაბეჭდილებას ტოვებს „მწვერვალის ახლო“, რომელშიც მწერალი ახალი დროის ძლიერებას ჯადოსნური ასულის ძალაში ასახიერებს. საითაც ეს ასული მიიხედავს, ყველგან სიკეთე და ბედნიერება მკვიდრდება, ვითარდება ხელოვნება, წინ მიდის ცხოვრება.

შ. დადიანს აქვს ერთი ციკლი მინიატურებისა, რომელთა საერთო სათაურით – „ღია კარი გულის, გულის!“ – აქვეყნებდა სხვადასხვა დროს. ამ ნაწარმოებებში ავტორი გულს გადაუშლის მკითხველს, იძლევა „ერთგვარ პირად აღიარებას“ (მწერლის სიტყვებია) სხვადასხვა საკითხებზე, ხელოვნებაზე, სიყვარულზე, ადამიანის ბუნებაზე და ა.შ. ამ „ღია კარით“ მთლად აღტაცებული არ არის მწერალი და თითქოს საკუთარ თავს შენიშნას აძლევეს: „...ან რა დროსია ახლა, კაცობრიობის ამ ღვართქაფში კერძო გატაცება?

რა მოცლილები ვართ, არა?

ან ჩემი ხნის კაცს ვით შეჰფერის ეგრე შემჩატება?“ (დადიანი, 1958, 86).

აქვე უნდა მოვიხსენიოთ კიდევ ერთი ციკლი – „ნასხვისარი – გაჩემებურებული“. როგორც საერთო სახელწოდება მიგვანიშნებს, ციკლში შემავალი მინიატურები: „ნასხვისარი-გაჩემებურებული“, „ღობემგვრალას“, „სახელსა და დიდებას“ გადმოკეთებული უნდა იყოს.

1916 წელს შ. დადიანმა დაწერა ესკიზი „მატარებელში“, რომელშიც დაასაბუთა, რომ ერთსა და იმავე ფაქტს სხვადასხვა ადამიანი კონტრასტულად აღიქვამს. რადიკალურად საწინააღმდეგო სულიერი განწყობილება ერთს ათქმევინებს „მიყვარს“, მეორეს – „არ მიყვარს“.

შ. დადიანს ეკუთვნის საინტერესო ესკიზი „ქარბუქი“. ამ ნაწარმოებში გადმოცემულია პოლიტიკური პატიმრის გაქცევა ციმბირიდან და მისი თავდაუზოგავი შეჯახება ბუნების სტიქიასთან. „...ქარის რაზმები შეუყენა მგზავრის მკერდსა და ზურგს. სადგისივით მხვლეტავი, ცივი და თან სიქსიქა ენები ყოველი მხრით მოდგნენ მგზავრის სხეულისა. საყელოში, სახელოებში, კალთებში ძვრებოდნენ დაუნდობლად და ლამობდნენ ამ სხეულის დატყვევებას...

მაგრამ ის არ შეჩერებულა... განაგრძობდა თავის გზას ნაბიჯით, მტკიცედ და შეურყეველად...“ (დადიანი, 1958: 10).

ესკიზს საფუძვლად უდევს სტალინის გამოქცევა შორეული ციმბირიდან. „...მას ჰყავდა ამხანაგები, ჰყავდა ხალხი, ჰყავდა დიდი მასწავლებელი, მხოლოდ ამჟამად შორს იყვნენ მისგან... თუმცა მანვე იცოდა, რომ ამჟამადაც მასთან იყო ხალხის სიყვარული და ეს ათბობდა მის ვაჟკაცურ გულსა...“ (დადიანი, 1958: 11). ნაწარმოებში პირდაპირ არ არის მითითებული სტალინი, მაგრამ ესკიზის ბოლო სტრიქონებიდან ადვილად მისახვედრია თუ ვის გულისხმობს მწერალი: „...ეს იყო ის, გავსილის ნაბიჯით რომ მოდიოდა მძვინვარე ქარბუქში, მტკიცედ და შეურყეველად.

ი.ს.

ქართულად ამ ნაცვალსახელში გამოთქმულია მისი ვინაობა“ (დადიანი, 1958, 12).

შ. დადიანის სულ ბოლო მხატვრული ნაწარმოებია მინიატურა „უკანასკნელი სიყვარული“ (სიგუა, 1975: 137-138), რომელიც მწერალმა სიკვდილამდე ორიოდე თვით ადრე დაწერა. ლოგინად ჩავარდნილი მწერალი საოცარი სინაზით ეფერება აკაციის ტოტს, რომელიც მის ფანჯარაშია შემოსული. „...შენ ჩემი უკანასკნელი სიყვარული ხარ, ჩემ ფანჯარასთან მოლამუნე ღამაზო შტოვ!“ შ. დადიანს უზომოდ უყვარდა სამყარო და ამ სიყვარულმა უკვე საკმაოდ ხანდაზმულ მწერალს ასე „ახსენებინა“ უკანასკნელი სიყვარული ხის ტოტისადმი. ასეთ ღირიულ, ამაღლებულ ნოტაზე დაასრულა შ. დადიანმა თავისი ხანგრძლივი მუშაობა მცირე ქანრში.

ცნობილია, რომ პროზის მცირე ქანრში მუშაობა საკმაოდ რთულია, რასაც იწვევს მოქმედების გაუშლელობა და მკაცრად დაცული ლაკონიზმი წერისა, სიტყვათა შემცირება ისეთი დოზით, რომ ნაწარმოებმა მიაღწიოს იდეური და ესთეტიკური ზემოქმედების მაქსიმუმს, წინააღმდეგ შემთხვევაში მცირე ფორმა ვერ გაამართლებდა მიზანს.

შ. დადიანმა კარგად გაართვა თავი ამ სიძნელეებს და სხვა ქართველ მწერლებთან ერთად გვიჩვენა, თუ როგორ უნდა ემსახურებოდეს ცხოვრების განახლებასა და განვითარებას მხატვრული სიტყვა.

მინიატურებში შ. დადიანმა გამოავლინა სინამდვილის ღრმად წვდომის უნარი. მწერალი ყოველთვის ცხოვრებისეულ მომენტებზე ამახვილებს

მკითხველის ყურადღებას, მისი ფანტაზია ძირითადად სინამდვილის ფარგლებში ტრიალებს.

შ. დადიანმა მინიატურებში გამოიყენა ხელოვნებაში ანტიკური დროიდან ცნობილი ალეგორიულ-სიმბოლური წარმოსახვა (ამიტომაც უწოდა მინიატურებს „ჩამოკრულები“). გარდა ამისა, მისი ნაწარმოებები გამოირჩევიან ფრაზათა დახვეწილობით, გარეგნულად პროზის ფორმით გადმოცემულ სათქმელში სალექსო წყობის დანახვაც არაა ძნელი. მაგ., „...ზოგჯერ მესმოდა მისი გრგვინვა ყრუ და ძლიერი, / ზოგჯერ ზვირთების ნელი ჩქროლა მინანავებდა... / თავს ცა მრისხანედ მოქუშული ჩამომწოლოდა, / თითქოს უნდოდა ღრუბელთ ზეგაქვეშ რომ მოგყოლოდი... (დადიანი, 1958: 13) – მწერალმა პოეზიისა და პროზის სინთეზის საშუალებით გააძლიერა სიტყვის ემოციურობა. ამ მხრივ აღსანიშნავია „მონა-ყმა-მუშა“, „სიხარულის არის ცრემლები“, „მთის ყვავილი“, „ბანი“, „ხმა“ და სხვ.

პრობლემატიკა, რომელზეც შ. დადიანი წერდა, მართალია, იმ ეპოქის მწერლობისათვის დამახასიათებელი იყო, მაგრამ მწერლის ღირსებად უნდა ჩაითვალოს, რომ მან შეძლო სხვებისგან განსხვავებული საინტერესო შტრიხებით გაემდიდრებინა აღნიშნული თემატიკა.

სავსებით ბუნებრივი და გასაგებია, როცა მწერალი ილიასა და აკაკიზე წერს, მაგრამ როცა ის მინიატურას უძღვნის სტალინს, აქ შეიძლება გაჩნდეს რამდენიმე კითხვა: რა იყო ეს, მწერლის ერთგვარი ხარკი და გადარჩენის გზა 30-იან წლებში? მწერლის გულუბრყვილობა, მისი მსოფლმხედველობრივი მოუმწიფებლობა? თუ სტალინი მას ხიბლავდა როგორც ძლიერი პიროვნება?

ჩვენი აზრით, შ. დადიანი სრულიად გულწრფელი იყო როცა სტალინზე წერდა, რადგან როგორც დისერტაციის ერთ-ერთ ქვეთავში მივუთითეთ, იგი თანაუგრძნობდა რევოლუციას და სტალინი კი ამ რევოლუციის ერთ-ერთი შემოქმედი იყო. სტალინი ქართულ ლიტერატურაში (უფრო პოეზიაში) აისახა, მაგრამ შ. დადიანთან ცოტა მოულოდნელიც კი არის მის ფიგურას როგორ იტევს ეს ჟანრი, მაგრამ მწერალმა ეს მოახერხა (სტალინის ცხოვრების ერთი პატარა ეპიზოდი აქცია მინიატურად). სწორედ ამიტომაც მინიატურის ჟანრი მოსახერხებელი. მართალია, შ. დადიანის მინიატურა არაა მცირე პროზის უმაღლესი საფეხური, მაგრამ მან ნამდვილად შეუწყო ხელი ამ ჟანრის დამკვიდრებას და შემდგომ განვითარებას ჩვენს სინამდვილეში.

თავი მესამე

მოთხრობები

ქართული მწერლობა ასახავდა ხალხის ცხოვრებაში მომხდარ ცვლილებებს, მის ტკივილსა და სიხარულს. ბუნებრივია, შ. დადიანის მოთხრობებიც, რომლებიც მან სხვადასხვა დროს დაწერა, თავისი ეპოქის აქტუალურ პრობლემებს ეხებოდა. მწერალმა მათში გვიჩვენა არისტოკრატიის დეგრადაცია, ბურჟუაზიის პირველ წარმომადგენელთა სახეები და სოციალური ჩაგვრის სიმძიმე, დასვა ქალისა და ოჯახის პრობლემა, აგრეთვე საინტერესოა მეორე მსოფლიო ომის თემატიკაზე შექმნილი მოთხრობები.

შ. დადიანმა მოთხრობების გამოქვეყნება 1896 წლიდან დაიწყო (მისი პირველი ბელეტრისტული ნაწარმოები „წმინდა ცრემლები“ 1896 წელს დაიბეჭდა ილიასეულ „ივერიაში“). ეს იყო დრო, როცა ქართულ მწერლობაში ბატონობდა კრიტიკული რეალიზმის მეთოდი. ბუნებრივია, რომ შ. დადიანის პირველი მხატვრული თხზულებები ვერ ასცდებოდნენ იმხანად გაბატონებული მხატვრული მეთოდისა და დამკვიდრებული ლიტერატურული ტრადიციების ზეგავლენას და, მართლაც, მის პირველ მოთხრობებში იგრძნობა გ. წერეთლის, ე. ნინოშვილის, დ. კლდიაშვილის, შ. არაგვისპირელის მხატვრულ ნაწარმოებთა ზემოქმედების კვალი.

ა) არისტოკრატიის დეგრადაციის ასახვა

კაპიტალიზმის შემოსვლამ გამოიწვია საზოგადოების სოციალ-ეკონომიკური სტრუქტურის ცვლილება. თავადაზნაურობის გარკვეული ნაწილი, გამოეცალა რა არსებობის წყარო, დაადგა მორალური და ზნეობრივი დაცემის გზას. მის ნათელსაყოფად დისერტაციაში განვიხილავთ რამოდენიმე მოთხრობას: „წმინდა ცრემლები“, „არ მოვმკვდარვარ“, „იახში ხანუმ“.

ამ მოთხრობების მთავარ პერსონაჟთა ტრაგედიის გადმოცემისას შ. დადიანი კრიტიკულად აღწერს სოციალურ გარემოს, რომელმაც დასცა და გაანადგურა ადამიანი.

მოთხრობაში „წმინდა ცრემლები“ (1896) ნაწარმოების მთავარი პერსონაჟი არისტოკრატიული ფენის წარმომადგენელია. ნაწარმოების დასაწყისში მწერალს მთავარი პერსონაჟის, კოწიას ოთახში შეყვავართ, სადაც ყველაფერი უწესრიგოდაა მიყრილ-მოყრილი. ერთგვარი პესიმისტური განწყობა იქმნება დასაწყისშივე. „თითქოს აღარ ფეთქავდა ძარღვი მოძავლის სიცოცხლისათვის... სხივი ცუდ უბრალოდ მიმოიფანტა ოთახში და, თითქოს, მასაც წაუხდა ხალისი, გაუტყდა გული, როგორც ყოველს ხელმოცარულს კაცს ცხოვრებაში“ (დადიანი, 1958: 109).

ოთახში გამეფებული გამყინავი სიჩუმის ფონზე მწერალი გვიჩვენებს, რომ ამ ოთახში ადამიანიცაა. თუმცა არც მას ემჩნეოდა სიცოცხლე, თითქოს ისიც უსულო ნივთად გადაქცეულიყო.

კოწიას სახით შ. დადიანს დახატული ჰყავს თავადაზნაურობის ტიპური წარმომადგენელი. ის ლაღად და უდარდელად ცხოვრობდა მემკვიდრეობით მიღებული ქონებით, მაგრამ მასაც დაუდგა ის დღე, როდესაც ცხოვრების სახსარი მოესპო. „კოწია ამ ცოტა ხნის წინათ, ვინ იცის რას არ ჩადიოდა... დღეს კი ყველაფერი მოსრულდა... მიხვდა, რომ უფრსკულისკენ გადახრილა... გრძნობს გავლილს დროს უსარგებლოსა...“ (დადიანი, 1958: 112).

მწერლის თქმით, „კოწია არ იყო ბუნებით ავი, არ ჰქონდა ცუდი გული...“ (დადიანი, 1958: 112). პირველ ხანებში, გიმნაზიაში ბეჯითი მოწაფე იყო, შემდეგ კი უკლო მეცადინეობას იმის მიზეზით, რომ გაეცნო მის შორეულ ნათესავს ვარლამს. ამ დღიდან შეიცვალა კოწიას ცხოვრება. ის გაერთო ამ გამაბრუებელ ცხოვრებაში. შინიდან გამოგზავნილი ფული სულ ამგვარი ხარჯისათვის ჰქონდა გადადებული. კოწია თავისი ცხოვრების წესით მოგვაგონებს დათიკოს (ი. ჭავჭავაძის „გლახის ნაამბობიდან“).

საინტერესოა კოწიას დედის სახეც, რომელიც ყოველგვარ სურვილს უსრულებს შვილს და თან ამშვიდებს: „რა ვუყოთ, მამული ხომ გვაქვს, დაჯე. ჭამე, ერთი თავადიშვილი ჩვენში ვინ გაჯობებსო“ (დადიანი, 1958: 114). ასეთმა შეგონებამ მიიყვანა კოწია უძღურებამდე. ქონება გამოეღია და ყველასაგან მიტოვებულმა თავის მოკვლა გადაწყვიტა. „საბრძოლველად ძალი არ მომდევს და უბრძოლველად კი ახლა მაინც ცხოვრება არ შეიძლება“, – ფიქრობდა კოწია (დადიანი, 1958: 114).

მოთხრობის დასასრულს მწერალი სასიკვდილოდ ვერ იმეტებს კოწიას და მიგვანიშნებს, რომ თუ მას სათანადო ხელშემწყობი პირობები ექნა, ანდა ისეთი

თავდადებული დამცველი და გზის გამკვლევი გამოუჩნდა, როგორც ნინოა, კოწია შეიძლება გამოსწორდეს და სასარგებლო პიროვნებად იქცეს.

„კარგი ცოლი მას ძირიანად შეცვლისო... ო, ქალს ბევრი რამე შეუძლია, თუკი კარგად მოიხმარა ეს თავისი ძალო“, - შენიშნავს ავტორი (დადიანი, 1958: 121). მართლაც, ნინოს დააკისრა მწერალმა კოწიას გამოსწორება და ამით გადაარჩინა მოთხრობის პერსონაჟი.

სალიტერატურო კრიტიკაში უსაყვედურებდნენ შ. დადიანს მოთხრობის არალოგიკური დასასრულის გამო. „შ. დადიანი... მხატვრული ლოგიკის წინააღმდეგ მიდის, რათა თავისი აკვიატებული იდეა გაატაროს და „კრიტიკული მათრახის“ დახმარებით მისთვის მახლობელი თავადაზნაურული ინტელიგენციის წარმომადგენლები დააკვალიანოს, გამოაფხიზლოს, დამოძღვროს და გამოაკეთოს, ცხოვრებასთან შეარიგოს (ციციშვილი, 1974: 153).

გაცილებით მკაცრ შეფასებას აძლევს ნაწარმოებს იპოლიტე ვართაგავა. „ნინომ კოწია გადაარჩინა სიკვდილს, ავტორმა კი ვერ შეძლო თავისი გმირის მხატვრული სახის სიკვდილისაგან გადარჩენა, იგი ვერ შეიყვანა დაუფიქვარ სახეთა გაღერებაში. მხატვრული სიყალბე ყოველთვის მომაკვდინებელია“ (ვართაგავა, 1962: 120).

ჩვენი აზრით, მწერალი მოთხრობაში შესანიშნავად გვიჩვენებს თავადაზნაურობის სულიერ დაცემასა და გადაგვარებას. მაგრამ, სამწუხაროდ, მან ბოლომდე ვერ შეინარჩუნა კრიტიკული განწყობა და მოთხრობის პერსონაჟი გადაარჩინა.

თავად შ. დადიანი ამ მოთხრობის შესახებ წერდა: „...ეს ჩემი პირველი „წმინდა ცრემლები“ მხატვრულად ბევრს ვერას დაიქადნის“ (დადიანი, 1958: 532), მაგრამ გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ მწერალი 22 წლის იყო და მხოლოდ მაშინ დგამდა პირველ ნაბიჯებს სამწერლო ასპარეზზე.

კვლავ გაზეთ „ივერიაში“ დაიბეჭდა შ. დადიანის ეტიუდი „არ მოვმკვდარვარ“ (1897), ამ მოთხრობას რედაქციამ ასეთი შენიშვნა გაუკეთა: „ვეტოვებთ ამ მოთხრობის იმ კილოს, რა კილოთიც იგი ავტორს აქვს დაწერილი“ (სიგუა, 1975: 134).

ეტიუდში თხრობა მიმდინარეობს პირველ პირში, თვითონ ავტორია ამბის მოთხრობელი. ნაწარმოების დასაწყისში მთავარი პერსონაჟი წუხს იმის გამო, რომ დაუგვიანდა სტუმრობა სოფელში, რომელიც მას ესახება თავისუფლების, სიმშვიდის წყაროდ. სიმბოლურია სოფლის მწერლისეული დახასიათება:

„დადალულს სხეულს მოსვენება სჭირდებოდა, დამაშვრალს სულს, გალიაში მომწყვდეულს, ერთი განავარდება ამ უმანკო ცის სივრცეში, საცა მას ვერაფერი შემწიკლავდა, ვერაფერი ვერ შეჰკლახავდა“ (დადიანი, 1958: 123).

ვაჟი ისვენებდა ბუნების წიაღში, უკვე მოცოცხლდა, ძალა მოეცა. ამ დროს მასთან მოდის ერთი ცხენოსანი და წერილს გადასცემს. წერილი მაროსგანაა, რომელიც თავის ნიშნობაში ეპატიუებოდა ნაწარმოების მთავარ გმირს.

შ. დადიანისათვის დამახასიათებელი სტილი ახლა ისევ პერსონაჟის წარსულში გვაბრუნებს. მოგვითხრობს მაროს ისტორიას, რომ ის იყო შეძლებული თავადის შვილი „და ერთადერთი შვილიც, იმ გვარის დედ-მამის, როგორ დედ-მამასაც შეჰნატრიან ბევრნი ჩვენში... ამიტომ მაროს ქმრობა, რასაკვირველია, სანატრელი ამბავი გახლდათ“ (დადიანი, 1958: 126).

მართალია, მაროს ყველა პირობა ჰქონდა საზოგადოებისათვის სასარგებლო პიროვნება რომ გამხდარიყო, მაგრამ „იგი იმ ქმნილებათაგანი გახლდათ... რომლებიც თავის თავს ბევრში არ აძლევენ ანგარიშს და გულის სურვილისამებრ მიმოქრიან“... (დადიანი, 1958: 137). მარო პიროვნულმა თავისუფლებამ, რაც ძალიან ცუდად გამოიყენა, ყოველგვარი კეთილი აზრისაგან განძარცვა. მწერალი ძალიან მკაცრად აკრიტიკებს მას: აი, როგორ მიმართავს ამ ქალს სატრფო: „...ყველაფერი ცბიერებით მოგდის!.. შენ სიყვარული სრულიად არ შეგიძლია! ...შენ მხოლოდ შენს ვნებათა დეღვას დაეძებდი... სხვისი გრძნობა საბუთად მიგაჩნია, სხვისი გული – შენს გამართობელ ნივთად!.. გამეცალე... მეზიზღება შენი ყურება...“ (დადიანი, 1958: 142). მწერალმა ეს პოზიცია, ასეთი დამოკიდებულება პერსონაჟისადმი, ბოლომდე ვერ შეინარჩუნა. ნაწარმოების დასასრულში გამოკვეთილი არაა, თუ რა ბედი ეწია საბოლოოდ მაროს.

რაც შეეხება მეორე გმირს, ვაჟს, თითქოს უსისხლო პერსონაჟია. ნაწარმოებიდან ირკვევა, რომ მაროსგან განსხვავებით, მას განათლება მიუღია, მაგრამ ეს ფაქტი მაინც არ ცვლის მის სახეს. ავტორი მთელი თხრობის განმავლობაში ცდილობს დადებით პერსონაჟად წარმოგვიდგინოს ვაჟი, მაგრამ მას ბევრი თვისება აკლია მკითხველის თანაგრძნობა რომ დაიმსახუროს...

1898 წელს „ივერიაში“ დაიბეჭდა შ. დადიანის მოთხრობა „იახში ხანუმ!“. ნაწარმოების მთავარი მოქმედი პირია მაღალი წრის შვილი პელაგია. პელაგიას მამის „სახლი წარმოადგენდა ჩვენებურს „კლუბს“, სადაც დროზე და უდროოდაც იკრიბებოდა მაშინდელი დიდკაცობა“ (დადიანი, 1958: 148). აი, ამ

წრეში ტრიალებდა პელაგია. ნიჭიერი და ლამაზი გოგონა ადრე „მიეჩვია კაცების ცნობას, იმათს ხერხს, იმათს საქციელს და ისიც სხვასავით დროზე თვალს იქნევდა ეშმაკურად, დროზე იბუტებოდა, დროზედ გულიანად იცინოდა“ (დადიანი, 1958: 149). „...ცოცხალმა, ხალისიანმა ასულმა მალე აიცრუა გული სწავლაზე და მხიარული ნადირობის დედოფალი შეიქმნა“ (ციციშვილი, 1974: 159).

ამ დროისათვის უკვე პელაგიას მშობლები აღარ ჰყავდა და არც არაფერი ებადა. როდესაც მშობლები გარდაეცვალა ის ბიძამ შეიფარა. მართალია, ბევრი კარგი სასიძო ცდილობდა მის მოხიბვლას, მაგრამ ყველას გასაკვირად პელაგია ცოლად გაჰყვა უსაქმურსა და არაფრის მქონე სისინას. „აი, ეს კაცი, ყველასაგან ათვალწუნებული, ყველასაგან განრიდებული, პელაგიას მოეწონა, თვალში მოუვიდა... გიჟი და გადარეული ვინმე... ქალაქში ყველა ერიდებოდა, ციმბირში ალაგი დიდი ხანია დამზადებული აქვსო, ოხუნჯობდნენ ხოლმე“ (დადიანი, 1958: 150).

ცუდად წარიმართა პელაგიასა და სისინას ცხოვრება. „პელაგია მარტობასა, ტირილსა და რაც ყველაზე უარესია – შიმშილ-წყურვილში ატარებდა დროს...“ (დადიანი, 1958: 151). „...მაგრამ მალე უარესი დღე დაუდგა: სისინა მორიგი დებოშის დროს მოჰკლეს და ცხოვრების ყოველგვარ სახსარს მოკლებული ქალი, გაღარიბებული და დაბერებული, მარტოდ მარტო დარჩა“ (ციციშვილი, 1974: 160). თუ ადრე სილამაზის წყალობით „ერთგული“ ხალხი არ აკლდა, ახლა აღარავის ახსოვდა ერთ დროს უმშვენიერესი პელაგია. აი, რას ამბობს შ. დადიანი ერთი პერსონაჟის პირით: „...ქალო, შენი საქმე წასულია... ვედარაფერი ვერ გიშველის... იახში ხანუმ!“ (დადიანი, 1958: 154).

მწერალმა მკაცრი, მაგრამ ობიექტური განაჩენი გამოუტანა თავის გმირს. პელაგიას ტრაგედიის ჩვენებით მან უფრო გააშიშვლა ის სოციალური გარემო, რომელიც ასე დაუნდობლად ანადგურებდა ადამიანს.

როგორც სალიტერატურო კრიტიკაშია აღნიშნული, „იახში ხანუმ“ მხატვრულობის თვალსაზრისით საგრძნობლად განსხვავებულია სხვა მოთხრობებისაგან. ეხება რა ამ ნაწარმოებს, გ. ციციშვილი აღნიშნავს, რომ შ. დადიანი „მოთხრობიდან მოთხრობამდე შესამჩნევად იზრდება და ოსტატდება“ (ციციშვილი, 1974: 159). მასში იგრძნობა სტილის დახვეწილობა, პერსონაჟები, განსაკუთრებით პელაგია, შთამბეჭდავად არიან დახატული.

აქვე გვინდა მოვიხსენიოთ შ. დადიანის მოთხრობა „გარმშვენური“. „ამ სოფლის სილამაზის ამბავი ვინ არ იცის“ (დადიანი, 1958: 302) – ასე იწყება ნაწარმოები. „გარმშვენური“... ერთ დროს ამ სოფელში თურმე სიცოცხლე სდუნდა, ახლა კი ყოველივე ჩამოფხავებულა, ჩამონგრეულა, განადგურების გზას დასდგომია. სოფლის მკვიდრთ აწუხებთ გარმშვენურის ასეთი გავერანება. ისინი ცდილობენ ყოველივე ისევ გამოაწყონ, განაახლონ, მაგრამ ვერ ახერხებენ.

ერთ საკვირველ დღეს ცნობა მოდის: მაზრის უფროსი თვით ჩამოვა, რომ სოფლის მდგომარეობას ადგილზე გაეცნოსო. სოფელი თითქო გამოცოცხლდა. მზადება იწყეს. ნაწარმოებიდან იკვეთება აზრი, რომ სოფელი ერთსულოვანი არ არის საქმის კეთებისას, მათ დრო გაყავთ უქმად, უშედეგოდ... ამასობაში მაზრის უფროსიც მობრძანდება. მამასახლისმა პურ-მარილი მიართვა... მეორე დღეს მაზრის უფროსი დიდად ნასიამოვნები წავიდა: „...რაინდი ხალხი ყოფილხართ, სტუმრის პატივისცემა გცოდნიათ... მეხსომებითო!“ (დადიანი, 1958: 305).

„...წავიდნენ მგზავრები და სოფელი თითქო დაცარიელდა. თითქო სულ შეჩერდა ცხოვრების მაჯის ცემა. მკვიდრნი თითქოს „სახტად დარჩნენ“ (დადიანი, 1958, 306). სოფელში კი კვლავ ისე გამოიყურებოდა ყოველივე: ციხე – სიმაგრე დანგრეული, ტაძარი – გუმბათგადამტვრეული, სასწავლებელი – კიბეჩამონგრეული, ბაღი – გავერანებული, გზები – ოღრო-ჩოღრო... მოთხრობის სიუჟეტი („დიდი კაცის“ მოლოდინი, მის დასახვედრად მზადება, ფაცი-ფუცი) მოგვაგონებს გოგოლის „რევიზორს“.

აღსანიშნავია, რომ თავად სოფლის სახელი „გარმშვენური“ გარკვეულ სიმბოლურ დატვირთვას ატარებს (შემთხვევითი არაა, რომ სოფელი ამ სახელით უკვე შეგვხვდა შ. დადიანის მოთხრობაში „ხშირი ამბავი“).

აღნიშნულ ხერხს (სახელის სიმბოლიზირება – მ.ნ.) სხვა მწერალთა შემოქმედებაშიც ვხვდებით. მაგალითად, სალტიკოვ-შჩედრინთან ქალაქი გლუპოვი (ე.ი. ბრიყვეთი), – (სალტიკოვ-შჩედრინი „ერთი ქალაქის ისტორია“); ამ ხერხს აგრეთვე წარმატებით იყენებს გ. დოჩანაშვილიც. მაგალითად, ჰარალეთი (დოჩანაშვილი „ჩემი ბუჭუტა, ჩვენი ტერეზა“), ლამაზ-ქალაქი (დოჩანაშვილი „სამოსელი პირველი“).

საყურადღებოა ის გარემოება, რომ შ. დადიანმა მოთხრობაში „გარმშვენური“ არა მარტო თავადაზნაურთა გადაგვარება გვიჩვენა, არამედ სოფლის სოციალური და ზნეობრივი დაცემა. ავტორმა კარგად მიგვანიშნა, რომ ამ სოფლის ადამიანებში აბსოლუტურად გამქრალია საზოგადოებრივი აქტივობა.

საზგასანმელია ის გარემოება, რომ ეს პრობლემა დამახასიათებელი იყო იმ ეპოქისათვის. ამიტომ ამ პერიოდის მხატვრულ ინტერპრეტაციას ვხვდებით როგორც ქართულ, ისე რუსულ მწერლობაში. ამ კუთხით რუსი მწერლის გონწართვის ცნობილი რომანის „ობლომოვის“ ან თუნდაც დ. კლდიაშვილის მთელი შემოქმედების გახსენებაც საკმარისია. მწერალს ამ მხრივ თითქმის ახალი არაფერი უთქვამს, მაგრამ ის ფაქტი, რომ იგი კარგად ამჩნევდა ამ ადამიანების ტრაგედიის მიზეზებს, თავისთავად ბევრის მოქმედია.

ბ) ბურჟუაზიის პირველ წარმომადგენელთა სახეები და სოციალური ჩაგვრის მხილება

შ. დადიანის ბიოგრაფიიდან ცნობილია, რომ მას მემკვიდრეობით მარგანეციანი მამულები ერგო. ის ერთ დროს შავი ქვის მრეწველიც გახდა, მაგრამ მწერალმა, რომელიც სულ სხვა ასპარეზისათვის იყო დაბადებული, გული ვერ დაუდო შავი ქვის წარმოებას და მალე მიანება თავი. აქ მიღებული შთაბეჭდილებები კი გაგვიზიარა მოთხრობებში.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში აღმოჩენილმა ჭიათურის მარგანეცმა „ოქროს ციებ-ცხელება“ გამოიწვია საქართველოში. „ქვეყნის ყოველი კუთხიდან მიაწყდა ჭიათურას ბედისა და სიმდიდრის მაძიებელი ხალხი: ვაჭრები, სპეკულანტები, მრეწველები, ხელოსნები. ადგილობრივი და საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან მოსული გლეხები და მუშებიც მრავლად ჩაებნენ შავი ქვის წარმოებაში... გამდიდრების მოსურნე მრავალი აღმოჩნდა“ (ასათიანი, 1974: 330), მაგრამ შავმა ქვამ ბევრს მოუტანა უბედურება. ერთ-ერთი ასეთი მოტყუებული ადამიანის მწარე ხვედრი აღწერა შ. დადიანმა მოთხრობაში „საზღაპრო ქვეყანა“ (1900).

მოთხრობა „საზღაპრო ქვეყანა“, მართლაც, ზღაპარით იწყება, მაგრამ დასასრული ნამდვილად აღარ გავს ზღაპარს. მწერალი დაწვრილებით გვიყვება გმირის ისტორიას. დასაწყისშივე, როდესაც თავის ოდას გვიხატავს მოთხრობელი, ერთგვარი სიბრაღულით განგვაწყობს მის მიმართ: „სახურავი ცხრილს დაემსგავსა და საცა ყავარი დარჩა, იმაზე ხავსი წამევიდა, მწვანედ გადაბიბინდა. თითქოს მდომოდეს ბაღი გამეშენებინა; კიბე ჩამპალია და თუ გურულივით სწრაფი არ ხარ, ცოტა მაღალზე დგას სახლი, ზედ შესვლის რა

მოგახსენო!.. ფანჯრებიც ქაღალდგადაკრულია ბევრგან და ერთგან ყავრითაც ავჭედე...“ (დადიანი, 1958, 219).

ღარიბ აზნაურს არაფერი გააჩნია ვალების გარდა. ჭიათურის მარგანეცმა იმედები ჩაუსახა: „...ბევრი რამ შეძლება ფეხის აყოლას!.. ზეცაში ვფრინავდი... გულის ფრთქიალით მივქროდი ჭიათურისაკენ...“ (დადიანი, 1958, 222). ისიც ეწვია საზღაპრო ქვეყანას. მაგრამ გამოდგა, რომ მარტო სურვილი საკმარისი არა ყოფილა და მოთხრობის გმირი საშინელ მდგომარეობაში აღმოჩნდა: მას ის ცოტაოდენი ფულიც შემოეხარჯა, რომელიც ჭიათურაში წასვლის წინ ვალად აიღო, ხოლო თავისი წამოწყების სარგებელი კი ვერაფერი ნახა.

ღამაში ოცნება უმაღვე დაანგრია სინამდვილემ. მხოლოდ წაგება, მხოლოდ ზარალი – აი, რა აედევნა ჩვენს გმირს. „ჭიათურამ ბევრი გამოცდილება მიმადებინა, ბევრი რამ გავიგე ცხოვრებისაც და შავი ქვის წარმოებისაც. ცალკე ვნახე რომ, როგორც ყველაფერში, ძლიერი სუსტს აზის კისერზე, ფულიანი უფულოს და საერთოდ კი ყველა ერთი მეორის დალატსა და მატყუარობას ცდილობს...“ – ამბობს იმედგაცრუებული ნაწარმოების გმირი (დადიანი, 1958: 228).

ძალზე მრავლისმეტყველია იმედგაცრუებული ადამიანის აღსარება: „...ერთი საზღაპრო ქვეყანა გვქონდა მეგონა, იქაც ფეხი მომისხლტა...“ (დადიანი, 1958: 228). პერსონაჟის ამ აღსარებაში შ. დადიანი კაპიტალიზმის ბუნებას გვიჩვენებს და ამავე დროს იშუამინდელ სოციალურ პრობლემატიკასაც, თავისი უთანასწორო და კლასობრივი ჩაგვრით.

ჭიათურის ამბებს ეძღვნება შ. დადიანის კიდევ ერთი მოთხრობა „შავი ქვის მხარე“(1899). მასში ორი გაქნილი პერსონაჟია გამოყვანილი: გიგია კვინტრიშაძე და იტალიელი ებრაელი.

გიგიამ გამოიარა ძალზე მძიმე გზა მედუქნე ბიჭიდან მსხვილ მრეწველამდე. ახლა ის „ს. ხრიოკიანში ერთ თვალსაჩინო შეძლებულ კაცად და ჭკუიან ვინმედ ითვლებოდა... არავითარი განათლება მას არ ჰქონდა მიღებული. წერა-კითხვაც კი არ იცოდა... მას ძლივსძლიობით მხოლოდ თავის სახელის და გვარის მოწერა თუ შეეძლო, ისიც ისეთის გაჭირვებით, რომ სწორედ საცოდავი სანახავი იყო თვითონ იგიც წერის დროს და მისი ნაწერიც...“ (დადიანი, 1958: 205).

გიგია კვინტრიშაძის სახით, შ. დადიანს დახატული ჰყავს მეწარმე, რომელმაც უხვად შეითვისა ბურჟუაზიისათვის ნიშანდობლივი გაიძვერობა და

სხვა მანკიერებანი. ამით მწერალს თემატური სიახლე შემოაქვს ქართულ მოთხრობაში.

ანალოგიური გზა გაიარა იტალიანომაც, რომელიც ვერაგობასა და ცბიერებაში ტოლს არ უდებს გიგიას.

მოთხრობაში შ. დადიანმა, აგრეთვე, ყურადღება გაამახვილა მწონავთა ვერაგობაზეც. ისინი ატყუებდნენ ხალხს, რომლებიც შავი ქვის დამუშავებაზე მუშაობდნენ. „მწონავები ყოვლად უსირცხვილოდ ძარცვავდნენ ბნელსა და უვიც ჩაღვადრებს: წონაში ატყუებდნენ, ათი ფუთის მაგიერ დავთარში ერთს უწერდნენ, მოპარული ქვის ღირებულებას კი თვითონ ითვისებდნენ და მრეწველებსაც უზიარებდნენ“ (ასათიანი, 1974: 331) – წერს ლ. ასათიანი. მაშასადამე, შ. დადიანმა ცხოვრებისეული მოვლენა განაზოგადა, რაც მის მწერლურ დაოსტატებაზე მიუთითებს.

მოთხრობაში გაკრიტიკებულია სასულიერო წოდებაც, მამა იოსები, რომელმაც კარგად იცის თავისი ფასი. „...მისთვის დინჯობდა, სიღინჯე ყველაფერში, აუჩქარებლობაო – ეს თითქო დევიზი იყო მამა იოსების. მიტომაც იყო, რომ მთელი სოფელი ძალაუნებურად განკრძალვით ეპყრობოდა და პატივის ცემით ექცეოდა...“ (დადიანი, 1958: 205). მართალია, სოფელს გულით არ უყვარდა მამა იოსები და ამისი მიზეზიც ჰქონდათ, „ნამეტანი ხელს გვიჭერს ხოლმე, მაგრამ ისე იცის თავის დაკავება, რომ ძალაუნებურად პატივს გაცემინებს კაცსაო...“ (დადიანი, 1958: 205).

მამა იოსები დარდობს, რომ ქვეყანა გასწორდაო. „...იმით წამოყვეს თავი, აქამდე ნატეხი ჭადი რომ ენატრებოდათ! არ ვარგა ეს!“ (დადიანი, 1958, 210). ნაწარმოებიდან ირკვევა, რომ მამა იოსები მშრომელი ხალხის ხარჯზე არსებობდა. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, მამა იოსების ერთი თვისებაც. „...არ სწამდა უცხოელების მოყვრობა (რასაც მწერალი დადებითად აფასებდა) რამდენჯერ უთქვამს თავის მრევლში, არამც თუ ასეთი ახლოს დაკავშირება უცხოელთან, არამედ თვით მათ ნათლობასაც კი სწორი თვალთ ვერ ვუმზერო. იმისთანა კაცი მოიკიდე, ბიძია, ნათლიად, რომ შენ იმას მიწვედე და ის შენ მოგწვედეს, თვარა ეგენი დღეს აქ არიან, ხვალ იქ, წარმავალი ხალხია...“ (დადიანი, 1958: 211). კაპიტალიზმის განვითარებას მოჰყვებოდა უცხოელ ბიზნესმენთა ქვეყანაში შემოსვლა, რასაც, როგორც ჩანს, მწერალი ეჭვით უყურებდა.

მოთხრობა რატომღაც ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, თითქოს დასრულებული არაა.

გიგია კვინტიშაძე შეიძლება შევადაროთ ე. ნინოშვილის დავით დროიძეს (ნინოშვილი, „სიმონა“). გიგიამაც გამდიდრებამდე თითქმის იგივე გზა განვლო, მიუხედავად იმისა, რომ არავითარი განათლება არ ჰქონდა კარგად აულო ადლო ახალ ცხოვრებას და სოფელში ერთ-ერთ გავლენიან, ძალაუფლების მქონე პიროვნებად მოგვევლინა.

შ. დადიანზე ადრე ბურჟუაზიის შემოსვლის თემატიკაზე გ. ერისთავი და ლ. არღანიანი წერდნენ. მათ თავის ეპოქასთან შეფარდებით დაახასიათეს სავაჭრო ბურჟუაზიის მისწრაფებები. გ. წერეთელმა კი აღნიშნულ თემაზე შექმნა საეტაო ნაწარმოები „პირველი ნაბიჯი“, რომელიც წოდებათა სოციალურ-მორალური და სამართლებრივი ურთიერთობის ახალ ტენდენციებს ავლენს.

მშრომელთა საშინელი შევიწროება და უკიდურესი გაჭირვება დამაჯერებელი მხატვრულობით გვიჩვენა შ. დადიანმა მოთხრობაში „აღდგომაა?“ (1912).

ბათუმის ერთ-ერთი ქარხანა უკვე სამი თვეა რაც დაიხურა. მუშები ულუკმაპუროდ დარჩნენ. მთელი სიმწვავეით დაატყდა ახალგაზრდა თომას ოჯახს ეს გარემოება. გაჭირდა ცხოვრება. თომამ ვერსად იშოვა სამუშაო, სახლში კი მშვიერი პატარა კარლო და მშვენიერი მაკა ელოდებოდა. ის გრძნობს, რომ ისპობა მშვენიერი და ტკბილი მყუდროება მისი ოჯახისა. სასოწარკვეთილებამდე მისულმა თომამ ნაცნობი მეწვრილმანე გაქურდა, ხოლო მისი მეუღლე, იმ ქარხნის გამგეს დანებდა, რათა ცოტაოდენი ფული და საჩუქრები მიეღო. ამ უკუნასკნელმა ფაქტმა თომა მდგომარეობიდან გამოიყვანა. ის მივარდა და რაც ძალი და ღონე ჰქონდა სცემდა მაკას... მოცვივიან მეზობლები და ამშვიდებენ, „...ამ დღეს მაინც ეცი პატივი... საცაა ხომ აღდგომა გათენდება?..“ (დადიანი, 1958: 287).

აღდგომაა? – მრავალმნიშვნელოვნად ეკითხება თავის თავს თომა და მწერალიც ამ ერთი სიტყვით მძაფრად ამხელს იმ საზოგადოებრივ წყობილებას, რომელმაც ახალგაზრდა ცოლ-ქმარს ასე მოუშხამა ცხოვრება. ბუნებრივია, ავტორი თანაუგრძნობს ასე უმოწყალოდ განადგურებულ ადამიანებს და მისი სიმპათია მათ მხარეზეა.

დაახლოებით იგივე თემაა განვითარებული მოთხრობაში „ნიკოს ნაამბობი“. სულიერი დაცემა აქ ჯერ კიდევ ეპიზოდურადაა ნაჩვენები.

იპოლიტე ვართაგავა აღნიშნული ნაწარმოების შესახებ აღნიშნავს, რომ შ. დადიანის „ნიკოს ნამბობი“ დაწერილია 1912 წელს, განიხილავს მოთხრობას და ბოლოს ისევ „აზუსტებს“, „...მწერალმა ნიკოს ნამბობი მოთხრობად დაწერა, 1958 წელს, 12 სექტემბერს. მე ამ ეტიუდის შესახებ სიტყვა ჩამოვუგდე შ. დადიანს. მან გადმომცა, რომ ეს ეტიუდი ნამდვილ ფაქტზეა აგებული. ვინმე ნიკო თუ კოლია მარჯანიშვილს უამბნია ეს შალვასთვის“ (ვართაგავა, 1962: 221-230).

ლუიზა მოთხრობის ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟია, ტრაგედია ეკონომიკურ სიდუხჭირეშია. უღუკმაპურად დარჩენილი ოჯახის ხსნას გადაგვარებული დედა ქალიშვილის საკუთარი ხორცით ვაჭრობაში ხედავს, მაგრამ სათნო და კეთილმა ლუიზამ ასეთ ცხოვრებას სიკვდილი ამჯობინა და თავი დაიხრჩო.

ამ ნაწარმოებს უარყოფით შეფასებას აძლევს გ. ციციშვილი. „ნიკოს ნამბობი“... ხელოვნური, ნაძალადევი თხზულების შთაბეჭდილებას ტოვებს. იგი სენტიმენტალური ყაიდის გამართობი ლიტერატურის ზეგავლენით დაწერილსა ჰგავს და არც შინაარსობრივად, არც მხატვრულ-ფორმისეული თვალსაზრისით რაიმე მნიშვნელოვანს არ შეიცავს... მქრალი, სიუჟეტური სახეები, მიამიტური სიუჟეტები, გაჭიანურებული თხრობა ძნელ საკითხავად ხდის ამ ნაწარმოებს, რომელიც შ. დადიანის შემოქმედებით ევოლუციაში არ ასრულებს რაიმე სერიოზულ ფუნქციას“ (ციციშვილი, 1974: 167-168).

ჩვენი აზრით, გ. ციციშვილი ზედმეტად მკაცრ შეფასებას აძლევს ამ ნაწარმოებს. მასში კარგადაა გამოკვეთილი რამდენიმე პრობლემა. მაგალითად, სიყვარულის და ღირსების დაცვის. შ. დადიანის ეს ნაწარმოები ერთი ამოსუნთქვით, თავისუფლად იკითხება.

ამრიგად, შ. დადიანი მოთხრობათა ამ ციკლში აშიშვლებს ჩაგვრასა და შევიწროებას, რომელიც თან სდევს კლასთა დაპირისპირებას, ფორმაციის ცვლილებას. ამით მან ქართულ მწერლობაში თემატური სიახლე შეიტანა. მართალია, ქართულ ლიტერატურაში სოციალური პრობლემატიკა აქტუალური იყო და ბუნებრივია, შ. დადიანის შემოქმედებისთვისაც ეს თემატიკა მნიშვნელოვანია. აღსანიშნავი აქ ის არის, რომ მწერლისათვის მხოლოდ კლასობრივი შეხედულებები არ არის ამოსავალი. მისთვის, ამასთანავე, მთავარია ადამიანი და საყოველთაო ღირებულებები.

გ) ქართული ინტელიგენციის წარმომადგენელთა მხატვრული სახეები

XIX საუკუნის ბოლოს და XX საუკუნის დასაწყისში შ. დადიანის ყურადღება ინტელიგენციის თემამ მიიქცია. მან შექმნა ინტელიგენციის სახეები, რომელთაც გულთან ახლოს მიაქვთ ეპოქის პრობლემები.

შ. დადიანმა პირველსავე მოთხრობებში სცადა, მოეცა ინტელიგენტთა სახეები, მაგ.: ნინო („წმინდა ცრემლები“), ვაჟი („არ მოვმკვდარვარ“), ამით მას სურდა ეჩვენებინა არისტოკრატიული წრის ერთი ნაწილი და გაეკრიტიკებინა მათი სოციალური გარემო.

სულ სხვა ბუნების ინტელიგენტი დახატა შ. დადიანმა 1898 წელს დაწერილ მოთხრობაში „ფიქრი, ფიქრი“.

ნაწარმოების მთავარმა გმირმა სანდრომ ხალხის სამსახურის საშუალებად ხელოვნება აირჩია. ის უკვე პოეტია, მხატვარიც. მაგრამ მაინც უკმაყოფილოა, რაღაც აწუხებს. ეტიუდში გადმოცემულია სანდროს ფიქრები. ის ისეთ მდგომარეობამდეა მისული, რომ ჰამლეტით ეკითხება საკუთარ თავს: ყოფნა თუ არყოფნაო...

საინტერესოა სანდროს ფიქრები, ის თვითკრიტიკულია საკუთარი ხელოვნების მიმართ. მისი ღრმა რწმენით, ხელოვნების ნაწარმოები საზოგადო ჭირ-ვარამზე უნდა მიგვითითებდეს, სიმართლეს უნდა ემსახურებოდეს.

შ. დადიანმა კარგად იცის, რომ ეს საკითხი გაცილებით ადრე იყო გადაჭრილი. ავტორს მოაქვს ციტატები ბარათაშვილისა და აკაკის ლექსებიდან. ჩვენი აზრით, მწერალმა აქ თავისი შემოქმედების ერთი მოკლე პერიოდი შეაჯამა.

ინტელიგენციის თემას შ. დადიანმა ერთგვარი ინტენსივობით რეაქციისა და მის მომდევნო წლებში მოჰკიდა ხელი. ეს ბუნებრივიცაა. ამ პერიოდში ინტელიგენციის თემას საერთოდ დიდი ყურადღება ეთმობოდა.

ინტელიგენციის თემასთან დაკავშირებით საინტერესოა შ. დადიანის მოთხრობა „სამსონის თმები“, რომელიც 1910 წელს დაწერა.

„სამსონის თმები“ ეძღვნება მარსიალ ფუასის. ეს საუცხოო ფრანგი პედაგოგი თავის დროზე ფრანგულ ენას ასწავლიდა კავკასის მაშინდელ ქართულ სკოლაში, ცოლად ჰყავდა ცნობილი ქართველი მხატვრის ბერიძის ქალი თამარი და დიდხანს იყვნენ საქართველოში. ორივენი ჩვენი

ინტელიგენციის ღირსეული წევრები გახლდათ. მეც ამ მარსიალს ვუძღვენი ხსენებული მოთხრობა“, – წერს შ. დადიანი „რჩეული თხზულებანის“ შენიშვნებში (დადიანი, 1958: 533).

ნაწარმოების მთავარი პერსონაჟია მწერალი გოგლო. ავტორი მას იდეალისტ ხელოვნად წარმოგიდგენს. მისი აზრით, „ხელოვნება განმარტოებულია, ეს თავით „თვისით უნდა იყოს მშვენიერი“. იგი თვითმიზანია... პირამიდებიც შედარებით დროებითია და ხელოვნების ტაძარი კი უკვდავია, სამარადისო. მეც ამ ტაძრისაკენ მიმიწევს გული, სული და გრძნობა...“ (დადიანი, 1958: 331).

გოგლომ ზურგი შეაქცია ცხოვრებას, განმარტოვდა. ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება მოთხრობის ის ადგილი, სადაც ძლიერი მხატვრული ფერებით არის აღწერილი ხანძარი, რომელმაც ქალაქის ერთი უბანი გაანადგურა: „მის გვერდით ადამიანები გარბოდნენ ცეცხლის გასაქრობად და მოყვასთა საშველად. გოგლო კი იდგა განზე და შესქცეოდა სანახაობას (დადიანი, 1958: 322).

გოგლოს უპირისპირდება მისი ერთ-ერთი სატრფო ცაბულო, რომელიც კარგად იცნობს ცხოვრებას, სწორად ესმის ხელოვნების დანიშნულებაც. ის საყვედურობს გოგლოს, რომ მის ნაწარმოებში ცხოვრება არაა ასახული, „...მძლავრი ცხოვრება, თავისი რკინის კანონებით, თავისი ტანჯვითა და დავებით, თავისი მომავალი სიხარულით, უკეთესი მერმისით...“ (დადიანი, 1958: 324).

„...გოგლო არ ეთანხმება ამ ბრალდებას და იმის დასტურად, რომ იგი ცხოვრებისაგან განზე არ დგას, მის „ჩამოკრულებს“ ასახელებს... გოგლოს მსჯელობაში... თავისებური, თუმცა არაორაზროვანი ფორმით, ვლინდება ტრადიციული კამათი ე.წ. წმინდა და უტილიტალურ ხელოვნებას შორის. ეს კამათი... ამ შემთხვევაში ჩვენთვის იმათაცაა საინტერესო, რომ იგი, გარკვეულწილად, თვით ავტორის – შ. დადიანის თვალსაზრისსაც გამოხატავს და საგულისხმო დოკუმენტს წარმოადგენს თავად მწერლის იმდროინდელი ლიტერატურული პრინციპების გასარკვევად“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 85).

საგულისხმოა, რომ გოგლო ფინალში მთლად გამოიფიტა, დაიშრიტა. მან იგრძნო, რომ მის სულში ოჯახმა და სიყვარულმა მოკლეს მუზა და მას უეცრად სამსონის ბიბლიური თავგადასავალი გაახსენდა, რომელიც მოთხრობის სათაურის სიმბოლოს ხსნის და განმარტავს.

მოვიყვანოთ ბიბლიიდან ადგილი, რომელიც სამსონის თმებთანაა დაკავშირებული. „უთხრა დალილამ: საიდან გაქვს ეგ დიდი ძალა. რაკი ყოველდღე ამ სიტყვებს ჩასწინებდა და საშველს არ აძლევდა, სიცოცხლე მოსძულდა სამსონს. გამოუტყდა და უთხრა: სამართებელი არ გაჰკარებია ჩემს თავს, რადგან დედის მუცლიდან ღვთის მოწმიდარი ვარ. თავი რომ გადამპარსონ, ძალა გამომეცლება, დაეძაბუნდები და სხვათა მსგავსი შევიქმნები... კალთაში ჩააძინა იგი დალილამ, კაცი იხმო და მისი თმის შვიდივე კოწოლი მოაპარსვინა. იწყო სამსონმა დასუსტება, გამოეცალა თავისი დიდი ძალა“ (ძველი აღთქმა „მსაჯულნი“).

შ. დადიანმა გოგლოს გამოფიტვა სწორად ვერ ახსნა. მწერლის მოსაზრებით, ცოლი, ოჯახი კლავს შემოქმედებას, რომ სიყვარული და შემოქმედება სხვადასხვაა და ერთდროულად ორივეს თავყანს ვერ სცემო – ყოფითი პრობლემები კლავს ხელოვნებას, ყოფა კლავს სულს.

თემატურად ეს ნაწარმოები შეიძლება შევადაროთ გოგოლის მოთხრობას „ნევის პროსპექტი“, რომლის მთავარი გმირია ნიჭიერი მხატვარი პისკარიოვი, იმის გამო, რომ მისი ოცნების ქალი ცხოვრების სიღუბსიერემ სამუდამოდ გარყვნა, სიცოცხლეს თვითმკვლელობით ასრულებს.

ინტელიგენციის თემა უფრო საინტერესოდ არის გაშლილი მოთხრობაში „ტყვე“. მასში ავტორს დახატული ჰყავს სხვადასხვა მსოფლმხედველობის ინტელიგენტები. განსაკუთრებული სიმპატიით მასწავლებელი ფაცია სარგებლობს, რომელსაც გიმნაზიის ცხრა კლასიც დაუსრულებია და რევოლუციაში მონაწილეობისათვის ციხეშიც ყოფილა. ერთ-ერთი პერსონაჟის, ტიტკოს სიტყვებით რომ ვთქვათ, ფაცია ხალხში ჩატრიალებული და მისი ჭირვარამის გამზიარებელიცაა. მას სოფელში რიდით და კრძალვით ეპყრობიან.

განსხვავებული, საწინააღმდეგო ხასიათისაა ტიტკო, მაგრამ ამასთანავე განათლებული და ენამეტყველია. მისი მოსაზრებით, „...ბუნების წიაღში ბრძოლაა გაჩაღებული, ბრძოლა სამკვდრო-სასიცოცხლო...“ (დადიანი, 1958: 160). ტიტკო ნიჰილისტურად განწყობილია რამდენადმე. მას არ სწამს ადამიანის სიკეთე: „...ადამიანს არ შეუძლია კეთილი იყოს. მარტო ის ტანჯვა-წვალება, არ ვიტყვი სოციალურზე, რაც მას ბუნების ძალთა თუ „მადლთა“ გამოყენებაში უხდება, მას აღიზიანებს, აბრაზებს და მუდამ საომარ ფეხზე აყენებს“ (დადიანი, 1958: 163).

როგორც ვხედავთ, ტიტო სხვაგვარად აზროვნებს, მას სწორად არ ესმის მუდმივი ბრძოლის მიზანი. ის განათლებულია, მებრძოლი ბუნებისაა, მაგრამ იდეალური პერსონაჟი არაა. მიუხედავად ამისა, სრულიად ბუნებრივია ფაციასა და ტიტოს შუღლუბა.

საყურადღებოა ნაწარმოების სხვა პერსონაჟებიც, რომლებიც თავიანთი განათლებით გამოირჩევიან სხვებისაგან. ასეთია, პირველ რიგში, სანდრო, განათლებული, თავდაჭერილი და ზრდილი ახალგაზრდა. ასევე საინტერესო სახეებია: იასონი, ზურაბი, ესენი ერთგვარად უპირისპირდებიან მიმავალი კლასის შვილებს: თიკოს, ელისაბედს, ფოფოდიას, მღვდელს, უსაქმო ახალგაზრდა თავადიშვილს სიმონიკას.

ცხადია, რომ თავის რევოლუციამდელ მოთხრობებში შ. დადიანის სიმპათია თუმცა მთლიანად ინტელიგენტთა მხარესაა, მაგრამ ისინიც ჯერ კიდევ ნათლად ვერ ხედავენ მომავალს, გარკვეულწილად წარსულში რჩებიან და მხარს ვერ უბამენ საზოგადოებაში მიმდინარე მოვლენებს. ისინი პასუხს ვერ სცემენ ეპოქის მიერ დასმულ კითხვებს ანუ დროში დაკარგულები არიან და მომავალი არა აქვთ. ამიტომაც მწერლის ეს სიმპათია უფრო თანაგრძნობით, სიბრალულით არის გამოხატული.

დ) მოთხრობები ისტორიულ თემებზე

შ. დადიანი ყოველთვის დიდ ინტერესს იჩენდა საქართველოს ისტორიის მიმართ. მან ისტორიულ თემებზე შექმნა, როგორც დრამატული, ისე პროზაული ნაწარმოებები. ჩვენთვის, ამ შემთხვევაში, საყურადღებოა მწერლის ორი მოთხრობა: „ლელა“ და „დღესა ერთსა“.

მოთხრობაში „ლელა“ ავტორი ეხება არაბთა ბატონობის პერიოდს. ამ დროს თბილისის ამირა ყოფილა ყურთ-ასლანი, ძალიან სასტიკი ადამიანი, რომელსაც სიტყვა საქართველო სასაცილოდ მიაჩნია. „...სადღაა საქართველო?! ეს მხარე, შავშეთი და იმერხევი ოსმალებს უჭირავს, თბილისი და ქართლი არაბებისაა... საქართველო სად არსებობს?! გამოიბერტყეთ ყურიდან ეს ამბავი თქვენ, გიაურებო!..“ (დადიანი, 1958: 291).

ამ ასპექტით ეს მოთხრობა მოგვაგონებს პროსპერ მერიმეს „კოლომბას“ (1840). შურისძიება შეადგენს კოლომბას წმიდათაწმიდა მოვალეობას. იგი

მოითხოვს თავისი ძმისგან, ორსოსაგან – შურისძიებას მოკლული მამისათვის და არაჩვეულებრივი სიმტკიცითა და თანამიმდევრობით აღწევს კიდევაც მიზანს.

ეს მოთხრობა 1916 წელსაა დაწერილი, რევოლუციამდელ სინამდვილეში, ადვილი მისახვედრია, თუ როგორ ეხმაურებოდა ეს ნაწარმოები იმდროინდელ ვითარებას.

მეორე მოთხრობა „დღესა ერთსა“ დაწერილია საგანგებოდ რუსთაველის იუბილისათვის, შეკვეთით, 1937 წელს.

როგორც ცნობილია, შ. დადიანმა უფრო ადრე, 1924 წელს, ცალკე წიგნად გამოსცა ისტორიული რომანი რუსთაველისა და თამარის ეპოქაზე – „უბედური რუსი“, ინტერესი რუსთაველისადმი არც შემდეგ განელებია მწერალს, რასაც მოწმობს მისი „დღესა ერთსა“. ნაწარმოებში რუსთაველის ცხოვრების ერთი დღეა მოცემული და ამ პატარა მონაკვეთშიც კარგად ჩანს უდიდესი პოეტის სულისკვეთება და პირადი ცხოვრება.

მოთხრობის დასაწყისში ახალგაზრდობის პაექრობაა აღწერილი. ამ ფონზე მწერალი გვიჩვენებს ერგასლიძის შურს შოთას მიმართ. „...განზე იდგა ახალგაზრდა ერგასლიძე და შურით შესცქეროდა შოთას გამარჯვებას, მაგრამ, – არავინ შემაძნისო და – იმანაც მიულოცა მარჯვე ხელი და უტყუარი თვალი...“ (დადიანი, 1958: 493). ერგასლიძეს ჰგონია, რომ შოთა მისი მეტოქეა თამაშისათვის და ამიტომაც მტრულად განწყობილი მის მიმართ. როცა გაიგებს ერგასლიძე ეჭვის უსაფუძვლობას „...სამტროდ... ალესილი... ახლა როგორც ძმა და მეგობარი ეგრე გადაეხვია შოთას“ (დადიანი, 1958: 514).

მოთხრობაში შოთა დახატულია როგორც შესანიშნავი მოასპარეზე, „მართალი სიმართლის“ მქმნელი, პირად ცხოვრებაში კი რამდენადმე ტრაგიკული ადამიანია...

ნაწარმოები სოციალურ თემასაც ეხება. ამ მხრივ საინტერესოა ერთი ეპიზოდი. შოთამ ყური მოჰკრა მომკელთა სიმღერას:

„ქორო, ფრენა ვინ გასწავლა,
შევარდენო—ნადირობა,
გლეხო-კაცო—მუშაობა,
დიდებულო—ნადიმობა!“

აი როგორ უყურებს ხალხი დიდებულებს: ისინი სულ ნადიმობენ, ჩვენ კი მუშაობაში ვართო. თითქოს ნელი დაცინგაა, უწყინარი, მაგრამ დიდი და მწვავე

სიმართლე კია შიგა... გლექსკაცი მუშაობს და დიდებული კი ნადიმობს... რად არის ესე გაჩენილი? გაჩენილი! ეს ხომ შერიგებაა ბედისა..." (დადიანი, 1958: 497).

ეს თემა, ასეთი შეხედულებები შ. დადიანის მხატვრულ პროზაში ძალიან ხშირად პოულობენ გამოხატულებას. კონკრეტულად, ეს მოთხრობა კი ერთ მიზანს ემსახურება – რაც შეიძლება მეტი ბრწყინვალეობით გამოავლინოს შოთას სიბრძნე, სიკეთე და საერთოდ მისი ავტორიტეტი.

ე) ოჯახის, ქალისა და სიყვარულის პრობლემა

შ. დადიანი თავის პროზაულ ნაწარმოებებში შეესო ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს, როგორებიცაა მშობლებისა და შვილების ურთიერთდამოკიდებულება, ქალის როლი ოჯახსა და საზოგადოებაში და ა.შ. მან 1907 წელს დაწერა მოთხრობა „შვილი“, რომელშიც ძალზე საინტერესო პრობლემებია დასმული.

„...შ. დადიანის ცხოვრებაში ეს ის პერიოდი იყო, როდესაც მან გადაწყვიტა სწავლა-განათლების გასაგრძელებლად საზღვარგარეთ წასვლა და იქ რომელიმე უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა. გზად მან გაიარა ოდესაში და აქ, საქართველოდან ფულის მოლოდინში რამდენიმე თვე დარჩა. აქ ის დაუკავშირდა ქართველ სტუდენტობას და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა მათ წრეში. უეჭველად „შვილში“ გამომხატურება პოვა და აღიბეჭდა ის იდეები და შეხედულებები, რაც მაშინ მოწინავე ახალგაზრდობას აინტერესებდა და აღელვებდა“ (ვართაგავა, 1962: 176).

მოთხრობის შესავალ ნაწილში ნაჩვენებია ჩვილი ბავშვისადმი დედ-მამის განსაკუთრებული დამოკიდებულება. „...თავიდან, ერთი შეხედვით, ნაწარმოებში ისეთი საკითხებია დასმული, რომელნიც არავითარ საკამათო განწყობილებას არ შეიძლება უჩენდნენ ადამიანს. შვილისადმი სიყვარული ხომ ჩვეულებრივი, მარადიული ადამიანური გრძნობაა ყველა დროსა და ეპოქაში. ამ გრძნობით არიან შეპყრობილნი მოთხრობის მთავარი პერსონაჟებიც – ახლადშობილი ქეთუნისა მშობლები. მწერალი იდეალური რომანტიკით აღწერს მათ მყუდრო ოჯახურ „სამეფოში“ ამ „უმწეო მბრძანებლის“ გაჩენას“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 87).

მწერალს შემდეგ შემოჰყავს ნაწარმოებში ახალი პერსონაჟი, რომელიც დედაშვილურ სიყვარულს სკეპტიკურად უყურებს და აცხადებს: „...მე მთელის

ჩემის არსებით წინააღმდეგი ვარ დედობრივის გრძნობისა, შვილის სიყვარულისა... იგი ზედმეტია, იგი ჩვენ მიერ, კაცობრიობის მიერ გაბერილი ხორცმეტი, რომელიც კაცობრიობის წინსვლას ეღობება, ხელს უშლის, ო, რა საშინლად უშლის...“ (დადიანი, 1958: 247-248) – ასეთი იდეები ჰქონდათ ხალხოსნებსა და სოციალ-დემოკრატებს, მათთვის პრიმიტიული იყო სამშობლოს სიყვარულიც.

როგორც ვხედავთ, ამ კაცმა მშობლების ძლიერი სიყვარული შვილისადმი, ეს ჯანსაღი გრძნობა, საზოგადოების შემაფერხებელ ძალად აღიარა. მეგობარს დედაშვილური სიყვარული ცხოველურ ინსტიქტამდე დაჰყავს, რის გამოც მას ცოლ-ქმარი დამთხვეულს, სიცხიანს უწოდებს. „...ასე გრძელდება ეს უცნაური მსჯელობა „დედობის სიმახინჯეზე“, როგორც „ავადყოფურ“ მოვლენაზე, რისგანაც, მეგობრის მტკიცებით, სასწრაფოდ უნდა განიკურნოს კაცობრიობა, თუ მას თავისი თავის სიკეთე უნდა“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 88).

მოთხრობაში საყურადღებო სახეა მოხრობელის ძველი ნაცნობი აზნაური ქაიხოსრო, რომელსაც ბევრი რამ გადახდენია თავს. მაგრამ ქაიხოსროსათვის ყველაზე უფრო საშინელი ის არის, რომ მისი თვალის ჩინი, მისი ნუგეში, ელენიკა, „პროპაგანდისტს“ მიჰყვება თურმე ცოლად. ამის გამო ქაიხოსრო გულამოსკენით ამბობს: „ღმერთმა ნურავის ანატროს შვილის გაჩენა. ტანჯვაა, მწუხარება, უბედურება და სხვა არაფერი“ (დადიანი, 1958: 268).

„...ძველი. დახავსებული ცხოვრებისეული ნორმებით შებოჭილ მამას ვერ აუტანია და უბედურებად მიუჩნევია ის ფაქტი, რომ მის შვილს მისგან განსხვავებული აზრები ჰქონდა“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 89).

კრიტიკოსი ი. ვართაგავა მიუთითებს, რომ მწერალმა ქაიხოსრო შემოიყვანა იმ მიზნით, რათა მოთხრობაში საყოფაცხოვრებო მომენტი შეეტანა (ვართაგავა. 1962: 174). მაგრამ ეს არ უნდა იყოს მართებული მოსაზრება. ვფიქრობთ, მწერალმა ამ ეპიზოდით მოხრობელის მეგობარს გამართლება მოუძებნა, ამასვე ადასტურებს ცოლ-ქმრის ერთგვარი დაეჭვება, მაგრამ საბოლოოდ მათ მაინც მტკიცედ სწამთ, რომ „ქალის უდიდესი ბედნიერება დედობაა“.

მოთხრობაში დასმულია სხვა პრობლემებიც. ესენია: ოჯახის გარდაქმნის საკითხი, ქალის როლი ოჯახსა და საზოგადოებაში და სხვ. აქ უკვე ელენიკა გვევლინება მთავარ პერსონაჟად და მოხრობელის ოჯახს აკრიტიკებს.

„...ახლანდელი ქალის აზრები და მიმართულება ხომ ძველი დროისაა, წინანდელი დრო კი იცვლება, ე.ი. იცვლება ცხოვრების პირობები; იცვლება ადამიანთა შეგნებაში წარმოდგენა სილამაზეზე, სიკეთეზე და საერთოდ ჭეშმარიტებაზე. იცვლებიან ადამიანები, რადგან ყოველივე ეს საზოგადოებრივი ყოფის პირობების შეცვლაზეა დამოკიდებული... ყოველ ეპოქას, ყოველ ხალხს თავისი ზნეობა, მეცნიერება და ხელოვნება აქვს. ჩვენ კი ისეთ დროს ვცხოვრობთ, როდესაც გამწვავებული ბრძოლაა ძველს და ახალ იდეებს შორის... დრომ ქალს წინ გაუსწრო...“ (დადიანი, 1958: 278).

ელენიჩკას საკუთარი, მტკიცე შეხედულებები აქვს ოჯახზე, სიყვარულზე და ცოლ-ქმრობაზე. ეს ეყრდნობა კლარა ცეტკინის ბროშურას – „დედაკაცი და მისი ეკონომიკური მდგომარეობა“. ელენიჩკას მოსაზრებით „...ქალი თავისუფალი უნდა იყოს, რომ არამც თუ როგორც მეოჯახემ და დიასახლისმა, არამედ, როგორც დედამაც აირჩიოს რომელიც უნდა ისეთი საზოგადო მოღვაწეობის ასპარეზი, რასაკვირველია, იმის მიუხედავად თუ რისი ნიჭი უფრო აქვს და საზოგადოებასაც რა უფრო ეჭირება. მისი სოციალური მდგომარეობა თანდათან უნდა დაედაროს მამაკაცის მდგომარეობას“ (დადიანი, 1958: 275). სხვათაშორის, ეს საკითხი შ. დადიანმა გარკვეულწილად „სამსონის თმებშიც“ დასვა. ცაბულო ხედავს, რომ ქალს არ აქვს საზოგადოებრივი ასპარეზი, ქალი და კაცი ჯერ კიდევ არ არიან თანასწორნი, მაგრამ მას სჯერა, რომ ქალიც „გაებმება ცხოვრების უღელში და მამაკაცთან ერთად შეჰქმნის ჰარმონიულს, სრულს არსებას...“ (დადიანი, 1958: 329).

შ. დადიანს მართებული მოსაზრებანი ჰქონდა აღნიშნულ საკითხებზე. ის ქალში, უპირველეს ყოვლისა, ხედავდა მამაკაცის თანასწორუფლებიან არსებას, საზოგადოების ღირსეულ წევრს, რომელსაც შეუძლია აქტიურად იმოქმედოს იმ საზოგადოების საკეთილდღეოდ.

1900-იან წლებში საზოგადოების გარკვეულ ნაწილს ქალის როლი არამართებულად ესმოდა. როგორც ჩანს, შ. დადიანი დაინტერესდა ამ გარემოებით და გადაწყვიტა ამ პრობლემისთვისაც მიეძღვნა ნაწარმოები. 1908 წელს მან დაიწყო მოთხრობა „ველური“, რომელიც სამწუხაროდ, არ დაუსრულებია.

მოთხრობის მთავარი მოქმედი პირია ბარნაბა ლელიანი, რომელიც შეძლებული ოჯახის შვილია და ძალიან ბევრს მოგზაურობს, ეცნობა მრავალ მოძღვრებას, მაგრამ ვერც ერთს ვერ უღებს გულს. ბარნაბა უკვე 12 წელიწადია

ერთ-ერთი უნივერსიტეტის სტუდენტია. მას განსხვავებული, თავისებური შეხედულება აქვს ქალზე, ქალისა და მამაკაცის ურთიერთობაზე. მისთვის არ არის მოსაწონი რომ „...თავისუფალი სიყვარული დაშლილია, რომ თუ ჯვარდაწერილნი არ არიან, ისრე სქესთა შეკავშირება სასტიკად აკრძალული ხილია...“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 11. ხ - 11276/149). ბარნაბა ხსნას სოციალიზმში ხედავს, მისი აზრით „სოციალიზმი დამყარდება და ადამიანი პოლიტიკურსა და ეკონომიკურ მონობას თავს დაადევს“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 11. ხ - 11276/149).

როგორც ვხედავთ, ბარნაბას არასწორად ესმის ქალისა და პიროვნების ცნება. სხვათაშორის უნდა აღვნიშნოთ, რომ შ. დადიანის ამ მოთხრობის ხელნაწერს მიწერილი აქვს ციტატები ა. ბებელის წიგნიდან „დედაკაცი და სოციალიზმი“. „მომავალს საზოგადოებაში კაცს და ქალს მეტი თვით-აღზრდა აქვს და მეტი ცოდნა თავის საკუთარ არსების, ვინემ დღევანდელ საზოგადოების ქალსა და კაცს...“ (ბებელი, 1912 648). ცეცკინი და ბებელი იმდროინდელ საქართველოში საკმაოდ პოპულარულები იყვნენ და, როგორც ჩანს, მათმა იდეებმა შ. დადიანზეც გავლენა იქონია.

ძნელია ვისაუბროთ დაუსრულებელ მოთხრობაზე იმ კუთხით, თუ როგორ განვითარდებოდა მასში მოვლენები, მაგრამ ამ პრობლემის დასმაც საყურადღებოა და მწერლის ფართო ინტერესებზე მეტყველებს.

ვ) სიკეთის თემა შ. დადიანის მოთხრობებში

1915 წელს შ. დადიანმა დაწერა მოთხრობა „უხამსი“, რომელშიც კეთილისა და ბოროტის ბრძოლაა ნაჩვენები. მწერალს ამის საჩვენებლად მაგალითები მოაქვს მითოლოგიიდან, ფოლკლორიდან და ისტორიიდან.

„...ადამის ვაჟი ლამაზი და სათნო აბელი მოჰკლავო მისმა ძმამ გულკერპმა და ღონიერმა კაენმა... თარხუჯიმეს, მაღალსა და სახელოვან მეფეს, სიცოცხლე მოუსწრაფა მისმა ხერხიანმა ბიძაშვილმა ტარხუნდარაბამ, მაგრამ ტარხუნდარაბასაც არ შერჩა დიდ ხანს კეთილდღეობა და მისი ღვიძლი შვილისაგან ტუშრატისა მიერ სიცოცხლით განივლტო.“

...ნებროთი ღალატით მოიკლა მის მონათესავისაგანაო.

...ამირანი მისმა მოძმეებმა შეიპყრეს და ჯაჭვით მიაკრეს რკინის პალოსო“ (დადიანი, 1958: 78).

ნაწარმოების გმირი დადის მშვენიერ ბუნების წალკოტში და ცდილობს იპოვოს ამ უსამართლობის მიზეზი. ის წაადგება ადამიანთა ჯგუფს, რომლის შუაგულში „მოხუცი შერმაზინი მოციქულებრ მეტყველებდა... თქვენ ყველას გენახებათ სურათი ჩვენებურ რაინდისა, რომელიც თეთრ ცხენზედა ზის და შუბით ამ უხამსისათვის გული გაუპია. ეს მთელი სახეა ჩვენი ყოფისა და სანამ ეს უხამსი არ მოკვდება, მანამ ჩვენ წალკოტს ნამდვილი აყვავება არ ელირსება“ (დადიანი, 1958: 79).

აქ, ადვილი მისახვედრია, რომ საუბარია ქართველთა მფარველ წმინდანზე წმინდა გიორგიზე.

შ. დადიანი ცდილობს მკითხველს ჩაუნერგოს რწმენა სიკეთის უძლეველობაზე და მის საბოლოო გამარჯვებაზე. ამასთან ერთად მიუთითებს ადამიანის აქტიურობის აუცილებლობაზე, რომლის გარეშეც სიკეთის გამარჯვება ბოროტებაზე ძალიან ძნელია.

სიკეთის ყოვლისშემძლეობაა ნაჩვენები შ. დადიანის შესანიშნავ მოთხრობაში „ჯადო“. ის შედგება ათი პატარა „თავისაგან“. ნაწარმოების ნახევარი ნაწილი მთავარი პერსონაჟის გედეს დახასიათებაა. „ამ კაცს ჰქონდა ჯადო. ნამდვილად... გედემ გალუცინაციები არ იცოდა: ძილი კარგი ჰქონდა, მადა მშვენიერი, გულიც საუცხოვო... გედეს თვალები შორსმხედველი ჰქონდა და ძლიერი... გედეს არ სწამდა საიქიო და არც რამ ცრუმორწმუნეობა... გედეს უყვარდა სიცოცხლე“ (დადიანი, 1958: 295-300).

გედეს ჯადო მდგომარეობს მის კეთილ გულსა და წმინდა ზრახვებში.

მოხუცი, ქვრივი ფრიდონი კაცსაც დაეწეებოდა და ღმერთსაც. მაგრამ გედეს სტუმრობამ სასწაული მოახდინა: „...ოთახს ეცვალა ფერი. თოკზე გაბმული დაკონკილი სარეცხი ძვირფას, სალუქ ქსოვილებად იქცა... წეკოს სუნი ჰავანის გლარჯმილის სურნელებად გარდაიქცა... თვით ბებრისა და მიხრწნილი ფრიდონის წყალმანკიანი გამომეტყველება ბიბლიურ წინასწარმეტყველისას დაემსგავსა... ფრიდონმაც თითქოს იგრძნო გედეს მიერ შემოტანილი ჯადოსნური ცვლილება, მისმა დასნეულებულმა გულმა უცხო სიხარულით გაიკროთმა“ (დადიანი, 1958: 296). ამ პატარა ეპიზოდში შესანიშნავადაა ნაჩვენები ადამიანური სიკეთის ჯადოსნური ძალა.

იგივე აზრია გატარებული ეპიზოდში, რომელშიც ერთმანეთს ხვდებიან გედე და კუზიანი მათიკო. „გედემ გაუღიმა და... მათიკო მიმზიდველ ქალწულად გადაიქცა. კუზი გაუსწორდა, ტანში გაიშალა, გულ-მკერდი გაეგსო“ (დადიანი, 1958: 297).

გედეს უყვარდა სიცოცხლე და ცოცხალი ბუნება, მისი აზრით, ყველას შეუძლია თესოს სიკეთე და ბედნიერება, ამისათვის განსაკუთრებულობა, რჩეულობა სულაც არ არის აუცილებელი. სწორედ ამაში მდგომარეობს გედეს ჯადოსნური ძალა.

ზ) „ახალი ცხოვრების“ ამსახველი მოთხრობები

XX საუკუნის 20-30-იან წლებში შ. დადიანმა თავის შემოქმედებაში დიდი ადგილი დაუთმო ახალი ცხოვრების დახატვას. ამ მხრივ, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მისი პროზაული ნაწარმოებები „ა.თ.ე“ (1928) და „ფერისცვალება“.

„ა.თ.ე.“ ძალზე ორიგინალურადაა გააზრებული. შ. დადიანმა ნაწარმოებს „მონაკენჭი მოთხრობა“ უწოდა. „...ამ მოთხრობაში სულ შვიდი კენჭია. მათ შორის თეთრი ხუთია და შავი ორი. ამგვარად მოთხრობა გათეთრებულია“ (დადიანი, 1958: 395).

ს. ჭილაიას აზრით, ის „დიდი შინაგანი მხატვრული ენერგიით და პოეტური ხილვებით დაწერილი მოთხრობაა“ (ჭილაია, 1975: 9).

„მოთხრობა „ა.თ.ე.“ ძირითადად ორი ასპექტით იქცევს ყურადღებას. ერთის მხრივ, იგი, ფრაგმენტულად წარმოაჩენს საბჭოთა ხელისუფლების წლებში ეკლესიისადმი დამოკიდებულებას, მეორე მხრივ კი წარმოადგენს ცხოვრების წარმავლობისა და მარადიულობის ფილოსოფიური პრობლემის თავისებური გააზრების ცდას“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 89-90).

მოთხრობის ორი პერსონაჟი მიხო სეხნიაშვილი და დიტო დოლაბერიძე ხუროთმოძღვარია, მათ ჯვრის მონასტრის განახლება აქვთ გადაწყვეტილი. ამ ფაქტმა ძალიან გააოცა მშვენიერი ელო, რომელიც მათთან ერთად მგზავრობდა მატარებლით. საყურადღებოა დიალოგი, რომელიც ახალგაზრდებს შორის იმართება.

„...რა დროს ტაძრებია! ვერ ხედავთ, სად მივდივართ?.. ჩვენი დროის საუკეთესო მშენებლობის წყაროსთან: ძრავები, ტურბინები, ღარეშაპები, ელექტრონი, დინამიკა... – თქვენ კი რა გინდათ?.. დრომოჭმული ეკლესია, საუკუნოებით ხავსმოკიდებული რაღაც კედელი კიდევ გინდათ სულელურ წმინდანთა ხატებით მორთოთ და... შეიძლება მონასტრის გუმბათზე ჯვარიც წამოასკუპოთ, არა?“ (დადიანი, 1958: 381) – ელო და მასთან ერთად ზაჰესის მუშები აღშფოთებასა და საყვედურს გამოთქვამენ ამ ფაქტის გამო. „...ძლივს მოვრჩით მღვდლებს და ბერების მატყუარობას“ (დადიანი, 1958: 381), აცხადებენ ზაჰესის მუშები. ამ დიალოგში კარგად იგრძნობა 20-30-იანი წლების ბოლშევიკური საქართველოს სუნთქვა, მისი დამოკიდებულება ეკლესია-მონასტრების მიმართ.

ელო და ზაჰესელი მუშები დამწვიდნენ, როცა შეიტყვეს ახალგაზრდა ხუროთმოძღვართა ნამდვილი მიზანი. მათ სურდათ განეხლებინათ ჯვრის მონასტერი, როგორც ხელოვნების ძვირფასი ნაშთი და არა სამლოცველო ეკლესია.

მონასტერში მისულმა ახალგაზრდებმა ეპიფანე ბერისაგან შეიტყვეს, რომ „კერპთაყვანისმცემლობის დროს აქ რომელიღაც საქართველოს დედოფალმა საბერძნეთით მოიტანა შიშველი ქალის ქანდაკება და მარმარილოს თეთრ სვეტებს შორის აღმართა სწორედ ამ ადგილას. ეს იყო „თეთრი ეშმაკეული“ საცთუნებლად ხალხისა და აღსატკინებლად ჭაბუკთა, იტყვის გადმოცემა“ (დადიანი, 1958: 282).

საუბარია საბერძნეთიდან ჩამოტანილ აფროდიტეს ქანდაკებაზე, რომელსაც ბერი „სატანის მიერ შთაგონებულ და შექმნილ ნაწარმოებს“ (დადიანი, 1958: 383) უწოდებს. გავიდა წლები და იმ ადგილზე სადაც ქანდაკება იყო ქრისტიანული ეკლესია აშენდა, რომლის ერთ კედელსაც ქალის სახე ამშვენებდა. ეს იყო მონასტრის აღმშენებელი მიქელის სატრფო თემესტია (ნაწარმოების სათაურიც აქედანაა მიღებული – აფროდიტე – თემესტია – ელო).

„...თემესტია, ჯვრის მონასტრის მშენებლობის დროინდელი წარჩინებული გვარისშვილი, უმშვენიერესი ქალწული, მიხოს წარმოსახვაში ელოს პროტოტიპად გარდასახული პიროვნება. მონასტრის კედელზე ამოკვეთილი წარწერითა და ნახატით მიხოსა და მისი მეგობრებისათვის ცხადი გახდა ცამეტი საუკუნის წინათ მცხოვრები თემესტიასა და მისი უბედური მიჯნურის,

კალატოზ მიქელას ტრაგიკული სამიჯნურო თავგადასავალი“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 91).

მიხო აღტაცებულია ყოველივეთი, რაც იხილა და მოისმინა. „... მოდი და ნუ გაეცნობი იმ საფეხურებს, იმ კვარცხლებებსა, საცა პირველად ქართველმა გააღმერთა სილამაზის კულტი ქალის სხეულის სახით... შემდეგ ჯვარი, მოყვასთათვის თავადების სიმბოლო და ახლა კიდევ რეალ სინათლის და სითბოს მომცემი ჩქერი ისტორიული მტკვრისა, ესეც სიმბოლო მუდმივი მოძრაობისა, წინსვლისა და წარმატებისა“ (დადიანი, 1958: 384).

ახალგაზრდა ხუროთმოძღვრებმა მყარი გადაწყვეტილება მიიღეს, განაახლონ არა მარტო ჯვრის მონასტერი, არამედ სხვა ეკლესია-მონასტრებიც. მაგრამ მათ გადაწყვეტილებაში იკვეთება აზრი, რომელიც ჩვენი წარსულისათვის, 20-30-იანი წლებისათვის იყო დამახასიათებელი. „...ყველა ეს ძვირფასი ნაშთები ქართული გენიისა უნდა განახლდნენ, შენახულ და გამონახულ იქნან სადღეისო საჭიროებისათვის. მაგ., რადიო სადგურები, საავიაციო ანგარები, ახალი ცხოვრება უნდა ეღირსოთ ამ საუკუნოებით გამომდგარ კედლებს. ახალი სული უნდა შთაებეროს მათ... თითქოს გამოუსადეგ ციხე-დარბაზებს უნდა მიეცეს საჭირო მნიშვნელობა...“ (დადიანი, 1958: 388).

ა. ნიკოლეიშვილის მართებული მოსაზრებით „ამ ბარბაროსულმა დამოკიდებულებამ, სამწუხაროდ, ჩვენი წარსულის არაერთი უნიკალური ხუროთმოძღვრული ძეგლი შეიწირა და მოსპო სამუდამოდ“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 91).

1933 წელს ჟურნალ „მნათობში“ დაიბეჭდა შ. დადიანის მოთხრობა „ფერისცვალება“. სამწუხაროდ, ეს ნაწარმოები დასრულებული არაა. მიუხედავად ამისა, შეიძლება ითქვას, რომ მწერალს სურდა ეჩვენებინა ახალი ცხოვრება და მისი გავლენა ადამიანის ცნობიერებაზე.

მოთხრობის მთავარი პერსონაჟია ინდიკო. მას დედა ადრე გარდაეცვალა. მამა და ბებია კი ანებივრებდნენ ობოლ ბავშვს. მამაც მალე გარდაეცვალა, ამას დაემატა ის გარემოებაც, რომ ინდიკო ცუდ გარემოში მოხვდა, რამაც იგი ციხემდე მიიყვანა... მოთხრობაში მოქმედება მიმდინარეობს 20-იანი წლების დასასრულს. ციხეში ინდიკო დაუახლოვდება ერთ პატიმარს, რომელსაც მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი, რომ გათავისუფლების შემდეგ სასარგებლო საქმისათვის მოეკიდა ხელი, მექანიკოსი გამოსულიყო. მოთხრობა აქ წყდება,

მაგრამ სათაურიდან გამომდინარე, გვჯერა, რომ ინდიკო მართლაც იცვლის ფერს...

ამრიგად, „ათ.ე“-სა და ნაწილობრივ „ფერისცვალებაში“ შ. დადიანმა დაგვიხატა 30-იანი წლების ახალი ყოფის, ახალი ცხოვრების სურათები, სადაც აქცენტი მხოლოდ გარეგნულ მხარეზეა გაკეთებული.

თ) მეორე მსოფლიო ომის ასახვა

ქართულ მწერლობაში ომის თემაზე არაერთი ღირსშესანიშნავი ნაწარმოები შეიქმნა. ბუნებრივია, შ. დადიანიც ვერ აუვლიდა გვერდს მეოცე საუკუნის ისეთ უდიდეს ტრაგიკულ მოვლენას როგორც იყო მეორე მსოფლიო ომი. ამ მხრივ, მეტად საყურადღებოა მისი მოთხრობები, რომლებიც ომის თემაზეა დაწერილი. ესენია: „თამბაქო“, „განგაშა“, „დაუწერელი პოემა“, „საომარი შემართებანი“.

მოთხრობაში „თამბაქო“ უფრო ნაჩვენებია ზურგის ცხოვრება. ფრონტის ამბებს კი მხოლოდ მებრძოლთა ბარათებით ვგებულობთ.

ნაწარმოებში ნაჩვენებია თუ როგორ შეიფარებს ქართველი გოგონა დესი ჩრდილოეთიდან ჩამოსულ, ევაკუირებულ ლიუდმილას. „...უთუოდ მალე შევეწყობით... სახელი კი მშვენიერი რქმევია. ლიუდმილა ქართულად რომ გადმოვთარგმნოთ, „კაცთა საამური“ გამოვა...“ (დადიანი, 1958: 451) – ფიქრობს დესი. ამ მომენტზე განსაკუთრებული ყურადღება გავამახვილეთ, რადგან შ. დადიანი ხშირად მიმართავს თავის ნაწარმოებებში პერსონაჟთა სახელების ორმაგ დატვირთვას ანუ „მოლაპარაკე სახელებს“. მაგალითისთვის გავიხსენოთ: სისინა („იასში ხანუმ“), განგაშა („განგაშა“, ლიუდმილა „თამბაქო“).

დესი ობოლია, ის ძმამ გაზარდა, რომელიც ახლა ომშია. მოთხრობიდან ცხადი ხდება, რომ დესი ძალიან ყოჩაღი და გამრჯეა. ის დაუსწრებელზე სწავლობს და თან ფაბრიკაში მუშაობს. დესი ქართული სტუმართმოყვარეობით გაუმასპინძლდა ლიუდმილას, შეიყვარა და დაუმეგობრდა. დესის ძმა, პეტრე და ლიუდმილას შვილი, იგორ სოკოლოვი ფრონტზე იმყოფებოდნენ. სწორედ მათი ბარათებით ვეცნობით ომის ამბებს.

„ავტორს ფართოდ გამოუყენებია სამამულო ომის დროს ჟურნალ-გაზეთებში გამოქვეყნებული მასალები და ცდილა „რეალისტურად“ აეწერა

ფრონტული ცხოვრება, მძაფრი შეტაკებებით, მზვერავთა ჯგუფების საქმიანობით, სისხლისმღვრელი იერიშებით და თავდაცვითი ბრძოლებით (ციციშვილი, 1974: 247). ერთ-ერთ ასეთ ბრძოლაში იგორის სიცოცხლე მტერმა შეიწირა, პეტრე კი გამოიჩინეს სიმამაცეს და გმირის წოდებას ღებულობს. ბუნებრივია, იგორის სიკვდილმა ორივე ქალი საშინელ მდგომარეობაში ჩააგდო. მაგრამ „...გავიდა რამდენიმე დღე. ამ ორივე ქალის ცხოვრება თითქო თავისი გზით წამდინარდა. ...იგორის სიკვდილმა სრულიად მიხრდილა ამ ოთახში და დესის გულშიც მისი ძმის სასიხარულო მდგომარეობა“ (დადიანი, 1958: 473).

ერთადერთი შვილის დაღუპვის შემდეგ ლიუდმილას პერსონაჟში იკვეთება მისი მეგრძოლი ხასიათი. ის კვლავ განაგრძობს მუშაობას და უფრო მეტი თავდავიწყებითაც კი. ნაწარმოების ბოლო სტრიქონებიდან ირკვევა, თუ რატომ ჰქვია მოთხრობას „თამბაქო“. ერთ დღეს დესი დაინახავს, რომ „...ლიუდმილა იჯდა სავარძელში, გასცქეროდა სარკმელს და თამბაქოს აბოლებდა. დესიმ კინაღამ მიაკივლა: –როგორ დეიდა ლიუდმილა, თქვენ ეწვეით? ლიუდმილა თითქოს რაღაც ღრმა ფიქრებისაგან გამოერეკაო, თავი მიიბრუნა და დესის სრულიად უბრალოდ უპასუხა: –დიახ, დავიწყე თამბაქოს წვევა, თან ღიმილი დააყოლა“ (დადიანი, 1958: 476).

სამართლიანად მიუთითებს გ. ციციშვილი, რომ „...შ. დადიანის ეს საკმაოდ ვრცელი პროზაული თხზულება ვერ დაიქადნის მხატვრულ სრულყოფას...“ (ციციშვილი, 1974: 247). მაგრამ მოთხრობა „თამბაქოს“ გარკვეული მნიშვნელობა მაინც ჰქონდა. მწერალმა ოსტატურად დახატა რიგითი ადამიანების დასამახსოვრებელი სახეები, ავტორი მთელი ნაწარმოების მანძილზე ცდილობს ღრმად ჩაგვახედოს მათს სულიერ სამყაროში.

ომის თემაზეა დაწერილი შ. დადიანის მეორე მოთხრობა „განგაშა“. მის შესახებ შ. დადიანი წერს: „...„განგაშას“ შინაარსი გადმომცა გარე კახელმა გლეხმა, ნიკა დულარიძემ, რაიც ეხება მისი ვაჟის თავგადასავალს და მოთხრობაც მასვე ვუძღვენი...“ (დადიანი, 1958: 533). შ. დადიანის არქივში ინახება „განგაშას“ მასალები. მოთხრობას პირველ ვარიანტში ერქვა „მოსაოხი“ და სათაურის ქვემოთ ეწერა: „ძღვნად ნიკა დულარიძეს“.

მწერალმა მთელი სათქმელი ახალგაზრდა ცოლ-ქმრის წერილებში მოაქცია. ამ წერილებით შ. დადიანმა მეტად მოხერხებულად და ოსტატურად დაგვიხასიათა ქართველი ადამიანები, როგორღაც „შიგნიდან“ გახსნა მათი ხასიათები. წერილებიდან ირკვევა, თუ როგორი სპეტაკი სიყვარული

აკავშირებდათ ერთმანეთთან ნაწარმოების მთავარ პერსონაჟებს – მიხეილ დუღარიძესა და მერი ლორთქიფანიძეს.

მიხეილი მწერალს დახატული ჰყავს, როგორც „მშობლიური“ ქვეყნის კეთილდღეობისათვის თავდადებული ადამიანი. ის თითქოს ივიწყებს, იმორჩილებს ყველა სხვა გრძნობას და მერის სწერს: „...თუ რამე მოხდა... ამასაც უნდა შეეგუო. კარგად იცი, რომ სამშობლოს სიყვარული, მისთვის თავდადება უმსხვერპლოდ არ იქნება“ (დადიანი, 1958: 480). მართლაც მფრინავი მიხეილი იღუპება. როცა ამ ტრაგედიას გაიგებს მერი, გულს შემოეყრება, დაეცემა, კიბის ნაწიბირს დაარტყამს საფეთქელს და გარდაიცვლება. მერის გარდაცვალებამდე, ორიოდე წუთით ადრე, შვილი შეეძინება, რომელსაც მისი სურვილის თანახმად განგაშას დაარქმევენ. „...ამ პატარა კიბის საფეხურთან სრულდებოდა ბუნების ორი უდიდესი აქტი: ერთი სიკვდილისა, ცხოვრებიდან განსვლისა და მეორე – წარმოშობისა, დაბადებისა, ცხოვრებაში შემოსვლის. ერთი ადამიანი ესალმებოდა სიცოცხლეს, მეორე კი სალამს აძლევდა“ (დადიანი, 1958: 490).

მერისა და მიშას ოჯახების იმედი ახლა პატარა განგაშა იყო. „...ერთიცა და მეორეც მასში თავისი უდროოდ დაკარგული შვილის განსახიერებას ხედავს, ერთიცა და მეორეც თავისი შვილის უამმოკლე სიცოცხლის გაგრძელებას“ (დადიანი, 1958: 491). ასე მთავრდება შ. დადიანის ეს ნაწარმოები, რომელშიც მოთხრობილი ამბავი განსაკუთრებულ თანაგრძნობას იწვევს, რაც მწერლის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს.

ზემოთ განხილულ მოთხრობათაგან კომპოზიციურად რამდენადმე განსხვავდება „დაუწერელი პოემა“ და „საომარი შემართებანი“, ამჯერად მწერალმა მიმდინარე ომის ამბები დაუკავშირა ისტორიულ წარსულს.

„დაუწერელი პოემის“ შესახებ შ. დადიანი წერს: „...დაუწერელი პოემა“ მიუუძღვენი ომში დაღუპულ ახალგაზრდას, მარჯანიშვილის სახელობის თეატრის მსახიობს ჩახავას“ (დადიანი, 1958: 533).

მოთხრობაში ავტორმა გამოიყვანა ნიჭიერი ახალგაზრდა მსახიობი გური მილორაა, რომელიც ლიტერატურითაც არის დაინტერესებული. მას გადაუწყვეტია დაწეროს ისტორიული პოემა ცნობილ მამულიშვილზე დავით მაჩაბელზე. ამ პიროვნების ცხოვრება და ტრაგიკული ბედი მოსვენებას არ აძლევს გურის. ის ყველგან თავის მომავალ როლებსა და ისტორიულ პოემაზე ფიქრობს. მან შეაგროვა მასალები დავით მაჩაბელზე და პოემის პროზაული ვარიანტის დაწერა დაიწყო. მაგრამ ამ დროს იწყება ომი და გურიც ომის

მონაწილე ხდება. იქაც ახერხებს და ხშირად ფიქრობს თავის პოემაზე გური... ასე მივიღეთ მოთხრობა მოთხრობაში.

შ. დადიანმა ამ ორი პიროვნების დაღუპვას ერთი საერთო მიზეზი მოუძებნა – თავგანწირვა „მშობელი“ ქვეყნის ინტერესებისათვის. მწერალმა „დავით მაჩაბლის... გმირულ მამულიშვილურ თავგანწირვას მოთხრობაში შინაგანად დაუპირისპირა გური მილორაას ვაჟკაცური თავდადება მოსკოვისათვის. ერთის მხრივ, კრწანისის ბრძოლა და გმირული აღსასრული საქართველოს თავისუფლებისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის შესანარჩუნებლად. მეორეს მხრივ კი „დიდი სამშობლოს“ გადარჩენისათვის თავგანწირვა და მოწამეობრივი სიკვდილი მოსკოვის დასაცავად (ნიკოლეიშვილი, 2003: 93).

გური მილორაა დავით მაჩაბლისგან განსხვავებით ფაქტია, რომ სხვის თავისუფლებას შეეწირა, თუმცა მწერალი თავის გმირს ასეთ სიტყვებს ათქმევინებს: „ჩემი სამშობლო უფრო დიდია, დავით! ... საბჭოთა მოქალაქე ვარ, უსაზღვრო დიდი სოციალისტური სამშობლოსი... სადა ვართ ახლა! დიდი რუსეთის ყინულოვან ველზე... „ნუ დავიმარხო ჩემსა მამულში“... ამას მე ვერ ვიტყვი, ვერა... ეს ჩემი მამულია, სადაც მე ახლა სისხლისაგან ვიცლები... ეს მე ორგანულად მაქვს შეთვისებული...“ (დადიანი, 1958: 446).

„...გური, მილიონობით იმდროინდელ ადამიანთა მსგავსად, მართალი იყო, ამ სიტყვებს რომ წარმოთქვამდა, მართალი იმიტომ, რომ იმხანად მას ასე სწამდა. მაგრამ დრომ დაადასტურა, რომ მისი რწმენა ცრუ ილუზია გამოდგა, თვალსაზრის გაწვილებული კაცის ყალბი იდეალი“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 94).

ასევე წარსულისა და თანამედროვეობის დაპირისპირების ფონზეა აგებული პატარა მოთხრობა „საომარი შემართებანი“. მოხუცი პედაგოგი ეგნატე ბადურაშვილი „პრავდის“ ფურცლებზე ეცნობა მეორე მსოფლიო ომის ამბებს, ფიქრით კი შორეულ წარსულს გადასწვდება, გაახსენდება წაკითხული – ვახტანგ გორგასლის დროინდელი ერთი ამბავი, თუ როგორ დაამარცხა ვახტანგმა თარხან-ხაზარი, აქაც შ. დადიანის პროზისათვის დამახასიათებელ ელემენტს ვაწყდებით: მოთხრობაში კიდევ პატარა მოთხრობაა მოცემული.

ეგნატეს მისი ძმისწული ირაკლი ამცნობს ასეთ ამბავს: „...მუხთლად დაგვესხნენ თავს გერმანელი ფაშისტები...“ (დადიანი, 1958: 529). ეგნატე დანანებით ამბობს: „...ეეჰ, რატომ არა ვარ ახალგაზრდა? ეგ კიდევ არაფერი! რატომ არა ვარ ჯანმრთელი?...“ (დადიანი, 1958: 330). მას სურვილი აქვს, რომ

მტერს ქართული შემართება უზენოს, მაგრამ, სამწუხაროდ ეს შეუძლებელია. ამ ნაწარმოებშიც პერსონაჟები ისევე ფიქრობენ და განიცდიან, როგორც გური მილორაა („დაუწერელი პოემა“).

როგორც ვნახეთ, შ. დადიანმა გვიჩვენა ომის საშინელებანი და ის ადამიანები, რომლებიც ომში არ იბრძოდნენ, მაგრამ მაინც მათი ცხოვრებით ცხოვრობენ. ნათლად დაგვიხატა პერსონაჟები და ამიტომაცაა, რომ დესის, ლიუდმილას, მიხეილის, მერის, გურის სახეები დიდხანს ამახსოვრდება მკითხველს.

შ. დადიანის პირველი მოთხრობები მხატვრულობის თვალსაზრისით დიდად არ გამოირჩევიან, მაგრამ მათში თანდათანობით იგრძნობა სტილის დახვეწა და მწერლის ინდივიდუალურ თავისებურებათა გამოვლენა.

შ. დადიანმა შესანიშნავად იცოდა, რომ თუ სათქმელი სათანადო მხატვრულ სამოსელში არაა გახვეული, ის ვერ იქნება ესთეტიკური ტკობის საშუალება. ამიტომ ის მიმართავდა მხატვრული მეტყველების სხვადასხვა სახეს, როგორცაა: შედარება, მეტაფორა, ეპითეტი და ა.შ. ტროპის ეს სახეები მაღლა სწევენ ნაწარმოების მხატვრულ დონეს. გარდა ამისა მათი გამოყენება ამრავალფეროვნებს ნაწარმოების საერთო ღირებულებას და ხელს უწყობს გმირთა სახეების მკაფიოდ გამოძერწვას.

შ. დადიანის მხატვრულ პროზაში დიდ როლს ასრულებს სიმბოლო, ალეგორია, ირონია. ყოველივე ამით მწერალი ამდიდრებს თავისი ნაწარმოების ენას, მის საერთო ღირებულებას. სიმბოლო, რომელიც წარმოადგენს გადატანით ნახმარ სიტყვას, ხშირადაა გამოყენებული ნამდვილის მისანიშნებლად. მწერლის შემოქმედების სიმბოლური აზროვნების დასახასიათებლად მნიშვნელოვანია მოთხრობა „უბის წიგნაკიდან“ ერთი პასაჟი:

„...მციოდა და მინდოდა შევმთხარიყავ. განთქმული კოპიტის შეშა იყო. თუმცა ნედლი, მაგრამ მაინც... განთქმული.

დაინთო კიდევ, მხოლოდ რამდენი ხელის შეწყობა დასჭირდა, სანამ რიგზე აპრიადდებოდა.

აი, ქვევით პატარა ნაფოტები როგორ წრფელად იწვიან – ესენი პიონერებია, ცეცხლის გამჩენი – ზევით კი მომსხო, დაუპობელი ნამორები როგორ უძალიანდებიან, არ ნებდენიან ცეცხლის ჯერ გაუბედავ ალებს.

ნაფოტი კი რამდენი დაიწვა, ზოგიც თითქო სულ უსარგებლოდ, მათი აღი არც კი გაკარებიან „ზემოურბს“.

მაგრამ სიმხურვალე ხომ შექმნეს, ის საჭირო ტემპერატურა, საცა, უთუოდ, ბოლოს დიდი ცეცხლი გაჩაღდება...

თუმცა როდესაც ყველა დაიწვა, რა დარჩა?

– ნაცარი.

ნუთუ ეს არის ყოველივეს ბოლო?

ოთახში ხომ დარჩა სიტბო?“ (დადიანი, 1958: 200).

შ. დადიანი პეიზაჟის ხატვის დიდებული ოსტატია. დასამახსოვრებელი ბუნების სურათები შექმნა მწერალმა მოთხრობაში „სამსონის თმები“:

„ტყის ახალგაზრდა და ხშირ ფოთლებშუა ძლივს აღწევდა ზაფხულის მოელვარე, მცხუნვარე მზის შუქი. ცოცხალ და მანათობელ მავთულებად, ქსელივით გაბმულიყვნენ ოქროს სხივები და ტყის ღამიან ნიადაგზე რაღაც საოცნებო სახეებს ჰქარგავდნენ...

ფოთლები რაღაცას ჩურჩულებდნენ, მაგრამ ეს მათი იდუმალი ჩურჩული, ეს ნელი მათი შრიალი იყო, თითქოს, თვით დიადი მჭკრმეტყველური მღუმარება უცნაურის ბუნებისა... ერთ დიდ მუხას თავისი ფესვები შორს გაეშალა, თითქოს ამ ტყის წარჩინებული ეგ არის და სხვა წვრილმანებს ახლოს არ იკარებსო...“ (დადიანი, 1958: 318).

შ. დადიანი მოქმედი პირის დახასიათების მიზნით ხშირად იყენებს აგრეთვე დიალექტიზმებს. მწერალი სიტყვიერი მასალით გვაგრძნობინებს თუ რომელი კუთხის წარმომადგენელთან გვაქვს საქმე. ავტორი მოთხრობაში „საზღაპრო ქვეყანა“ მთავარ მოქმედ პირს იმერულად ამეტყველებს:

„იმე! ქე არ შეგიწუხდით!.. ქე ვიცოდი, ამ საქმეს ცოტა ფული უნდოდა, მარა ისე იოლ-იოლ მინდოდა წასვლა, რა ვიცი, მესმოდა სხვები ქე ახერხებსო და!“ (დადიანი, 1958: 224).

„ახლა ჩემი სწავლა-განათლების ამბავი მინდა გიამბოთ, მარა რაღა გევიმეორო. გიმნაზიის ოთხი კლასი მეც ქე გამევიარე, მაჯახრიკა მამახემმა... კიდევ წინ წვეიდოდი, მარა მშობლებმა მიღალატეს“ (დადიანი, 1958: 220).

„არა, ქე ამბობენ კოწია გაღარიბდა, არაფერი არ აქო, მაგრამ მაინც ბედნიერად ქე ცხოვრობს ი კაცი, მაინც კაი დროს ატარებს: წუხელი ისთე იქეიფა და ახლაც რავალი ქალი მიმყავს იმ ოხერთანო“ (დადიანი, 1958: 122).

აღსანიშნავია აგრეთვე შ. დადიანის პროზისათვის დამახასიათებელი ერთი საინტერესო მომენტი, მწერალი რამდენიმე ნაწარმოებში ჩაურთავს ხოლმე სულ სხვა ამბავს. ამგვარად ვლტულობო მოთხრობას მოთხრობაში. ამ

თვალსაზრისით საყურადღებოა მოთხრობები: „შვილი“, „სამსონის თმები“, „დაუწერელი პოემა“.

შ. დადიანის მოთხრობები თემატური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. ამ თავში ჩვენ განვიხილეთ: ა) არისტოკრატის დეგრადაციის თემა, რომელიც დამახასიათებელი იყო იმ ეპოქისათვის. მიუხედავად იმისა, რომ მწერალს ამ მხრივ პრინციპულად ახალი არაფერი უთქვამს, მის ღირსებად უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტიც, რომ ის კარგად ამჩნევდა ამ ადამიანთა ტრაგედიის მიზეზებს; ბ) ბურჟუაზიის პირველ წარმომადგენელთა სახეები და სოციალური ჩაგვრის მხილება – ამ თემით შ. დადიანმა ქართულ მწერლობაში თემატური სიახლე შეიტანა. მოთხრობათა ამ ციკლით მან გააშიშვლა კლასთა დაპირისპირებისათვის დამახასიათებელი ჩაგვრა და შევიწროება, მაგრამ არ დავიწყებია ზოგადსაკაცობრიო ღირებულებებიც; გ) ქართული ინტელიგენციის წარმომადგენელთა მხატვრული სახეები – ამ მოთხრობებში მწერალი გვიხატავს ინტელიგენტთა ისეთ სახეებს, რომლებიც ვერ პასუხობენ ეპოქის გამოწვევებს, არიან პასიურები და დასაღუპად განწირულები. ამიტომაც მწერალი მათ მიმართ თანაგრძნობითა და სიბრალულით არის განწყობილი; დ) მოთხრობები ისტორიულ თემებზე – აქ კიდევ ერთხელ ჩანს, რომ „უბედური რუსის“ ავტორი ყოველთვის დიდი ინტერესით ეკიდებოდა საკუთარი ქვეყნის ისტორიას და ცდილობდა ისტორიულ თემაზე შექმნილ მოთხრობებში აღწერილი ამბებით გარკვეული გაკვეთილი მიეცა თანამედროვეთათვის; ე) ოჯახის, ქალისა და სიყვარულის პრობლემა – შ. დადიანს მართებული მოსაზრებები აქვს გამოთქმული აღნიშნულ საკითხებზე. ის ქალში, უპირველეს ყოვლისა, ხედავდა მამაკაცის თანასწორუფლებიან არსებას, საზოგადოების ღირსეულ წევრს, რომელსაც შეუძლია აქტიურად იმოქმედოს საზოგადოების საკეთილდღეოდ; ე) სიკეთის თემაზე შექმნილ მოთხრობებში მწერალი ცდილობს მკითხველს ჩაუნერგოს რწმენა სიკეთის უძლეველობაზე და მის საბოლოო გამარჯვებაზე. მას წამს, რომ სიკეთის საკეთებლად რჩეულობა სულაც არ არის აუცილებელი; ზ) „ახალი ცხოვრების“ ამსახველი მოთხრობები – 20-30-იან წლებში დაწერილ ნაწარმოებებში შ. დადიანმა დაგვიხატა ახალი ყოფის, ახალი ცხოვრების სურათები, სადაც აქცენტი მხოლოდ გარეგნულ მხარეზეა გაკეთებული; თ) მეორე მსოფლიო ომის ასახვა – ამ ციკლის მოთხრობათა უმრავლესობაში ზურგის ცხოვრებაა ნაჩვენები. პერსონაჟები, მართალია, ომში არ იბრძვიან, მაგრამ მაინც მათი ცხოვრებით ცხოვრობენ. მათთვის ეს ომი სამამულო ომადაა

ადიარებული. იმხანად მათ ასე სწამდათ, მაგრამ მომავალში დრომ ეს თვალსაზრისი გადააფასა. მართალია, შ. დადიანის მოთხოვნები თავიანთი მხატვრული ღირებულებებით მისი სხვა ბელეტრისტული თხზულებების სიმაღლეზე ვერ დგანან, მაგრამ მათი შესწავლის გარეშე სრულყოფილი წარმოდგენა ვერ შეგვექმნებოდა მწერლის მხატვრული პროზის შესახებ.

თავი მეოთხე

რომანები

რომანმა ისტორიული განვითარების დიდი გზა განვლო. მის ჩანასახს ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში ვხვდებით (იამვლიხის „ბაბილონური მოთხრობები“, ჰელიოდორეს „ეთიოპიკა“, ლონგოსის „დაფნისი და ქლოე“). XII-XIII საუკუნეებში ვრცელ თხრობით ჟანრებს, რომელთაც გაბატონებული მდგომარეობა ეკავათ ანტიკურ და ფეოდალურ-სარაინდო ლიტერატურებში, ჩაენაცვლა ახალი ჟანრი – რომანი.

„რომანული ჟანრის სრულყოფილი სახით ჩამოყალიბებაზე, მის განვითარებაზე საქართველოში შეიძლება ვისაუბროთ მხოლოდ XIX საუკუნიდან... ხოლო მისი კლასიკური ფორმით ჩამოყალიბება მოგვიანებით მოხდა“ (გაფრინდაშვილი, მირესაშვილი, 2008: 304).

ქართული რომანის სათავეებთან სხვებთან ერთად (ა. ყაზბეგი, გ. წერეთელი, შ. არაგვისპირელი, ვ. ბარნოვი, მ. ჯავახიშვილი...) შ. დადიანიც იდგა. მისი რომანებია: „უბედურ რუსი“, „გვირგვილიანების ოჯახი“, აგრეთვე საყურადღებოა დაუსრულებელი რომანები „ურდუმი“ და „გმირები“.

ა) „უბედური რუსი“

ისტორიული რომანი ყოველთვის დიდი პოპულარობით სარგებლობდა როგორც საზღვარგარეთის, ისე ქართულ ლიტერატურაში. მაგალითისათვის საკმარისია გავიხსენოთ პროსპერ მერიმეს „შარლ მეცხრის მეფობის ქრონიკა“, ალ. დიუმას „დედოფალი მარგო“, ლ. ტოლსტოის „ომი და მშვიდობა“, ალ. ტოლსტოის „პეტრე პირველი“, ვ. ბარნოვის „ტრფობა წამებულისა“, კ. გამსახურდიას „დავით აღმაშენებელი“ და „დიდოსტატის მარჯვენა“. ისტორიული რომანის ერთ-ერთი თვალსაჩინო ნიმუშია შ. დადიანის „უბედური რუსი“.

შ. დადიანი ყოველთვის დიდ ინტერესს იჩენდა საქართველოს ისტორიული წარსულის მიმართ. ამ მხრივ საინტერესო ცნობებს გვაწვდის თვითონ მწერალი მოგონებათა წიგნში „რაც გამახსენდა“. „...რომ მოვიწიფე, ჩემს ერთგვარ აღშფოთებას იწვევდა ის გარემოება, რომ ჩემის ფიქრით, ჩვენი ისტორიის წარსული არ იყო სათანადოდ გაშუქებული, განსაკუთრებით ჩვენს მხატვრულ ლიტერატურაში... ყველა ამაზე ვწუხდი ჩემებურად და აფორიაქებული ვიყავი... სადმე ერთი საყურადღებო ეპიზოდის გამოჭერას... ვლამობდი.

და აი თამარ მეფე და მისი ხანა.

იმ დროს უკვე დიდად მოკეთებული, გაძლიერებული, მორჭმული და სახელოვანი ბიზანტია ისტორიული პირობების გამო უკვე ჩამოქვეითებული იყო და არაბეთსაც თავისი ძველი გავლენა აღარა ჰქონდა. ამ დროს კი საქართველო თავისი კულტუროსნობით და სამხედრო ძალდონით უკვე დიდად შესამჩნევი იყო. ამისთანა ხანა გვქონდა ქართველებს და ამას ყურადღება არ უნდა მიექცეს? მერე კიდევ თამარის დროს მეტად საყურადღებო ეპიზოდს წავაწყდი, თამარის გათხოვების საკითხს...“ (დადიანი, 1959: 192-193).

ასე დაიბადა იდეა „უბედური რუსის“ დაწერისა, თუმცა ამ ნაწარმოების შექმნა მწერალს „ვარამზე“ მუშაობისას გახენია. ისტორიული დრამისათვის მას სჭირდებოდა თამარის ეპოქის შესწავლა, ამ დროს ძალიან დიდი მასალა დაუგროვდა, რომელსაც ერთ მოთხრობაში ვერ ჩაატევდა: „სულ პაწია მოთხრობათ იყო ეს ამბავი განზრახული და მისი დაწერის იდეაც მომწიფდა მაშინ, როდესაც „ვარამს“ ვწერდი და ვეცნობოდი თამარის ეპოქას, განსაკუთრებით ივანე ჯავახიშვილით. ის იყო სურამში დავიწყე და ვუგზავნიდი გაზ. „საქართველოს“ აღ. შანშიაშვილის რედაქტორობით რომ გამოდიოდა 1916 წელს, მაგრამ თანდათან ამბავი იზრდებოდა, შემდეგ ერთ ხანობაზე შეწყდა კიდევ „საქართველოს“ დამატების გამოცემა და ამან მეც დამიკარგა ხალისი რომანის გაგრძელებისა, თუმცა არასოდეს ფიქრთავან არ გამშორებია მისი დამთავრება“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 11. ხ - 11276/200).

შ. დადიანის საარქივო მასალებიდან ირკვევა, რომ, „უბედური რუსის“ გარდა, მას ჩაფიქრებული ჰქონდა კიდევ ორი რომანი, რომლებიც აგრეთვე თამარ მეფის ცხოვრებას მიეძღვნებოდა. „წრეულს გაზავსულს „უბედური რუსის“ წერის დროს უკვე უფრო გარკვეულათ განმიმტკიცდა ის აზრი, რომ დავწერო კიდევ ორი რომანი თამარის ცხოვრებიდან, რომ „უბედურ რუსთან“ ერთად მათ შექმნან სამეხა თამარის ცხოვრების სრულად აღმწერელი

მხატვრულ ფორმებში, დაბადებიდან დაწყებული თვით სიკვდილამდე. მაშასადამე, აქ გამოისახება გიორგი III-ის დრო, კარგა ხელმძღვანელობით, დემნა ბატონიშვილის ტრაგედია სავსებით, ეს პირველ ნაწილში და უკანასკნელში კი მეფობა დავით სოსლანისა, შოთა რუსთაველის ცხოვრების ანარეკლი და უმთავრესად სიკვდილ-სასიცოცხლო შეტაკება კლერიკალიზმისა და მანიქეიზმისა... სახელებიც კი გათვალისწინებული მაქვს ორივე რომანისა „დემნა ბატონიშვილი“ და „მანიქეველი“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 11. ხ - 11276/257).

მწერლის ეს სიტყვები მრავალმხრივ საინტერესოა, თუმცა, სამწუხაროდ, მან მხოლოდ „უბედური რუსის“ შექმნა შეძლო. შ. დადიანს ესმოდა მთელი სირთულე ისტორიულ რომანზე მუშაობისა. აქ არ იქნება ურიგო, თუ გავიხსენებთ მიხეილ ჯავახიშვილის სიტყვებს, რომელიც მწერალთა სასახლეში, „არსენა მარაბდელის“ განხილვის დროს წარმოუთქვამს: „...დღეში თითო კვერი საპონი რომ შეჭამო, დაახლოებით ამას უდრის ისტორიული რომანის წერაო...“ (ჭელიძე, უ. „მნათობი“, 1987, №4). ათი წლის განმავლობაში (1916-1926წწ) მუშაობდა მწერალი „უბედურ რუსზე“. რა დიდი ენერჯია სჭირდება ამ ჟანრში მუშაობას, ეს ნათლად სჩანს მწერლის მოგონებებიდან. ამ მხრივ საყურადღებოა რომანის დასასრულს მინაწერი: 1916-1926 წწ, სურამი-ბაქო-აბასთუმანი-ახალციხე-მოსკოვი-თბილისი.

შ. დადიანი მოგონებათა წიგნში წერს მის დამოკიდებულებაზე ისტორიულ წყაროებთან. რომანის დაწყებამდე ის გაეცნო სხვადასხვა საისტორიო წყაროებს, ივ. ჯავახიშვილისაგან იღებდა ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ როგორ ეცვათ მეთორმეტე საუკუნეში ქართველებს, რას სვამდნენ, რას ჭამდნენ, როგორი საკრავიერები ჰქონდათ და სხვ. აგრეთვე მოსე ჯანაშიელმა მიაწოდა თითქმის ყველა საომარი იარაღების სახელწოდებანი. ბუნებრივია, მწერალს არქივებშიც მოუხდა მუშაობა და ასეთი გარჯით თითქმის ათი წელიწადი წერდა „უბედურ რუსს“.

ცარიზმის ბატონობის პერიოდში, როცა ყველაფერი ეროვნული გათელილი იყო, საქართველოს ისტორიის „ოქროს ხანაზე“ ყურადღების აქცენტირება მწერლის დიდ დამსახურებაზე მიუთითებს. ამასთან დაკავშირებით საინტერესოა ივანე ჯავახიშვილის წერილი: „მხატვრული მწერლობა საზოგადოებაზე ისტორიულზე უფრო ძლიერ შთაბეჭდილებას ახდენს და ამ მხრივ ჩვენი ეროვნული შეგნების განმტკიცებისათვის მეცნიერებაზე ნაკლები მნიშვნელობა არა აქვს. სამწუხაროდ, შინაური ყოფა-ცხოვრება და ნივთიერი

კულტურის, ზნე-ჩვეულებათა, ტანისამოსისა, თავსაბურავისა და სხვაც ბევრი ამგვარი ისტორია ჯერ შესწავლილი არა გვაქვს და ეს გარემოება თანამედროვე მწერალს საქმეს უძნელებს... მაგრამ უეჭველია ეს ნაკლიც შეივსება. მაგრამ მანამდე ხომ შემოქმედება ვერ დადუმდება და შეუმცდარობას ამ ქვეყნად ვერავინ და ნურავინ დაიჩემებს“ (ჯავახიშვილი, გაზ. „ლიტერატურული საქართველო“, №4, 1939).

ი. ჯავახიშვილის ამ წერილში ნაჩვენებია ის სიძნელებები, რომელიც რომანის ავტორს უნდა გადაეღახა. შ. დადიანმა დიდი დროისა და ენერჯიის ფასად შესანიშნავად მოახერხა ამ სიძნელეთა გადალახვა. „...მწერლის ამგვარ მცდელობას უშედეგოდ არ ჩაუვლია და დაიწერა უადრესად საგულისხმო რომანი, საგულისხმო არა მარტო თავისი მაღალი მხატვრული დონით, არამედ ისტორიულ-მეცნიერული სიმართლითაც. ნაწარმოებში მეტწილად ობიექტური კეთილსინდისიერებით გაცოცხლდა თამარისდროინდელი საქართველოს ყოფის მრავალი საგულისხმო მომენტი, განზოგადებული ფორმით აისახა და შეფასდა ისტორიული მოვლენები და იმხანად ჩვენში მიმდინარე პროცესები“ (ნიკოლეიშვილი, 1994: 106).

შ. დადიანის დამოკიდებულებას ისტორიულ წყაროებთან განსაკუთრებული ყურადღება მივაქციეთ, რათა გვეჩვენებინა რამდენად ტენდენციური, არაობიექტური იყო მწერლის მიმართ სალიტერატურო კრიტიკა, როცა მას ბრალად სდებდა ისტორიულად ცნობილი ფაქტების შელამაზებას. „...მთავარი ბრალდება ის იყო, რომ მე რუსეთის სასიკეთო გავლენა საქართველოზე არ აღვნიშნე, თუ ვერ აღვნიშნე, და თითონ საქართველოს მაშინდელი მდგომარეობაც მეტად შელამაზებულად მქონდა აღწერილი“ (დადიანი, 1959: 195).

პლატონ ქიქოძემ რომანის იდეებს კომიკური უწოდა (ქიქოძე, 1928: 178), გიორგი ნატროშვილმა კი „უბედური რუსი“ აღიქვა როგორც მწერლის იდეური მარცხი, სადაც ისტორია ისეა წარმოსახული, რომ საგულისხმოს არაფერს შეიცავს და მკითხველისათვის მხოლოდ ზიანის მოტანა შეუძლია. მისი აზრით, რომანი წარსულის არასწორი გაშუქებაა. კრიტიკოსი თვლიდა, რომ სახელგამმა და „ზარია ვოსტოკას“ გამომცემლობამ უხეში შეცდომა დაუშვეს, შალვა დადიანის მანკიერი წიგნი რომ გამოაქვეყნეს (ნატროშვილი, 1952).

შალვა დადიანმა მოახერხა დაემტკიცებინა ამ ბრალდებების უსაფუძვლობა. მოვიყვანთ ერთ ამონაწერს მწერლის მოგონებებიდან: „...ჩემი

პასუხი მაშინაც ეს იყო და დღესაც ეს არის, რომ მე არაფერი შევლამაზებულნი არა მაქვს, არამედ ყველა ჩემს მიერ გამოყვანილი მოვლენები და სახეები ისტორიულ დოკუმენტებზეა დამყარებული... რაც შეეხება რუსეთის გავლენას მეთორმეტე საუკუნეში, საქართველოსთან დამოკიდებულების დროს, რაღა თქმა უნდა, სრულიად არ იგრძნობოდა, რადგანაც მაშინ რუსეთი არ იყო გაერთიანებული ერთ სახელმწიფო ერთეულად... ასე რომ ჩემ რომანში ამ მხრივაც ისტორიულ სიმართლისთვისაც არ გადამიხვევია..." (დადიანი, 1959, 195).

აღსანიშნავია, რომ არაობიექტური იყო კრიტიკა სხვა ბრალდებების დროსაც. აქ იგულისხმება აზრი იმის შესახებ, რომ „უბედურ რუსში“ იდეალიზირებულად არის დახატული თამარის ეპოქა, რომ დიდებულთა გვერდით არ გვიჩვენა ხალხის წარმომადგენლები და სხვ.

ეს უსაფუძვლო ბრალდებები აღმოცენებული იყო რომანის ძირითადი კონცეფციის გაუთვალისწინებლობიდან, აგრეთვე იმ ამოცანებიდან, რასაც სალიტერატურო კრიტიკა აკისრებდა ისტორიული ჟანრის ნაწარმოებს.

საყურადღებოა რომანის სათაურის ცვლილებასთან დაკავშირებული ისტორია. შალვა დადიანი მოგონებათა წიგნში რომანს პირველად მოიხსენიებს, როგორც „უბედურ რუსს“, შემდეგში „გიორგი რუსად“ წოდებულს (მწერლის სიტყვებია). არის ვარაუდი, რომ მას პირველად „ანდერძი“ უნდა რქმეოდა. ამის შესახებ მიუთითებს ანდრო აბრამიშვილი, რომელიც ეყრდნობა შ. დადიანის განცხადებას: „ს. გურჯაანში გზად მომავალმა დაგვარგე შავი პორტფელი, რომელზედაც ვერცხლის ფირფიტაზე წარწერილია ჩემი სახელი. პორტფელში კი შემდეგი ნაწერები აწყვია: პიესა „გიჟუნია“, მოთხრობა „ტყვე“, მერეუკოვსკის „ლეონარდო და-ვინჩის“ თარგმანი (პირველი წიგნი), ისტორიული რომანის „ანდერძის“ მასალები და სხვა წვრილმანი წერილები და საარტიტო მოწმობები.

არავისათვის ეს ნაწერები და ნაშრომები გამოსადეგი არ არის, ჩემთვის კი ძვირფასია“ (გაზ. „საქართველო“, 1915 წლის 21-26 აგვისტო).

ანდრო აბრამიშვილის აზრით, „...რომანი „ანდერძი“ პირველი სახელწოდება უნდა იყოს რომანისა „გიორგი რუსი“ („უბედური რუსი“), რომელზედაც ავტორი მუშაობდა 1916-1926 წლების მანძილზე...“ (აბრამიშვილი, 1968: 202-205).

რომანის სათაურთან დაკავშირებით საინტერესო მოსაზრებას გვაწვდის ეკა ბუჯიაშვილიც. ის მწერლის პიროვნული ტრაგიზმის მაგალითად იხსენებს იმ აურზაურს, რაც შ. დადიანის „უბედური რუსის“ გამოქვეყნებას მოჰყვა.

„...„უბედური რუსი“ პლენუმზე საგანგებოდ განუხილავთ განრისხებულებს – როგორ შეიძლება რუსი უბედური იყოსო და, საბოლოოდ, რომანისათვის „გიორგი რუსი“ დაურქმევიათ...“ (ბუჯიაშვილი, „თბილისი“, 1997: 24 აპრილი).

„უბედური რუსი“ აღებულია თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებიდან „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“. „ისტორიანის...“ ავტორი წერს: „...ამას ესევეთარსა მშვიდობასა, მარჯუებასა და ზეობასა შემოვიდა უცხო რამე და უმსგავსი საქმე, შეუმსგავსებელი და დაუჯერებელი კაცთა გონებისაგან, შევიდა სატანა გულსა სუე-უბედურისა რუსისა, სკვით-რამე სახელდებულისა, და სიტყვით აღიძრა წყენად თამარისა...“ („ქართლის ცხოვრება“, 1959: 40-41).

თამარის პირველი ისტორიკოსის მიერ ამ კონტექსტში ნახმარი მსაზღვრელი „სუე-უბედური“ იქცა შ. დადიანის რომანის სათაურში იური უფლისწულის ზნეობრივ მახასიათებლად. შ. დადიანის რომანის ბედი შემდგომში ისე წარიმართა, რომ ავტორს ეს სათაური „უბედური რუსი“ დანაშაულად ჩაუთვალეს.

მიგვაჩნია, რომ შ. დადიანმა რომანის პირვანდელ სათაურს - „უბედური რუსი“ ორმაგი დატვირთვა მისცა. ერთი მხრივ, ეს ტერმინი შესანიშნავად ესადაგება ზნეობრივად დეგრადირებული გიორგი უფლისწულის ნამდვილ სახეს და, მეორე მხრივ, მწერალს ეს სათაური უფლებას აძლევდა თავი ემართლებინა „საბჭოური იდეოლოგიის აღზევების“ წლებში, იმ წლებში, როცა დიქტატორული მეთოდები ბატონობდა ყველა სფეროში, რომ ამ შემთხვევაში ის ეყრდნობოდა მხოლოდ ისტორიულ სინამდვილეს და ეს სათაური აღებული ჰქონდა თამარ მეფის პირველი ისტორიკოსის თხზულებიდან „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“.

თავად მწერალი კრიტიკოსთა ბრალდებებს დაუკვირვებლობით ხსნიდა და მოგონებათა წიგნში ამის შესახებ წერდა: „...ერთი-ორი სამი წელიწადია, რაც ზოგიერთი კრიტიკოსი მოუბრუნდა ამ რომანის გარჩევას და მე ვფიქრობ დაუკვირვებლობის გამო დამიწუნა მთელი მიმართება რომანის შინაარსისა, ამას სამწუხაროდ აჰყვა ზოგიერთი პიროვნება და მხარი დაუჭირეს ასეთ გამოსხდომებს. ამას იმიტომ ვამბობ ასე თამამად, რომ ერთმა პიროვნებამ, როდესაც მწერალთა კავშირში მორიგ კრებაზე არჩევდნენ ამ ჩემ რომანს და მე ჩემ საპასუხო სიტყვაში გამოვეკამათე მომხსენებელს, შესვენების დროს მკითხა: „კუზმა რუსი მართლა გყავთ გამოყვანილიო“. მე დიდი ბოდიშით მოვახსენე, რომ

არ გქონიათ წაკითხული მეთქი და ასე... ბევრი რომანის წაუკითხავად მაკრიტიკებდა“ (დადიანი, 1959: 194).

ყოველთვის ახსოვდა შ. დადიანს ის დიდი წყენა, რაც „უბედურ რუსთან“ დაკავშირებით შეემთხვა: „უბედური რუსის“ გამო შავი დღე მაყარეს – ნაციონალისტად, ბაგრატიონების მეხოტბედ გამომაცხადეს“ (ჭილაია, 1988: 79).

შ. დადიანისათვის ცნობილი იყო, რომ საკუთარი ქვეყნის დაცემაში ყოველთვის შინაურები პირველობდნენ. სწორედ ამიტომ რომანში სააშკარაოზეა გამოტანილი ქართველებისათვის დამახასიათებელი თვისებები: შუღლი, მტრობა, ინტრიგა და ა.შ.

რომანი ასეთი სურათით იწყება: ქ. სუნჯისაკენ მიემართება დიდვაჭარი ზანქან ზორაბაბელი, რომელსაც დიდი მისია აქვს დაკისრებული: თამარის საქმროდ იური ანდრიას ძე ბოგოლუბსკი უნდა ჩამოიყვანოს. ეს დავალება მას ქართველმა დიდგვაროვნებმა მისცეს, რომლებიც თბილისის ამირამ – აბულ-ასანმა დაარწმუნა.

ეს ფაქტი შ. დადიანს შეეძლო „ქართლის ცხოვრებიდან“ ამოეკითხა, მაგრამ მწერალმა უფრო საინტერესო და რეალური ელემენტები შეიტანა რომანში. აბულ-ასანის და საერთოდ დიდგვაროვანთა გულწრფელობა საეჭვო იყო, ამის საფუძველს „ქართლის ცხოვრებაც“ აძლევდა: „ესე ვერა კეთილად განაგეს, რამეთუ არცა კაცი იგი ღირსი საქმისა წარავლინეს და არცა მისსა მეცნიერ იყვნეს, რომელსა იგი მოიყვანებდეს“ („ქართლის ცხოვრება“, 1959: 119).

„...ბედისწერის მწარე ირონიად აღიქმება... ის ფაქტი, რომ ისეთი უდიდესი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმის მოგვარება, როგორც თამარის დაქორწინება იყო, დიდებულების გადაწყვეტილებით, სომეხ დიდვაჭარ ზანქან ზორაბაბელს მიენდო“ (ნიკოლეიშვილი, 1994: 110).

ზანქანს იმდენად, რა თქმა უნდა, თამარის ბედი (და არა მარტო თამარისა, თამარი ხომ საქართველოს მეფე იყო) არ ადარდებს, როგორც მისი კუთვნილი ასი დრაჰკანი ბაჯადლო ოქროს დაბრუნება, რომელიც იურის ემართა. „...რა ვქნა, ვაჭარი კაცი ვარ, ასი დრაჰკანი ბაჯადლო ოქრო დიდი რამ არის, დიდი...“ (დადიანი, 1990: 11). ამ ფაქტით მწერალი გვეუბნება, რომ ანგარებაზე აგებული მმართველობა ადრე თუ გვიან დაინგრევა და ამით ერთგვარი მოტივირება მოგვცა იურის ტრაგედიისა.

ზანქანი ქართული ბუნებისათვის დამახასიათებელ რამოდენიმე თვისებას წარმოაჩენს. „...არა, ძალიან ხალხი კია ეს ქართველები: მიმნდობი, გულკეთილი, დამჯერებელი...“ (დადიანი, 1990: 13),

მიგვაჩნია, რომ ზანქანი რეალისტური სახეა, რადგან ზანქანის მსგავსი გადამთიელნი, ჩვენი კულტურის, ტრადიციების არად ჩამგდებნი მრავლად იყვნენ და არიან მაშინდელ და დღევანდელ საქართველოში. ღირსსაცნობია თუნდაც იმ ადგილის გახსენება, სადაც ზანქანის ფიქრებიდან ირკვევა, რომ მან თავშივე კარგად უწყოდა, რომ იურის ღვინო უყვარს, აღმერთებს, მაგრამ „...სანამ ჯვარს არ დაიწერენ არ მივაკარებ და შემდეგ, თავი უმტვრევია მაგასაც და...“ (დადიანი, 1990: 14). ძნელი მისახვედრი არ არის, რომ ზანქანი დაუსრულებელ წინადადებაში საქართველოს გულისხმობდა.

ან კიდევ ერთი ასეთი ეპიზოდი: ზანქანი თამარის დაწინდვის შემდეგ იური რუსის ვალს თხოვს ჭიაბერს: „...იურის მართებს ჩემი ასი თუმანი და უბრძანე რომ გამინადლოსო“ (დადიანი, 1990, 270). (თითქოს იჩქარის, მის მიერ დაგეგმილ ბოროტ ნაბიჯს იცის, რაც მოჰყვება). „...ჭიაბერს გული მოუვიდა, რაღაც სხვა უნდოდა ეთქვა, მაგრამ ენამ ეს გამოთქვა:

–კარგი, ერთი! მცხეთის ტაძარს და მიდამოს არ ეკადრება ასეთი სიტყვები...

ზანქანმა ვერაფერი ვერ გაიგო. გულში კი ფიქრობდა:

„მცხეთის ტაძარი რომელია?!“ (დადიანი, 1990: 271).

აი, ამ ზანქანის ხელშია საქართველო, რომელმაც მცხეთის ტაძარიც კი არ იცის რომელია. „...საუკუნოები მიმადლოდენ. ჩემი ხელი არსადა სჩანს... ვინ წარმოიდგენს, რომ იყო წუთი, როდესაც ხელთ მეჭირა საქართველოს ჩარხი და მე იგი დავატრიალე... სულელები! მაგათ კი ქართველებს, მეფიდან დაწყებული, ყველას ჰგონია თვით მართავენ თავიანთ საქმეს... ის კი არა, მე ვსწვდი ყურში და... ჰაიდა! გრიალი მოიღო ბედის ბორბალმა... მე არ მინდა საქართველო დაიღუპოს... საქართველო... ძალიან ტკბილი ლუკმაა. კი არ უნდა დაღუპო, „არც მოკლა და არც აცოცხლო...“ (დადიანი, 1990: 163-164).

მწერალი „...მწვავედ წარმოაჩენს ჩვენი ეროვნული უბედურების ერთ უადრესად საგულისხმო მომენტს – სხვა ერების წარმომადგენელთა საბედისწერო როლს ჩვენი სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 102).

რომანის დასაწყისშივე მწერალს შემოჰყავს იური ბოგოლუბსკი, რომლის გარეგნობის დახატვაში ის ძირითადად მატიანეს მიჰყვება. „ქართლის ცხოვრებაში“ ვკითხულობთ: „შემდგომთა მცირედისა ჟამისა, მოიწია კაცი იგი წარვლინებული და მოიყვანა კაცი იგი ღიდი გვარიანი და უდიდესი ყოველთა მათ მეფეთა მის კერძოსთა, და სხვათარცა არა უმარჯვი, არამედ პირთა მშვენიერი, სრული ანგარებითა და მჭკრეტთაგან ღიდად საჩენი, რომელიც იხილეს რა, ყოველთა სთნდა ხილვა მისი“ (ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, 1973: 85).

შალვა დადიანი მემატეანისეული დახასიათებით, რა თქმა უნდა, არ კმაყოფილდება და იურის გარეგნობას ასე გვიხატავს: „მაღალი და მხარბეჭიანი 18-19 წლის ახალგაზრდა იური თავდახრილი იდგა... ოქროსფერი აბრეშუმივით კულულები უცხო გვირგვინად ჰქონდა შემოდგმული მის ფართო, ღმობიერ, თეთრ-ყირმიზ სახეს, მოლურჯო, ცისფერი თვალები, შავი, ზევით ახრილი გრძელი წამწამებით და მშვილდურად გაზიდული წვრილი, შავი ფერის წარბები, მართლაც საოცნებო იერს აძლევდა მთელ მის პირისახეს“ (დადიანი, 1990: 15).

მწერალი შემდგომშიც არაერთხელ უბრუნდება იურის გარეგნობას, ყურადღებას ამახვილებს მის ჩაცმულობაზე. „უფლისწულს რუსული, ძველებური ფარჩის ჯუბა ეცვა, თვალ-მარგალიტით მოჭედილი, შვინდისფერი ხავერდის მაგარი საყელო, წითელ და ლურჯ ფერად შეღებილი, ტყავის ამომწვარი, მაღალქუსლიანი ფეხსაცმელი და წელზედაც აღმოსავლეთური იურის მახვილი. თავზე არა ეხურა რა: იცოდა, რომ თავმოხდილი, ოქრის ხუჭუჭ-თმებიანი უფრო მშვენიერი იყო“ (დადიანი, 1950: 49).

ქართველმა მემატეანეებმა იური წარმოგვიდგინეს გარეგნულად ღამაზ, ფიზიკურად ძლიერ, მაგრამ შინაგანად დადებითი ზნეობრივი ნორმებისაგან დაცლილ პიროვნებად. სწორედ ამ მიზეზებით ახსნეს ჟამთააღმწერლებმა საქართველოდან მისი გაძევების ფაქტი. შ. დადიანმა თამარის ისტორიებში მოცემული ხარვეზი ერთგვარ შეავსო და თუ „ქართლის ცხოვრება“ გვაკვირვებს თამარის პირველი მეუღლის ესოდენ უკეთურობათა მოულოდნელი გამოვლინებით, რომანში მოულოდნელი არაფერია.

იურის ადრეული წლების შესახებ მწერალი ინფორმაციას გვაწვდის რომანის მეორე თავში, რომელსაც „უფლისწულის გატაცებანი“ ჰქვია. შ. დადიანი გვიჩვენებს, თუ როგორ იზრდება ჭაბუკი იური, თავის მამულისგან მოცილებული. „ერთხელ ნადირობის დროს... ტყეში ეკალბარდში გაიხლართა

იური... ამ დროს საიდანლაც გამოძვრა მთა-კაცი... ეკლები გაუწია, ცხენიდან ბავშვივით ხელში აიყვანა... მაშინაც კარგი მოყვანილი ჭაბუკი იყო, მაგრამ რედელიამ თავისი მძლავრი მკლავებით ბურთივით ზე აიტაცა... როგორი მძლავრი იყო მისი თვალები... მას შემდეგ ამ კაცმა დაიმორჩილა. თითქო მისი აზრით აზროვნებდა, მისით ცოცხლობდა... პირველად მან გააცნო ის დაუნდობელ „ტყის აღქაჯა სვეტლანას“... და განა მარტო აღქაჯი?... ვინ მოსთვლის კიდევ რამდენი მოქნილი და ვნებით ათრთოლებული მკლავები მოხვევია იურის მოღერებულ ყელს?“ (დადიანი, 1990: 22-23).

დიმიტრი ბენაშვილი ამ საკითხთან დაკავშირებით შენიშნავს: იურიმ „ისეთი აღზრდა მიიღო, რომ სხვაგვარად მოქცევა არ შეეძლო. ფაქტიურად მისი აღზრდელი იყო არა ევროპულად განსწავლული კუზმა, არამედ ტყის თავისუფალი და ლალი გმირი – მოხეტიალე რედელია... ამრიგად, თავისუფალმა, არსებითად ველურმა აღზრდამ დაამახინჯა შესანიშნავი სილამაზისა და შეხედულების ვაჟკაცი“ (ბენაშვილი, 1941: 57). არ შეიძლება მხოლოდ აღზრდაში ვეძებოთ იურის ტრაგედიის ძირითადი მიზეზი. რა თქმა უნდა, გარემოს უდიდესი მნიშვნელობა აქვს პიროვნების ჩამოყალიბებაში, მაგრამ იური უნებისყოფო ადამიანია და ესაა მთავარი მიზეზი მისი პიროვნების დეგრადაციისა.

რომანის პირველი კარი სიმბოლური სურათის აღწერით მთავრდება: იური, საქართველოსაკენ მოდის, ახსენდება „...რედელია, სილაღე, თავისუფლება, სვეტლანა, მისი სიგიჟე, თავდავიწყება და გული ამოესკვნა. სწორედ ამ დროს, სულ ახლოს, ფრინველის ფრთების ბარტყუნი მოესმა... შავი ყორანი ფრთების მძიმე ქნევით თავს დასტრიალებდა.

ცხენი შეახერა. ყორანი წრეს თანდათან ვიწროდ ავლებდა.

„რა უნდაო?“ – გული მოუვიდა, მშვილდ-კაპარჭი მოიმარჯვა.

რკინის მოკლე და მოსხლეტილი ისარი გაზუზუნდა ჰაერში.

შვილდის ღარმა თითქოს დაიძახა: ამბაა!

ყორანს შუაზე გაერჭო ისარი.

...ერთი შემოტრიალდა ყორანი და გადაიღუპა უფსკრულისაკენ“ (დადიანი, 1990: 29-30).

ეს სიმბოლური სურათი „ენათესავება“ რომანის დასასრულს, სადაც კახელ მახატელის ძეგლისაგან დევნილი იური „ლიყიან უფსკრულში“ გადაიჩეხება.

მანამდე კი იური ქართველმა დიდებულებმა გაიცნეს, აბულ-ასანის სასახლეში. დიდებულთა ნაწილი მომხრეა იურის სიძეობისა, ნაწილი კი – არა. ამის შემდეგ იური და მისი გამზრდელი კუზმა საქართველოს სამეფო კარზე მიჰყავთ. თამარმა პირველად უნდა ნახოს რუსეთიდან მოწვეული საქმრო. შ. დადიანმა თამარის პირველი წარმოდგენის როლი რომანში კუზმას დააკისრა: „...როდესაც თამარი პირველად იხილა, თითქო გული ჩასწყდა სამუდამოდ:

„ეს მართლა ღვთაება ყოფილა! ჩვენ საიდან ვბედავთ ესეთი ამაყური ზრახვანი გულს ჩავიდოთ!“

...იური-გიორგის სახე მოღრეცოდა, პირი დაეღო და თითქო არაფერს არ უყურებსო, ისე იყო გარინდული...“ (დადიანი, 1990: 60).

„პირიმზე“ თამართან შეხვედრამ კუზმას პიროვნებაში გამოიწვია კრძალვა და შიში: „...არა ჩვენ მაგას არავინ არ მოგვანიჭებს... წავაგეთ!...“ (დადიანი, 1990: 62). თამარმა კი უცბადვე იგრძნო იურის თვალების სიცივე: „...უნახესი რაცა აქვს ადამიანს: სულის სარკე, თვალები, მღვრიე აქვს და ბინდგადაკრული... მის თვალებში მე გონება ვერ ამოვიკითხე და სული წმინდა და სპეტაკი ვერა ვპოვე... საშვილიშვილო შეცდომა არ მოგვივიდეს!...“ (დადიანი, 1990: 73).

ლუკას სახარება გვასწავლის: „სხეულის სანთელი შენი თვალია. როცა შენი თვალი სუფთაა, მთელი შენი სხეულიც ნათელია. მაგრამ როცა იგი ბოროტია, შენი სხეულიც ბნელია“ (ლუკა, 11: 34).

იურის გონება ერთი შეხედვით დაეცემოდა კეკელუც უტანდარს, ამ პატივმოყვარე დიდი მიზანდასახულობის ადამიანს.

უტანდარის მიმართ იმდენად დიდი იყო ხორციელი ღტოლვა, რომ იურის თამარის მიმართ რაღაც უცნაური გრძნობა ეუფლებოდა. „...რომანში მრავალი შემზარავი ეპიზოდია აღწერილი სოლომის სენით დაავადებული ამ უზნეო პიროვნების ნამდვილი სახის წარმოსაჩენად“ (ნიკოლეიშვილი, 1994: 114).

იური დაუახლოვდა თავნება ცვატა გუზანის ძეს და მასთან ერთად, მომავალი მეფისათვის შეუფერებლად იქცეოდა; საუბედუროდ, იურიმ მალე გამოამჟღავნა თავისი უკეთურებანი. უფლისწულს სილოდა სჭირვებია: „სილოდა მთვრალის ხუმრობასა ჰქვიან, მასხარობასა, სიმღერასა, როკვასა. მაგრამ კიდევ უარესი: სიმთვრალის დროს სამეძაო ტრფიალების აღმძვრელი მოქმედების აღმნიშვნელია. ან კიდევ, როდესაც ღვინისგან გონება-წართმეული ხმოვანებს უშეგრად და უკაფიოდ... სილოდა ადამიანისათვის ნამდვილი სნეულებაა, ძნელად განსაკურნელი...“ (დადიანი, 1990: 211).

ბევრი ქართველისათვის ცნობილი იყო იურის ეს ავადმყოფობა, მაგრამ ეტყობა, მათ საქართველოს ბედი ნაკლებად აღელვებდათ და ამიტომ გადაწყვიტეს ასე: „პირი დავიდუმოთ! რაც ნახე, არ გინახავს!“ მაგრამ „არ არსებობს დაფარული, რომ არ გაცხადდეს და არც რამ დამალული რომ არ გამჟღავნდეს“ (მარკოზი, 4.22).

უკვე გარდაუვალი იყო: იური საქართველოდან უნდა გაეძევებინათ.

მემატიანე მოგვითხრობს, რომ ორწელიწადნახევარს ითმენდა თამარი ქმრის უმსგავსო საქციელს, ხოლო ნაწარმოებში შექმნილია წინაპირობა იმისა, რაც შემდეგში უნდა მოხდეს. კერძოდ, თანდათანობით ნაჩვენებია იურის მანკიერებანი და ამის შემდეგ ბუნებრივია კათალიკოსის გადაწყვეტილებაც და თამარის მიერ წარმოთქმული სიტყვებიც: „მე არა მიძლავს აჩრდილსა მრუდისა ხისასა გამართვად... და უბრალოდ განვიყრი მტვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ...“ (დადიანი, 1990: 319).

შ. დადიანმა ძალზედ მოხდენილი ფორმით, ლაკონიურად გადმოგვცა იურის ბედი:

„...ზაქარია მხარგრძელი წინ გაუძღვა და იური დარაჯებს შუა ჩამდგარი საუკუნოთ გავიდა იმ ადგილიდან, საცა ასე ადვილად შემოვიდა ერთ დროს და საცა მას მოელოდა მეფობა და პატრონობა ქვეყნისა“ (დადიანი, 1990: 321).

იურის სოდომური ცოდვების გამომჟღავნება, რაც მისი ექსორიით დასრულდა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ უფრო საბაბია, ვიდრე მიზეზი. რა თქმა უნდა, საბაბიც კი ძალზედ მნიშვნელოვანია, მაგრამ მიზეზი აქ უფრო ღრმაა და ეროვნული სუვერენიტეტის დაცვას ემყარება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შ. დადიანმა შეისწავლა თამარის ეპოქა საისტორიო წყაროებზე დაყრდნობით. მისთვის ცნობილი იყო, რომ XII საუკუნის დასასრულს საქართველოში დავით აღმაშენებლის დროინდელი სიძლიერე ქვეყნისა შერყეული იყო, თამარის გამეფებით თავნება ფეოდალები საქართველოს დასუსტებაზე ფიქრობენ. თამარის ქმრად კი მოჰყავთ უცხო პირი.

შ. დადიანის კანონიერ წყრომას იმსახურებდა ის, რომ „ხალხს არ ეყოლებოდა მისივე წილიდან გამოსული მმართველი“. მისი მოსახრებით, თუ კი ეს კანონიერი და ბუნებრივი პრინციპი დარღვეულია, შერყვნილია ხალხის ყველაზე ძვირფასი უფლებები და იქ ისტორია ფართო გზაზე ვერ გამოვა“ (კანკავა, 1969: 104).

იურისნაირ მეფეზე ოცნებობდნენ აბულ-ასანი და მისი თანამზრახველები, რადგან მათ სურდათ, რომ „თამარს ისეთი ქმარი არ შეერთო, რომელიც მათ ალაგმავდა, მათ თავგასულობას შეზღუდავდა“ (ჯანაშვილი, 1917: 10).

„აბულ-ასანი და ზანქან ზორაბაბელი არას დაგიდევდათ, რუს უფლისწულს რა პირადი ღირსებები გააჩნდა ან რა ხნის კაცი იყო. უკვე აქ გამოვლინდა დიდებულთა პირადი ანგარება“ (ჩიჩუა, 1972: 74). ისინი ცდილობდნენ საქართველოს მომავალი მეფე თავიდანვე თავიანთი გავლენის ქვეშ მოექციათ.

ამგვარად, მეფის დაბრახის მიერ გადადგმული ნაბიჯი ეროვნული სუვერენიტეტის შელახვა იყო. მწერალმა კი სწორედ ეროვნული დამოკიდებულების იდეა განავითარა რომანში და მოვლენებს ამ კუთხიდან შეხედა.

თამარ მეფემ აშკარად დაინახა, რომ დიდებულთა ნაბიჯები საბოლოოდ მეფის ხელისუფლებისა და ქვეყნის ძლიერების შესუსტებას უწყობდა ხელს. ყოველივე ეს კი თამარ მეფისათვის არასასურველი მოვლენა იყო, ამიტომაც წინ აღუდგა ამ გადაწყვეტილებას.

„...ღირსი კი არის ეს უცხო და სრულიად უცნობი ახალგაზრდა ადამიანი საქართველოს მეფობისა?.. შეიძლება ამ დიდად საპატიო მოვალეობის ტვირთვას?.. დიდი დავით აღმაშენებლის ტახტს, მამა ჩემის გიორგი ლომ-გულის სკიპტრას ღირსებით შეიფერებს? აქ ხომ არ ცდებიან ქართველები? ვინ არის ეს რუსი, საიდან იცნობენ... იციან მისი ასავალ-დასავალი? ...მაკვირვებს ესოდენ ნაჩქარევი გადაწყვეტა საკითხისა. რისა ეფიქრებათ?..“! (დადიანი, 1990: 64) – აი, რა კითხვები აწუხებს თამარს.

უცხო არ ეთვისება თამარის სულს, სამართლიანია მისი გულისტკივილი. აქ უნებურად გვახსენდება თამარის მიერ წაკითხული, X საუკუნეში დაწერილი ბიზანტიის იმპერატორის, კონსტანტინე ძოწით-მოსილის თხზულების, სიტყვები:

„ყოველ ხალხს თავისი კანონი და ჩვეულება აქვს, ამიტომაც ყოველი ხალხი უნდა ცდილობდეს ამ ჩვეულების დაცვას და განმტკიცებას. ყოველივე კავშირი, რომელზედაც დამოკიდებულია საზოგადოებრივი ცხოვრება, მან თავის შორის უნდა გამონახოს და მოიძიოს ამის საშუალება, როგორც ყოველი ცხოველი თავის მსგავსს ეძიებს, ეგრეთვე ხალხმაც ეგეთი წესი უნდა შემოიღოს, – შეუუდლდეს არა უცხო ტომის შთამომავალსა და უცხო ენის პატრონსა, არამედ თავისავე მოდგმისას და მისივე ენის გამგონს. მხოლოდ ამას

შეუძლიან, მეუღლეთა შორის განამტკიცოს მშვიდობა, სათნოება და უნაზესი გრძნობანი...“ (დადიანი, 1990: 77).

დაახლოებით იგივე შინაარსის შემცველია პატარა ლექსი, რომელიც რომანში გვხვდება და რაც თამარს დააფიქრებს კიდევ:

„ყველა ფრინველი ხეზე ზის,

მწვერი მიწაზე გოგდება...

ქალი რად გინდა უცხო მხრის?–

დასნეულდება, მოკვდება!“ (დადიანი, 1990, 67).

„...სულ უბრალო რამემ ჩამაგდო საფიქრალსა: დერეფანში ერთი ოთახიდან სიმღერა შემომესმა... „ქალი რად გინდა უცხო მხრის, დასნეულდება, მოკვდებაო!...“ ამ ლექსში დიდი სიბრძნეა. ...მაშ, ვაჟიც რად გვინდა უცხო მხრის?...“ (დადიანი, 1990: 75).

აღსანიშნავია, რომ მწერალი ამ საკითხს ჯერ კიდევ 1899 წელს შეეხო, მოთხრობაში „შავი ქვის მხარე“. რომანში შ. დადიანი კონსტანტინე ძოწით-მოსილის თხზულებით სარგებლობს, მოთხრობაში კი ამ თვალსაზრისს მამა იოსები ავითარებს.

მართალია, რომანში თამარ მეფის სახე იდეურად თითქმის ყველაზე უფრო დატვირთულია, მაგრამ თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ეროვნული თვითმყოფადობის იდეის მესაყვირედ გოდერძი ჩორჩანელია გამოყვანილი (კანკავა, 1969: 106). გოდერძი ჩორჩანელის შემოყვანა რომანში, როგორც მეთორმეტე საუკუნის პოეტისა, სრულიად გამართლებულია, რადგან ასეთი პოეტები აუცილებლად ჰყავდა შუასაუკუნეების საქართველოს და მათ გარკვეული როლიც შეასრულეს ქართული კულტურის განვითარებაში.

გოდერძი ჩორჩანელი მთელი არსებით იბრძვის საქართველოს კეთილდღეობისათვის. მისი წუხილი ქვეყნის დიდებაზე სამაგალითოა: „...ჰოი, საყვარელო საქართველოვ! რამდენჯერ გაგშავებია... შენი ბედი. რამდენი შავი დილა გაგთენებია... „რა შავ დილა!“ ხალხი რომ მღერის სულ ამ უბედო დღეების შექმნილია, უხსოვარ დროითგან მოდის ეს სიმღერა...

მერე, რამდენი? რამდენი დილა და საღამო, დღეები, თვეები, წლები, ზოგჯერ... საფიქრელადაც საშინელია, საუკუნოები... მადლობა ზენას, ეხლა ყოველივე გამოვლილია. უკვე ფეხზე წამოვდექით, კვლავ შორს განხდა ჩვენი ხმა დიდებისა...“ (დადიანი, 1990: 153).

მართალია, შ. დადიანმა გოდერძი ჩორჩანელი დაგვიხატა როგორც პროგრესული აზრების ადამიანი, რომელიც თამარ მეფის ხელისუფლების განმტკიცებისათვის იბრძოდა, მაგრამ მწერალი ყურადღებას ამახვილებს კიდევ ერთ ფაქტზე: გოდერძი ფეოდალია და ბუნებრივია, ამ წრისათვის დამახასიათებელი „ცოდვები“ მასაც ახასიათებს. ეს კარგად ჩანს რომანის შემდეგი ადგილიდან: „...გზა ნაგზაურზე... წყალი ნარწყულზე... ეს უნდა ვისურვოთ, ამ სურვილით უნდა გავიჟღინთოთ მთელი სახელმწიფო, მთელი ერი, ეგ უნდა იყოს ჩვენი მთავარი აზრი... გამიგონია, რომაელები იტყოდნენ, თურმე: ყველა გზებს რომში მიჰყავხარო. ჩვენი ყველა გზებიც შუამდინარეთში უნდა შევიდნენ ისევ. სხვა გზა არა გვაქვს. მთებთან მიჰტყვილს ჩვენს სხეულს კვლავ გაშლა უნდა, ჩვენს შენელებულს სისხლს – სიცხე შუამდინარისა, უხვება მისი წყლის გადმოდენისა, ნოყიერება ევფრატის და ტიგროსის მონაღეპისა...“ (დადიანი, 1990: 155-156).

გოდერძი ჩორჩანელის პერსონაჟს მწერალმა ყველა ის თვისება მისცა, რაც XII საუკუნის საქართველოს წარმომადგენელს, ამავე დროს დიდ მებატონეს და სამეფო კარის კაცს შეიძლებოდა ჰქონოდა. ამ მხრივ ავტორი დამაჯერებლად გვიხატავს მის სახეს.

გოდერძი ჩორჩანელი „...ყველაზე მკაფიოდ და ნათლად გამოხატავს თვით შალვა დადიანის თვალსაზრისს... მისი მეშვეობით ავტორი თამარის სამეფო კარზე დატრიალებულ მოვლენათა შემფასებლად მოგვევლინა... და, რაც ასევე მნიშვნელოვანია, მწერალმა ჩორჩანელი მხოლოდ მოვლენათა გარედან მჭვრეტელის, დიდაქტიკოსისა და სიტყვიერი მქადაგებლის როლში კი არ დატოვა, არამედ ამ მოვლენათა შუაგულში მოაქცია და სამეფო კარზე დატრიალებული ტრაგედიის ერთ-ერთ უმწვეო მსხვერპლადაც დაგვიხატა“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 110-111).

„...მას ეროვნული მთლიანობა, მართვა-გამგეობის გონიერება და ჰარმონიულობა ვერ წარმოუდგენია, თუკი ხალხის მმართველობა სათავეშივე მორღვეულია. ამ იდეითაა შეპყრობილი გოდერძი, რაც არაისტორიულიც კი ჩანს იმუამინდელი საქართველოსთვის... მაინც ავტორის ხსენებული ისტორიული თვალთახედვა ღრმად პატრიოტულია და ის უფრო ხშირად იზიარებს გოდერძის მსჯელობას, მის აზრთა და გრძნობათა ლოგიკას (კანკავა, 1962: 107): „...და ეგ არის კიდევ ჩვენი უბედურება. ყოველთვის ჩვენსას უცხო გვირჩვენია. ეს ჩვენმა სამასი წლის არაბთა ხელში ყოფნამ შემოგვძღვნა. ეს მონური აზროვნება...“

–ჩვენა გვეგონია, რაც უცხოა – უთუოდ კარგია. მაგრამ თვით უცხოეთში უნდა მიხვიდეთ, რომ ნათლად იგრძნოთ ეს საუცხოობა. ჰმ! საუცხოო! ეს სიტყვა უნდა ამოვარდეს ძირიანფესვიანად ჩვენის ენიდგან, ჩვენის გონებიდან, ჩვენი შეგნების საძრაობიდან... ეგა გველუპავს ჩვენ... გვიხშობს თავის რწმენას, მაგრამ რად ვერ მოხდა?! არაბთაგან განთავისუფლების შემდეგ, დიდი დავითის, ჩვენი ქვეყნის აღმაშენებლის, მოღმა მაინც, რით ვერ განვიმტკიცეთ რწმენა თავის თავისადმი?!” (დადიანი, 1990: 102) მხატვრის ისტორიული კონცეფციის ჩამოყალიბება, საკუთარი ერის წარსულის სურათი და მომავლის ბედ-იღბალის მოწესრიგება მას სწორედ ეროვნული სუვერენიტეტის ბაზაზე აქვს წარმოდგენილი და არა სხვაგვარად.

საკუთარი ეროვნული ძალების რწმენა ასულდგმულებდა გოდერძის უმრწემეს მეგობარს ჩახრუხაისძეს. ის აღშფოთებულია დიდებულთა გადაწყვეტილებით. „...დღეს დაიღუპა ჩვენი საუკეთესო მისწრაფებანი!.. დღეს დაიღუპა უკეთესი საქართველო...“ (დადიანი, 1990: 114) – აი, ამ სიტყვებით აფასებს ჩახრუხაისძე თამარის დაწინდვას იური ბოგოლიუბსკიზე.

მართალია, ჩახრუხაისძე წინააღმდეგია თამარის დაწინდვისა იური უფლისწულზე, მაგრამ ის თავისი შეხედულებების შესახებ მხოლოდ მეგობართა წრეში საუბრობს, თუმცა რომანიდან ირკვევა, რომ მას აქვს სურვილი ყოველივე ეს დაუფარავად გამოაცხადოს, მაგრამ გონს მოდის და არას ამბობს, სხვებიც ჩუმად არიან.

ჩახრუხაისძის კრიტიკა ამ დაწინდვასთან დაკავშირებით, ძალიან ლამაზი მხატვრული ფორმით აქვს მწერალს გადმოცემული. „...საქართველოს ცა თითქო სირცხვილისაგან იწვისო!..“ (დადიანი, 1990: 250).

ჩახრუხაისძის სახის გაგებისათვის მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის მწერალი ერთ-ერთ თავში, სახელწოდებით „სამწერლობო“ (დადიანი, 1990, 212). აქ ჩანს, რომ დგება საჭიროება საერო მწერლობის შექმნისა. „...ძველი ფილოსოფოსნი გარდაიცვალნენ. მათ შორის ყველაზე უხნესი და ყველაზე პატივცემული, მოსე ხონელი დიდი ხანია აღარ იყო. მისი უფროსი ძმა ჩახრუხაისძე და შოთა გადახვეწილნი იყვნენ. ბარამან მანიც შორსაა... მის წრეში დარჩა მხოლოდ ახალგაზრდობა, რომელთაც კამათი უფრო ემარჯვებათ, ვიდრე დინჯი გამოწველილვა საგანთა...“ (დადიანი, 1990: 213-214) – ასე ფიქრობს ჩახრუხაისძე უმრწემესი, რომელსაც საჭიროდ მიაჩნია მატინეს დაწერა. „...მაგრამ... ეს ხომ ჩახრუხაისძეს არ ემარჯვება. ამას მისი ახალგაზრდა

მეგობარი, სარგის თმოგველი სჩადის. იგი სწერს მატიანეს. თამარის ტახტზე ასვლა მისი აღწერილია და აკი მწიგნობარნი უძრახავენ კიდევ სარგისს... მატიანე ასე არ იწერებაო...“ ჩახრუხაისძეს კი „სულ არ ემარჯვება მწრალი მატიანის წერა...“ (დადიანი, 1990: 214).

ახალგაზრდა პიტიკოსი საინტერესოდ გვიხასიათებს ნამდვილ მწერლობას: „...ადამიანი უნდა იყოს გამოყვანილი, ნამდვილი ადამიანი თავისი გრძნობით და გონებით, ნამდვილი გაჭირვებით და დაღვინებით, სიყვარულით და სიძულვილით... მწერლობა ახლოს უნდა იყოს ცხოვრებასთანაო...“ (დადიანი, 1990: 214-215).

რომანიდან ირკვევა, რომ ჩახრუხაისძე „...შეუდგა თავისი სურვილის განხორციელებას... ფიქრობდა, რომ დაგროვილ მასალათაგან ერთ დროს არაკიან ნაწარმოებს დასწერდა... ყველაზე უფრო წიგნში შეხვედბოდით სახელს “თამარს“-ს...“ (დადიანი, 1990: 278-282). ადვილი მისახვედრია, რომ საუბარია ცნობილ ჩახრუხაისძის „თამარიანზე“.

ჩახრუხაისძე გოდერძისთან ერთად თამარ მეფის თანამოაზრეა. ის ამჩნევს, რომ სამეფო კარზე მოწინააღმდეგეთა ბანაკი არსებობს, რომლებიც თამარს ღირსეულად ვერ აფასებენ. ისინი იურის საშუალებით ცდილობენ დაასუსტონ ქვეყნის ძლიერება.

ჩახრუხაისძისა და გოდერძის პიროვნების ერთგვარ შეფასებას გვაძლევს ზანქანი. „...მაგათი პატივისცემა კიდევ უფრო გვჭირდება, მგოსნები არიან, მაგრამ დიდი გავლენა აქვთ... მაგათ ფულით ვერ მოისყიდი, არც ძღვენს შეიძღვნიან... მაგათი სიტყვა-კი დიდად ფასდება სასახლის კარზე...“ (დადიანი, 1990: 159).

იური უფლისწულმა, მისდა საუბედუროდ ვერ მოახერხა პატივისცემა დაემსახურებინა თამარისა და მისი მომხრე დიდებულებისა, მგოსნებისა. ის თამარის მიმართ ოპოზიციაში მყოფ დიდგვაროვანთა წრეში აღმოჩნდა, რომლებიც მხოლოდ თავიანთი პირადი ზრახვების განსახორციელებლად იყენებდნენ გიორგი რუსს: „...მაშ, ვინ იქნება... მთელი სამეფოს გამგე? იური ხომ არა, ეს უსუსური ღლაპი, ლოთი და გარყვნილი?! თავს რად უნდა ეცრუოს... რასაკვირველია, დადიანი! იური მხოლოდ თოჯინა იქნება მის ხელში, ეგეც დროებით და შემდეგ... დაემხოება ბაგრატიონი! სულ სხვა მოდგმა ვარდანის-ძე დადიანი აღმობრწყინდება საქართველოს ტახტზე...“ (დადიანი, 1990: 256) – ასეთი ფიქრები ტანჯავს თამარის „ერთგულ“ ვარდან დადიანს, რომელმაც

შესანიშნავად იცის იურის ნაკლოვანებების შესახებ, მაგრამ გადაწყვეტილი აქვს: „...პირი დავიდუმოთ! რაც ნახე არ გინახავს!“ (დადიანი, 1990: 208).

მას შემდეგ, რაც შ. დადიანმა მემატთანეთა ცნობები იურის შესახებ „უბედურ რუსში“ გადმოიტანა, თანდათანობით დაიწყო სამზადისი უფლისწულის გასაძეგვლად. მისი მოშორება პირველად დადამ ციოყმა შთააგონა თამარს:

„– ვერ მოვითმინე თამარ... სხვისთვის არავისთვის მიაბნია, პირდაპირ შენ გამცნე ყოველივე... დიდი უღირსი კაცია, პირიმზვე, და... ეხლავე უნდა... მოვიშოროთ თავითგან... (დადიანი, 1990: 311).

ამას დაემატა გოდერძის წერილიც: „...მან მოიწერა, რომ თამარს ეხლავე ებრძანებინა გიორგი რუსის გაძეგვა“ (დადიანი, 1990: 317).

გიორგი რუსის გაძეგვა რომანის მიხედვით თითქმის ანალოგიურია „ქართლის ცხოვრებაში“ გადმოცემული ამ ფაქტისა; უფლისწულმა უნდა დატოვოს საქართველოს საზღვრები და ამოირჩიოს თუ რომელ ქვეყანაში გაემგზავრება. მემატთანე ბიზანტიას ასახელებს, მაგრამ თუ რატომ, არ ჩანს. რომანში კი ვარდან დადიანი ურჩევს იურის ბიზანტიაში გამგზავრებას. „...უეცრად დადიანს თავში რაღაც მისთვის სასიხარულო აზრი გაენასკვა, ვერ მოითმინა და იურის მიაძახა:

„–ბიზანტიას, ბიზანტიას...“ (დადიანი, 1990: 320).

ალბათ, შორსმჭვრეტელმა მსახურთუხუცესმა ამით სამომავლო საქმენი გაითვალისწინა.

გადაწყდა რა იურის ექსორიაქმნა საქართველოდან, ვარდან „დადიანს სისხლი თავში აუვარდა:

„რას ამბობენ? დაარღვიეს კანონი დაწინდვისა? წყველა-კრულვაც მოგვაყოლეს? ვერა, მაგით ვერ შეგვაშინებთ! დადიანი ჯერ ისე არ წამხდარა, რომ ასე ახირებულად დასთმოს ბრძოლის ველი!..

...დღესვე უნდა ყოველივე გავმწყაზრო. ყოველივე უნდა ვაცნობო იმერეთს, ბიზანტიას, ბოცოს და გუზანს.

ეხლავე უნდა დავირაზმოთ, ეხლავე უნდა შევუდგეთ სამზადისსა...“ (დადიანი, 1990: 318-319). მართლაც, ვარდან დადიანის მეთაურობით ძლიერი გუნდი შეიქმნა თამარის წინააღმდეგ.

როგორც მოსალოდნელი იყო, „...თითქმის იმავე დღიდანვე, რაც გიორგი რუსი გააძეგვს, არ შეწყვეტილა მასთან მიწერ-მოწერა დადიანისა, აბულ-ასანისა და უტანდარის მიერ. არ შეწყვეტილა გზავნა შიკრიკებისა ერზინკის მთავართან

და არსირუმის მფლობელთან, რომელთაც თავის მხრივ კავშირი ჰქონდათ გაბმული ქართველ ქვეგამხედველ დიდებულებთან, ბიზანტიასთან და თვით გიორგი რუსთან“ (დადიანი, 1990: 328).

თამარის პირველი ისტორიკოსი წერს, რომ რუსი იგი ძნელბედი და სუე-უსუეო წამოსრულა კონსტანტინეპოლით და მოსულა ქვეყნად ეზინკისად, კარნუ-ქალაქისად“ („ქართლის ცხოვრება“, ტ. II, 1959: 48). ამ დროს „თითქოს თამარის დავალებით მეჭურჭლეთუხუცესის ნაცვალი მოციქულად გაიგზავნა კარნუ-ქალაქში, სადაც იგი სრულიად შემთხვევით რუს უფლისწულს შეხვდა“ (ცინცაძე, 1956: 130).

მატიანეში არაა თქმული, თუ ვინ იყო მეჭურჭლეთუხუცესის ნაცვალი. შ. დადიანისათვის კი რომანის წერის დროს ცნობილი იყო პ. ინგოროყვას მოსაზრება ამ საკითხთან დაკავშირებით. პ. ინგოროყვა წერს: „გიორგი რუსის განდევნის შემდეგ საქართველოს დიდებულთა ერთმა წრემ, როგორც ცნობილია, მოახდინა აჯანყება გიორგის ხელახლად გასამეფებლად, როგორც ირკვევა, ამ აჯანყების მეთაურიც იგივე აბულასან ყოფილა, თამარის პირველი ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ „მეჭურჭლეთა უხუცესისა ნაცვალი“, ე.ი. აბულასანი, წარგზავნილი იყო ელჩად კარნუ-ქალაქის და ერზინკის სამფლობელოში“ (ინგოროყვა, 1963: 99). უნდა აღვნიშნოთ, რომ რომანში მოვლენათა განვითარება და აგრეთვე, ზემოთ დასახელებული წყაროც საფუძველს აძლევდა შ. დადიანს იურისტთან შესახვედრად სწორედ აბულ-ასანი გაეგზავნა. მართლაც, რომანში ვკითხულობთ: „იმავე ხანებში რაღაც საქმისათვის, თავისივე მოთხოვნით, არსირუმს გაგზავნილ იქნა აბულ-ასანი, რომელიც იქ გიორგი რუსს შეხვედრია და ყოველივეც საბოლოოთ იქ გადაუწყვეტიათ“ (დადიანი, 1990: 328).

თამარის მოწინააღმდეგე ბანაკი თითქოს მდგომარეობას შეურიგდა. თვით უტანდარიც კი დაუახლოვდა თამარს. ის „...კარგა ხანია შეირიგა თამარმა და ისიც სასახლის კარზე წინანდებურათ ტრიალებდა... ხშირად საპატიო დიოფალთა და მანდილოსანთა თათბირსაც ეწვეოდა და თამარის ქალთა რაზმში ერთი გუნდის უფროსობაც ჩაიბარა“ (დადიანი 1990: 328). უტანდარი ცდილობდა შეუმჩნევლად ემოქმედა.

„მაგრამ აი დადგა დრო. საიდუმლო ძაფები ამოძრავდნენ და თითქო ნიშანი მისცეს ურთიერთსა... ბიზანტიის ჯარს ერზინკის მთავარი წარმოუძღვა გიორგი რუსის მეთაურობით“ (დადიანი, 1990: 329).

ძალიან ბევრი ქართველი განუდგა თამარს. განდგომილთა და თამარის ჯარის შეტაკება მოხდა ისტორიულად ცნობილ ნიალის ველზე. „ქართლის ცხოვრების“ მემბტიანე, როგორც ჩანს, დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ამ ისტორიულ ბრძოლას, რადგან იგი ამ შემთხვევაში დალატობს თავის ჩვეულებრივ სიტყვაძვირობას და პათეტიკურ სტრიქონებს უძღვნის ბრძოლის აღწერას“ (ასათიანი, 1974: 166).

შ. დადიანი ზუსტად მიჰყვება „ქართლის ცხოვრებას“. „...აღსანიშნავია, რომ ეს ბრძოლა მას გადააქვს... დამის სიბნელეში და გვიხატავს ეფექტურ სურათს მებრძოლთა სამკედრო-სასიცოცხლო შეტაკებისა ჩირადნების შექმნა. ეს თითქოს უფრო ამბაფრებს დრამატიზმს ამ ეპიზოდისას...“ (ასათიანი, 1974: 166).

გიორგი რუსის ჯარი დამარცხდა. თვითონ უფლისწული კი სვანმა ციოყმა „...თამარს მოჰგვარა ტფილისს „ღვლერჭ“ ჩაბმული“ (დადიანი, 1990, 368). ამასთან დაკავშირებით საინტერესო ჩანაწერი ინახება მწერლის არქივში: „სვანეთში ყოფილა დარჩენილი თქმულება, რომ გიორგი რუსმა ბერძნები აუჯანყა თამარს და მთელ საქართველოს უპირებდა აოხრებას, მაგრამ თამარმა ძლია... გიორგი სვანეთისაკენ გაიქცა და ამოვიდა უშგულში... ოსებში აპირებდა გადასვლას და მერე რუსეთისაკენ გაქცევას, მაგრამ სვანებმა გაქცეული დაიჭირეს, ჩააბეს „ღვლერჭი“ და ასე ჩაათრიეს თბილისამდის“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 11, ხ - 11276/200).

თამარმა ისევ ღმობიერება გამოიჩინა იურის მიმართ და ცვატასთან ერთად საქართველოდან გააძევა.

„ისტორიულად ცნობილი ამ ფაქტის გახსენებას რომანში მკაფიოდ გამოვლენილი აზრობრივი უკუფენაც აქვს: ბოროტების მიმართ გამოვლენილი ამგვარი ღმობიერება და მეტისმეტი შემწყნარებლობა მიუტევებელი დანაშაულია. ასეთმა გულჩვილმა პოლიტიკამ ბევრი ვნება მოუტანა საქართველს და, მწერლის აზრით, მას არავითარი გამართლება არა აქვს“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 107-108).

ისევ მოიწადინა იურიმ საქართველოში შემოჭრა. ის დაუკავშირდა აბუბექრს, მიიღო მისგან ორი ათასი მებრძოლი და მოაოხრა კამბეჩოვანის მხარე, მაგრამ კახელ მახატელის ძეებმა უკუაქციეს.

შ. დადიანს შეეძლო აქ დაესრულებინა რომანი, „ქართლის ცხოვრებაც“ აძლევდა ამის საშუალებას, მაგრამ მწერალი ასე როდი მოიქცა. „იურის ცხენი

მოსხლტა ფერდობს და თითქოს უფსკრულმა ჩაყლაპაო“ (დადიანი, 1990: 368). კამბეჩოვანის პრასიანის ჭაობმა ჩაითრია მისი სხეული. „...ყველასაგან მიტოვებული და დამარცხებული, შერცხვენილი და დაერდომილი!..

წელიდგან აღმოსავლური... აბუბექრის ნაჩუქარი პაწია ბასრი მახვილი გაიძრო და ორთავ კაპიწზე ძარღვები გადაიჭრა.

გაშმაგებით გადაჰხედა არე-მარეს:

„ცოცხალი თავით არ დაგნებდებით!“

ეს იყო მისი უკანასკნელი მტკიცედ ნაფიქრი...

ცხენოსნებმა... რამდენიმე ნაბიჯზე ჩაუარეს სისხლისაგან დაწრეტილ ადამიანს და სულაც ეჭვი არ აუღიათ, რომ მათ გვერდით,

ქიზიყის პრასიანში,

სულსა ლევედა, ოდესღაც ბრწყინვლე ჭაბუკი, უფლისწული იური და ამიერთ საქართველოს მემატინეთათვის,

გიორგი რუსი“ (დადიანი, 1990: 383-384).

შ. დადიანმა არ დაიშურა მხატვრული საღებავები იური უფლისწულის მიმართ. მიუხედავად იმისა, რომ უფლისწულს ბევრი ნაკლოვანებები ჰქონდა, მწერალი მაინც ცდილობს ხაზი გაუსვას მის ძლიერ, ვაჟკაცურ მხარესაც. ეს კარგად ჩანს შემდეგიდან: „თითქო მთიბავი სთიბავსო... მის წინ ცხენი და მხედარი ორივ მხრივ გაპოხილი ეცემოდნენ.

მოქნევა მისი იყო ელვა, ნაკრავი მისი აუმცდარი“ (დადიანი, 1990: 367).

დ. ბენაშვილის მითითებით, „გიორგის სახით ჩვენს წინ სდგას ნამდვილი რაინდი, მაგრამ მოკლებული რაინდულ ეტიკეტს. ეს უკანასკნელი გიორგი რუსის უბედურებაა და არა მისი დანაშაული“ (ბენაშვილი, 1941: 57).

ავტორმა რომანში არა მარტო თამარის დროინდელი საქართველო დაგვიხატა, არამედ მოგვცა ძალიან საინტერესო და საგულისხმო სახე თამარისა, როგორც მეფისა და როგორც ქალისა.

შ. დადიანი არც პირველი ყოფილა და არც უკანასკნელი, რომელიც თამარ მეფის თემას შეეხო. თამარზე ჯერ კიდევ მისსავე ეპოქაში იქმნებოდა ლიტერატურული (და არა მარტო ლიტერატურული) ქმნილებები. ამ მხრივ აღსანიშნავია ჩახრუხადის „თამარიანი“ და შ. რუსთაველის უკვდავი „ვეფხისტყაოსანი“.

ამის შემდეგ თამარი გვხვდება ქართველ რომანტიკოსებთან (გრ. ორბელიანის „თამარ მეფის სახე ბეთანიის ეკლესიაში“), ანა კალანდაძის

პოეზიაში („შორია თამარ“), უამრავი ნიმუშია ქართულ ფოლკლორში („თამარ მეფე“, „თამარი“, *** ლატალს მობრძანდა თამარი, *** ჰოი სიხარულო, „თამარის ციხე“, „თამარ დედოფალ ვიყავ“ და სხვა. თამარის სახე დღესაც არ კარგავს აქტუალობას (ლ. ბუღაძის „პირველი რუსი“).

თამარი ნაწარმოების ცენტრალური პერსონაჟია. ისტორია მას იცნობს როგორც გონიერ, უძლეველ მეფეს. „სიბრძნით იყო სწორუპოვარი მისსავე ბრძენ საუკუნეში, – „ღმრთივ-განბრძნობილი“, „უკლებელი გონებითა და საუნჯე სიბრძნისა“. მოსაუბრე „სიტყვითა ოქრონექტარითა“. ზნეობით – უსპეტაკესი. საოცრად თავმდაბალი, გულმოწყალე და დიდსულოვანი შემწუნარებელი...“ (სანიკიძე, 1992: 142).

როგორც რომანიდან ნათლად ჩანს, შ. დადიანი ზუსტად მიჰყვება ისტორიას. ზოგიერთ შემთხვევაში გადამეტებულ ერთგულებასაც კი იჩენს მემატინეებისადმი. ნაწარმოები არის მხატვრული ასახვა თამარის ეპოქისა. „რომანს ღირსებას სძენს ის გარემოება, რომ მწერალმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია თამარის, როგორც პიროვნების, კონკრეტული ადამიანის, სულიერ მისწრაფებათა დახასიათებას. ასე რომ, მკითხველის ცნობიერებაში ღრმად აღიბეჭდება სახე თამარისა არა მარტო როგორც მეფისა, არამედ როგორც პიროვნებისაც...“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 108-109).

მართლაც, შ. დადიანი თამარს წარმოგიდგენს როგორც ჩვეულებრივ, მომაკვდავ ადამიანს, თავისი გრძნობებითა და მისწრაფებებით, მაგრამ მწერალს ერთი წუთითაც არ ავიწყდება, რომ თამარი მეფეა, ძლიერი მეფე და უნაზესი სულის ადამიანი. სწორედ ასეთია შ. დადიანის თამარი.

სამეცნიერო ლიტერატურაში თამარის სახესთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. მაგალითად, შალვა რადიანის აზრით, „მიუხედავად იმისა, რომ შ. დადიანი ცდილობდა თამარ მეფის სახე გამოეკვეთა სიყვარულითა და მხატვრული სიძლიერით, ნაწარმოებში იგი მაინც არ არის დახატული, როგორც სახელმწიფოს მეთაური. მწერალი თითქოს ვერ ბედავს თამარის სახის წარმოდგენას მრავალფეროვნებაში. მისთვის თამარ მეფე თავისებური წმინდანია, რომელსაც ადამიანი შორიდან უნდა შეჰყურებდეს“ (რადიანი, 1972: 25).

ფვიქრობთ, მწერლისათვის თამარ მეფე მართლაც არის „თავისებური წმინდანი“. ასეთი დამოკიდებულება მეფე-ქალისადმი ავტორის განსაკუთრებული მოწიწებისა და თავყვანისცემის გამოხატულებაა მხოლოდ და ეს

დამოკიდებულება სრულიად არ ზღუდავს მის მხატვრულ შესაძლებლობებს. შემოქმედი არ ითრგუნება თამარის „წმინდანობით“, პირიქით, იგი არა მხოლოდ მის საზოგადო დამსახურებას წარმოაჩენს, არამედ – შინაგან სამყაროსაც.

ლევან ასათიანი თამარის სახესთან დაკავშირებით მიუთითებს, რომ შ. დადიანს „შინაგანმა აღლომ... უკარნახა არ გადაეხვია ტრადიციული გზისათვის და თამარის სახე მოეცა იმ ასპექტით, როგორც დარჩენილია იგი ხალხის წარმოდგენაში. ვერ ვიტყვით, რომ ამ გარემოებამ თავისი კვალი არ დააჩნია თამარს, როგორც რომანის გმირის მხატვრულ სრულყოფას, და მართლაც... რომანში თამარი არ გვევლინება სისხლითა და ხორციით სავესე ადამიანად, იგი წარმოადგენს უფრო სიმბოლოს, ოცნებას, მართალია მაღალი თვისებებით და სათნოებით დაჯილდოებულ არსებას, მაგრამ მაინც შორეულს, მიუწვდომელს“ (ასათიანი, 1974: 160-161).

დაახლოებით ასეთივე აზრს ავითარებს გურამ კანკავა ამ საკითხთან დაკავშირებით. თამარის „...მხატვრული პორტრეტი ფრესკული წესით არის შესრულებული: ის ბოლომდე „გაცოცხლებული“ არაა, თითქოს მთელი არსებით, მთელი ადამიანური ნიშან-თვისებებით არ ცოცხლობს. შ. დადიანი თითქოს ვერ განთავისუფლებულა იმ ქართველ მონუმენტალისტ ფერმწერთა გავლენისაგან, რომლებიც მეტად ცალმხრივად და სტილიზებულად გვაწვდიან ამ ქართველი მეფის პორტრეტს. ამ ფრესკული ხელწერის გამო მეფე-ქალის სახე მეტად ამორფული, გახევებული, გაუბედავი და მხატვრულად დაუმთავრებელი ჩანს...“ (კანკავა, ქ. „მნათობი“, 1962: №2, გვ.107).

ზემოთ დასახელებული მოსაზრებები თამარის სახესთან დაკავშირებით ძალიან კრიტიკულია. ვფიქრობთ, მწერლის შემოქმედებითი ოსტატობის წყალობით ნაწარმოებში სრულყოფილად აისახა – მეფისა და ქალის – მხატვრული სახე, მათი დაპირისპირება ერთმანეთთან. „თამარის არსებაში მკვეთრად დაუპირისპირდა ერთმანეთს მეფე და ადამიანი. რამდენადაც მორტყმული, შეუვალი, ბრძენი და უკომპრომისო იყო თამარი, როგორც მეფე, იმდენად ტრაგიკულ და „გულმკვდარ“ პიროვნებად წარმოგვიდგება იგი როგორც ადამიანი“ (ნიკოლეიშვილი, 1994: 115).

მწერალი ოსტატურად გვიჩვენებს, თუ როგორ ეკამათებიან ერთმანეთს თამარ მეფე და თამარ-ქალი. ვფიქრობთ, ამ კამათის ასახვით კიდევ უფრო ცხადი ხდება, რომ თამარმა ყველაფერი საქართველოს კეთილდღეობას შესწირა. მას თამარ-ქალი ურჩევს, რომ აღიკვეცოს მონაზუნად, მაგრამ თამარ მეფე

მაშინვე ამ კითხვას შეაგებებს: „მერე, სამეფო?... მერე, მისი საქმეები?..“ (დადიანი, 1950: 63).

შ. დადიანს გარეგნობის დახატვა მიაჩნია პერსონაჟის დახასიათების ერთ-ერთ მნიშვნელოვან საშუალებად. „მაღალი ტანის იყო, ახოვანი, ჰაეროვანი, თითქმის სრულიად ახალგაზრდა, უმანკო გამომეტყველების, მაგრამ მაღალ ფიქრსა და საზრუნავს სიდარბაისლის იერი უცხოდ შეექსოვა მის ნატიფ სახე-პირისათვის. თვალები ჰქონდა უსაზღვრო ღმობიერებით აღსავსე, შემწყვალე და მიმტკეპელი. მაგრამ იმავ წამს იგრძნობდით, რომ ამ გამომეტყველებას ვერ გაუშინაურდებოდით, ვერ გაუტოლებთ თქვენს განცდას, ვერ ჩაითრევთ ყოველდღიურ წვრილმან სურვილებში“ (დადიანი, 1950: 60). ამ დახასიათებაში პერსონაჟის შინაბუნებაცაა წარმოსახული.

ნაწარმოებში არის ერთი პატარა ეპიზოდი, რომელიც თამარის სახის გაგებისათვის მეტად მნიშვნელოვანია.

„მეფემ ზე-აიხედა.

ერთი ღრუბელიც არ მოსჩანდა ცის ტატნობზე. მხოლოდ შორს რომელიღაც სწრაფი ჩიტი ლურჯ ეთერში მისრიალებდა.

ბრძენ მეფეს გაეღიმა ამის დანახვაზე, თვალი გააყოლა თავისუფლად მონავარდე ფრთოსანს.

და თითქო ამ ფრთებმა წარიტაცეს მისი სურვილებიც ცის კამარაში, იქ გაუჩინარდნენ (დადიანი, 1950: 66). აქ ხაზგასმული უღრუბლო ცა უთუოდ თამარის დროინდელი საქართველოს სახეა, ხოლო ჩიტის ფრთების მიერ წარტაცებული სურვილები თამარ-ქალის სურვილებია.

მთელი ნაწარმოების მანძილზე, სადაც კი გამოჩნდება თამარ მეფე, თითქოს იქვე ჩასაფრებულია თამარ ქალიც, მაგრამ საბოლოოდ ამ ჭიდილში იმარჯვებს მეფე და არა ქალი.

„...თამარ-ქალი რომ დაბრუნდა?

მეფეო, რა პასუხს აძლევ მას? იგი სამუდამოდ იღუპება? გაუხარელი, გულ-დამდურული? ნუთუ ის მხოლოდ ზვარაკია გასაწირად გამზადებული?.. ჰო, ზვარაკი მუდამ განწირულია... მუხლებზე გეხვევა, მეფეო, თამარ-ქალი... მუხლი სველდება თამარ-ქალის ცრემლებით თუ თვითონ მეფის...

არა!

თამარ-ქალი განიდევნა!“ (დადიანი, 1950: 261).

აქ კიდევ ერთხელ დაუპირისპირდა ერთმანეთს თამარ-მეფე და თამარ-ქალი. დაპირისპირება აქაც ჩვეული მიზანდასახულობით არის გამოყენებული. მწერალი ხაზს უსვამს მეფის მტკიცე ხასიათს. მასში საპირადო თითქმის ჩაკლულია, აღარც კი ჩანს. მეფური მანტიის ქვეშ ფერმკრთალდება პირადი.

მაგრამ როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მწერალმა მოახერხა ეჩვენებინა თამარის, როგორც „კონკრეტული ადამიანის“ დახასიათება. ნაწარმოებიდან ირკვევა, რომ თამარი შესტრფოდა დემნას. გიორგი მეფე, თამარის მამა „...აღშფოთდა... როს ესმა ხმები, რომ უფლისწულს დემნას, მისი ერთად-ერთი ქალი, თამარი მოსწონსო“ (დადიანი, 1950: 71).

თამარის ფიქრებიდან ირკვევა, რომ გიორგი მეფემ, დემნას თვალები დასთხარა, დაასაჭურისა. საინტერესოა, ეს ფაქტი როგორ არის დადასტურებული ისტორიული წყაროების მიხედვით.

„...გიორგის უფროს ძმას, დღემოკლე მეფეს, დავით მეხუთეს დარჩა ძე, დემეტრე, ანუ დემნა, იმჯერად უკვე 23-25 წლის ვაჟი, „სახე-კეთილი და ყოვლითა ხელითა მარჯუე, ნასწავლი, მსგავსი სახლიშვილობისა მათისა!. და მეფობა მოსურვებია დემნა ბატონიშვილს. და კაცმა რომ თქვას, ძველი, დავით აღმაშენებელზე ადრინდელი ტახტის მემკვიდრეობის წესით, კიდევაც ეკუთვნოდა ტახტი დავით მეხუთის პირმშოსა და ერთადერთ ძეს.

შეთქმულებას სათავეში ჩაუდგა ამირსპასალარი ივანე ორბელი, რომლის ასულიც ცოლად ჰყავდა დემნა ბატონიშვილს... გიორგი მეფემ შეთქმულთა დიდი ნაწილი შეიპყრო და სასტიკად გაუსწორდა. თვითონ დემნა და მისი სიმამრი ივანე ორბელი ლორეს ციხეში ჩაიკეტნენ. მეფემ ალყა შემოარტყა ციხეს. ვეღარ გაუძლო... დენმა ბატონიშვილმა და ღამით სიმამრისა და სხვათაგან იღუმაღ, დემნა თოკით ჩამოეშვა ციხის კედელზე, ბიძა-ხელმწიფეს მუხლებში ჩაუვარდა და აქვითინებულმა, პატიება სთხოვა... ავად მოეპყრო გიორგი ძლეულ ძმისწულს. მისი ბრძანებით დემნას თვალები დათხარეს, დაასაჭურისეს და ციხეში ჩააგდეს. იგი ჭკუაზე შეცდა და მალე კიდევაც მიიცვალა“ (სანიკიძე, 1992: 125-126).

როგორც ვხედავთ, აქ არაფერია ნათქვამი დემნასა და თამარის სასიყვარულო ურთიერთობის შესახებ. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესოა შ. დადიანის სიტყვები, რომლითაც ის მიმართავს ი. ჯავახიშვილს: „...ვიცი რომ ინტრიგა, რომანში ხსენებული, დემნა ბატონიშვილისა და თამარის შუა, თქვენ მიერ სრულიად უარყოფილია, მაგრამ მეც ისე ვიფიქრე, როგორც

ბევრი მხატვარი ფიქრობს. ზოგჯერ მხატვრულ ნაწარმოებში ისტორიზმს ანგარიში არ გაუწეო“ (შ. დადიანის არქივი, ფონდი 11, ხ - 11276/200).

შ. დადიანის შემოქმედებითი ოსტატობის წყალობით, „უბედურ რუსში“ ისტორიული სინამდვილისა და მხატვრული გამონაგონის სინთეზი მოხდა. გამოგონებას ხელოვნებაში ყოველთვის ჰქონდა და აქვს ადგილი. სხვანაირად არც შეიძლება მოხდეს. მაგრამ ეს გამოგონება, თუ მოწვევტილია რეალობას, იმას, რაც ცხოვრებაში ხდება ან შესაძლებელია მოხდეს, ნაკლებად დამაჯერებელია. ასეთი „გამოგონება“ არაა „უბედურ რუსში“. აქ გამოგონება მკაცრად ემყარება სინამდვილეს.

დემნა ბატონიშვილის ისტორიაში მოხსენებული ჰყავს მწერალს შოთა რუსთაველი, „კაცი ბრძენი და ცის ნიჭად მოვლენილი“ (დადიანი, 1990: 69), რომელიც ალბათ აჯანყების შემდეგ გადაიხვეწა სხვათა მსგავსად, სხვათაშორის, ისტორიულად დადასტურებულია, რომ დემნა ბატონიშვილის აჯანყებაში მონაწილეობდა შოთა ართავაჩოს ძე (სანიკიძე, 1992: 126). თამარისათვის უცნობებიათ, რომ „შოთა ამჟამად არაბეთს იმყოფებაო“ (დადიანი, 1990, 69). საყურადღებოა თამარის სიტყვები: „...უნდა ვუბრძანო, ცნობა მიაწვდინონ, რომ დასტურს ვაძლევ სამშობლოში დაბრუნებისას... ღირსეული კაცი ჩემს ტახტთან უნდა იმყოფებოდეს“ (დადიანი, 1990: 69).

თამარის სიბრძნე, გონიერება, შორს გამჭვრეტელობა, როგორც მეფისა, დამაჯერებლადაა ნაწარმოებში გამოვლენილი. მას, ერთი წუთითაც, ვერ ვნახავთ აჩქარებულ, სულსწრაფ „თამარ-ქალად“. ის, თითქოს დანანებით ამბობს: „...ეს მაკვირვებს: ნუთუ ქართველებში არ მოიძებნა ისეთი მოყმე ვინმე – სამეფო ტახტის ღირსი ყოფილიყო?!“

...რუსუდანი შეფიქრიანდა. გაუბედა:

–თამარ! ნუთუ ვინმე გეგულვის მათ შორის და არ ამჟღავნებ?..

თამარმა ნაღვლიანის თვალით გადახედა...

...საპირადო ყოველი აქ დავიწყებულია, მკვდარია და აღარ არსებობს“ (დადიანი, 1990: 74).

აქ კიდევ ერთხელ ვრწმუნდებით, რომ მართლაც „მძიმეა გვირგვინი მეფეთა“. ღირსსაცნობი აქ ავტორის მიზანდასახულობა უნდა იყოს: ქალურის აქცენტირებით, მისი „დათრგუნვის“ ჩვენებით მეფურობის აღზევება და მეფის განდიდება. უინტერესო არც ამგვარი ანტაგონიზმის ზოგადი ტრაგიკული ხასიათია.

...მაგრამ ხდება ისე, როგორც საქართველოს „კეთილდღეობისათვის“ მებრძოლ დიდებულებს ჰქონდათ გამიზნული. ჯვარს იწერენ თამარ მეფე და გიორგი უფლისწული. ამ ეპიზოდში არის ძალიან საინტერესო, ალეგორიული მომენტი.

„...კათალიკოსს ბეჭდები გადასცეს.

მან დაწინდულთ სამ-გზის შეუცვალა და გამოაცხადა დაწინდულად ამიერით გიორგი და თამარი.

ამ დროს მოისმა საშინელი ჭექა და გრიალით გადაიარა ტაძარზე.

მთელი ხალხი შეიძრა.

რა იყო? ქუხილი ოქტომბერში?! იშვიათი ამბავია, თითქმის არ ყოფილი...“ (დადიანი, 1990: 262).

ეს ფაქტი შემთხვევით არ აქვს მწერალს მოტანილი. თამარში არის ორი საწყისი: მამაკაცური და ქალური ერთად, თამარი – ქალი და თამარი – მეფე. ამას მწერალი უკავშირებს ორ საწყისს: მიწას, როგორც ქალურ საწყისს და ზეცას, ცას, როგორც მამაკაცურ საწყისს. როცა თამარი იწინდება, ცა არის მოწმენდილი, გაკრიალებული, ანუ როგორც მეფე, მისი სინდისი, საქმე არის წმინდათ და უღრუბლოთ. მაგრამ როგორც ქალი, ამ დროს, იტანჯება და როცა დაიწინდება, ის „გრიალი“ სინამდვილეში ცამ კი არა, მიწამ მოიღო. მიწა მოიშალა, მოინგრა. ნიშანდობლივია, ისიც რომ, როგორც შემდეგში ირკვევა, ეს მოხდა იმ ადგილებში, სადაც მიწა უბატონოა და თავისუფალია. ეს ეპიზოდი მწერლის მიერ ალეგორიულადაა გააზრებული. მიწის მონგრევა, როგორც თამარ-ქალის გულის მორღევა.

იგივე შეიძლება დავუკავშიროთ შაქარას პერსონაჟსაც. მან, როგორც კი, დაინახა თამარში ქალი „ერთი რეტიანივით დაბარბაცდა და შემდეგ მოსხლეტილი, ჩანგრეული დარბაზის გვირგვინში ჩავარდა“. ისიც მიწამ ანუ ქალურმა საწყისმა დაღუპა.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა გიორგი რუსის აღსასრულიც. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ის ბოლოს უფსკრულში გადაიჩეხება.

„აყალო მიწა იკრავს გულში ესე მასპინძლურად...

სულის მწართ მოუნდა ამოსვლა, ბავშვურის ჟინით, გაგიჟებით...

ორივ ხელი მაგრა წააგლო მომსხო ფესვებს...

მაგრამ აგერ ფესვები შეინძრა, მიწა მომძლავრდა და იურიმ მიწიან-ფესვიანი ძირს ზღართანი მოიღო (დადიანი, 1990: 381-382).

გიორგი რუსიც მიწამ ანუ ქალურმა საწყისმა დაღუპა. ასე გამოიყენა მწერალმა სიმბოლოები თამართან მიმართებაში, მისი სახის უკეთ წარმოსახენად.

მწერალი კიდევ ერთხელ შეგვახსენებს თამარისა და გიორგი უფლისწულის დაწინდვის უდიდეს შეცდომას, რამაც ოვსთა ბატონიშვილი, თამარზე უიმედოდ შეყვარებული, იმსხვერპლა კიდევ.

აქ საყურადღებო სახეა დავით სოსლანის პერსონაჟი. მისი ფიქრებიდან ირკვევა, რომ არც ის ყოფილა გულგრილი თამარის მიმართ.

„ის, რაც გულში ბავშვობიდანვე სასოებით ჰქონდა ჩამარხული – ტრფიალება თამარისა – ნაცარ-წაყრილ ცეცხლად, ყრუდ მგზნებარებდა მის გულში.

ამისი მიზეზი იყო დემნა ბატონიშვილი, პირველი მიჯნური თამარისა და თვით თამარის მიერ შეწყნარებული...“

ხოლო, როდესაც დემნა დაიდუპა, სოსლანის გულში კვლავ იფეთქა იმედის სიხარულმა, მაგრამ...

ეს სიხარული მყისვე დაიხრდილა, ოდეს აღმოჩნდა, რომ მის უმრწემესს გიორგის აგრეთვე სწავდა მძლავრი სახმილი ციური თამარისთვის.

ვერც გიორგის შეეღია“ (დადიანი, 1990: 189).

აქ, ვფიქრობ, უფრო ფსიქოლოგიური მომენტია. მართალია, თითქოს დავით სოსლანი საღად მსჯელობს (თან ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ამ დროს გიორგი დაკრძალულიც არ არის), მაგრამ ფაქტია, რომ მის არსებაში „რადაც შორეული იმედი“ (მწერლის სიტყვებია – მ. ნ.) ჩნდება, მისთვის თანდათან იწმინდება გზები და ყოველივე ამას, ის კარგად გრძნობს. გიორგი ჯერ არც კი დაუსაფლავებიათ და დავითი უკვე საპირადოზე ფიქრობს:

„...რა მძლავრი ყოფილა სიცოცხლე...“

სიცოცხლე!

თვით უძვირფასეს დანაკარგთან სათავესოდ ჯიუტობს, თურმე.

ამ სიცოცხლეს მისთვის უნდა ბედნიერება და... სხვას არ დაგიდევს (დადიანი, 1990: 190).

ბუნებრივია, ასეთი ფიქრები არ უნდა ტანჯავდეს ერთგულ ადამიანს, მით უფრო, რომ მან სიცოცხლეში შეძლო და თავისი საპირადო უკანა პლანზე გადასწია.

„...ნუ თუ უხარია დაღუპვა მის საუკეთესო მეგობართა?! ისეთი ხალხის, რომლებიც მუდამ თავს ერჩია.

ისეთების, რომელთაც, როდესაც თავს შეადარებდა, თამარის საქმროდ გონება მუდამ მათ რჩებოდა.

მაგრამ... დაიღუპნენ ორივენი სოსლანის უნებურად. სოსლანი მათთვის მუდამ გულწრფელად თავდადებული იყო. აკი დაამტკიცა კიდევ მისი საქციელით“ (დადიანი, 1990: 189-190).

აღსანიშნავია, რომ სწორედ დავით სოსლანზე შეაჩერებს ყურადღებას თამარის მამიდა, რუსუდანი, მას შემდეგ რაც თამარი თავის ფიქრებს გაუზიარებს.

„...დავით სოსლანი!... ჩემი გაზრდილია, თამართანაც ბავშვობითვე შეზრდილი... უკეთეს ვისღა ვპოვებთ?... ჭაბუკი სრულიად ღირსი მეფობისა; ნაკვთად კარგი, პირად ტურფა, ზომიერი, მწიგნობარი, ზრდილი და მეომარი უცხო...“ (დადიანი, 1990: 78). ამ აზრებს რუსუდანი მხოლოდ საკუთარ თავს უმჟღავნებს, რადგან ამის გახმაურება უკვე დაგვიანებული ამბავია.

დავუბრუნდეთ ისევ თამარის პერსონაჟს. აღსანიშნავია, რომ რომანში სათანადო ადგილი აქვს დათმობილი თამარის მიერ მოწყობილ კულტურულ ღონისძიებათა აღწერას. მიმდინარეობდა ეკლესიებისა და ციხე-სიმაგრეების მშენებლობა, გაჰყავდათ სარწყავი არხები, ათინაში იგზავნებოდა ახალგაზრდობა სწავლის მისაღებად და ა.შ. ყოველივე ეს თამარს დიდ ავტორიტეტს უხვეჭდა.

თამარის სახის დასახასიათებლად ნიშანდობლივია მისი თავმდაბლობა და სისადავე. ის არ იშურებდა ძალასა და ენერგიას ყოფილიყო იქ, სადაც ყველაზე მეტად იყო საჭირო, ამას ნათლად ადასტურებს რომანის ერთ-ერთი თავი „მზლავრი“. ამ თავში აღწერილია თუ როგორ ეხმარება თამარი ზვავის მიერ დაზარალებულ სოფლის მოსახლეობას.

თამარი ამავე დროს არის დიდსულოვანი ადამიანი. მან გიორგი რუსი გააძევა საქართველოდან, მაგრამ მისი გამზრდელი კუზმა შეიწყნარა და კახეთში დაასახლა. „თამარმა დიდად შეივრდომა... და უხვი საჩუქარიც უბოძა: ამომწყდარი კვირიკეს ძეების საპატრონო კახეთში კუზმას გადაულოცა“ (დადიანი, 1990: 287).

ამგვარად, თამარის სახის დახატვისას შ. დადიანი მიმართავს როგორც მატიანეებს, აგრეთვე თავისი მწერლური ოსტატობის წყალობით გვიჩვენებს თამარს, როგორც „თამარ-ქალს“, თავისი ვნებებითა და ქალური თვისებებით. თუმცა სალიტერატურო კრიტიკაში მითითებულია, რომ მწერალი თამარის სახის

შექმნისას გაჰყვა მატრიანებს და დახატა ის განყენებულად ყოველგვარი ადამიანური თვისებების და გრძნობების გარეშე. ამის გამო თამარმა, როგორც ისტორიული რომანის ტიპმა, წააგო. ამ თვალსაზრისს იზიარებდნენ შ. რადიანი (1961: 25), გ. კანკავა (1969: 57), შ. ჩიჩუა (1972: 79-80), ლ. ასათიანი (1974: 160-162).

ფიქრობთ, რომ „უბედური რუსი“ XII საუკუნის საქართველოს მხატვრულ მატრიანედ არა მხოლოდ თამარ მეფის დეაწლის აღწერის გამო იქცა, არამედ მთავარი პერსონაჟის სულიერი სამყაროს შესანიშნავი წარმოჩენის წყალობითაც. თუ მწერლისათვის მატრიანე შემოქმედებითი იმპულსის მიმცემ ძალად იქცა, მისივე თხზულებამ საუკუნეთა მშრალ ფაქტებში მიმალული ყველაზე „ადამიანური“ და „რეალისტური“ – განცდების ისტორია აღადგინა.

თამარის სახეს უპირისპირდება აბულ-ასანის მეუღლე უტანდარი. მწერალი უტანდარის გამოჩენისთანავე მის გარეგნულ მხარეზე ამახვილებს მკითხველის ყურადღებას. „...შველივით იერიანი, მტრედივით მოგოგმანე... შვენებით სრული იყო ტურფა ასული... ბევრნი აბულ-ასანის ცოლს თვით თამარსაც აღარებდნენ: მოჰგავს იერთო. მხოლოდ დაკვირვებულნი იტყოდნენ: ეს უფრო მიწიერი სილამაზეა და თამარს... ციურიც ახლავსო“ (დადიანი, 1990: 38).

უტანდარი გამოირჩევა ამპარტავნობითა და მიზანდასახულობით, საკუთარი თავის ზომაზე მეტად დაჯერებულობით. „...იგი თვით არის ძლიერი და შეიძლება, სხვებს უფრო უნდა ეშინოდეთ მისი... მისი ახოვანი გულ-მკერდი თითქო ხარბათ აპობდა სასახლის ეზოს ჰაერს, რომელიც გზას უთმობდა დასახული საწადელისაკენ გაშურებულ სეფე-ქალს...“ (დადიანი, 1990: 129-131). „დასახული საწადელი“ უტანდარისათვის იყო იური უფლისწული, ამ გზაზე მას ეღობებოდა თამარი, რის გამოც შეიძულა იგი. იურის სილამაზით მოჯადოებული უტანდარი ყოველგვარ საშუალებას იყენებს თავისი სურვილების მიღწევისათვის. შემთხვევამ ის შეახვედრა კევორქ ჩესტუზიანის გადიას ანუშაკს, რომელსაც საროსკიპო გაუხსნია. მწერალს ეს ფაქტი შემთხვევით როდი აქვს ფიქსირებული, ამით მას სურს სააშკარაოზე გამოიტანოს ფეოდალიზმის გამრყენელი ზემოქმედება ადამიანზე.

უტანდარის პერსონაჟთან დაკავშირებით იკვეთება კევორქ ჩესტუზიანისა და ანუშაკის მეტად საინტერესო სახეები. უტანდარის საქციელით გახარებული კევორქი (უტანდარი მას ოქროთი სავსე ქისას ჩუქნის) წარმოთქვამს ასეთ სიტყვებს:

„–სასაცილო კია ცხოვრება! სულ ქალის ჟინზე ყოფილა დამოკიდებული. მის გარშემო ოქროები ცეკვავენ და იმდენს იტრიალებენ, ისევ თავის ბუდეში ვარდებიან.

არა, ძალიან მაღანს მივაგენით მე და ზანქანმა:

თამარის ხაზინა იურის მეოხებით, აბულ-ასანის დოვლათი უტანდარის ნაზი ხელით...

დაჯექი და ფეხი მოირთხი, კევორქ!

თავისით მოვა ყველა! (დადიანი, 1950: 178).

იმავე აზრს, მხოლოდ სხვა სიტყვებით, ავითარებს ანუშაკი:

„როგორ ყველაფერი ერთ რიგზე მიდის ცხოვრებაში, მისი დიდებული, მისი მცირე, მეფე და პაიკა, თუ გულის თქმამ დაიპყრო... სულ ერთია! მუდამ-უამ ერთგვარ ხრიკს მიმართავენ... ეს დიოფალიც ამ გზით მიდის... მე კი ვატყობ, რომ გაგკეთდი...“ (დადიანი, 1990: 136).

ასეთი ეპიზოდებით მწერალი არაერთგვაროვნად მიგვითითებს, რომ ჩვენმა ქვეყანამ ძალიან ბევრ ზანქანს, კევორქ ჩესტუზიანს და ანუშაკს გაუძლო. ასეთი ადამიანები ყოველთვის მრავლად იყვნენ საქართველოში.

დავუბრუნდეთ ისევ უტანდარის სახეს. მიუხედავად იმისა, რომ ის თბილისის ამირის, აბულ-ასანის მეუღლეა, ეს არაა საკმარისი. უტანდარი უფრო მაღალ მწვერვალებს მიელტვოდა, პირველობაზე ოცნებობდა. მას დიდი სურვილი აქვს ნახოს თამარი დამცირებული, გაქედილი.

„...იური საყვარელია უტანდარის. იგი უკვე ცოლია მისი ნამდვილი და სწორ-უტყუარი. ნამდვილი დედოფალიც მომავალში ის იქნება საქართველოსი!

თამარის მხოლოდ სახელი იქნება...

მისი საყვარელი გასთელავს მას!“ (დადიანი, 1990: 231).

იურის საქართველოდან გაძევებამ უტანდარის მიზნები დაამსხვრია. თუმცა არც ამ ფაქტის შემდეგ დაუთმია ფიქრები პირველობაზე. უტანდარი ამჯერად აბუბექრს, ადარბადაგანის სულტნის მემკიდრეს, დაუკავშირდა. მისი შემწეობითაც ელოდა განდიდებას აბულ-ასანის თავნება მეუღლე.

ამგვარად, შ. დადიანმა უტანდარის სახით დაგვიხატა აღვირახსნილი, ბიწიერი გრძნობით სავსე და პატივმოყვარე სეფე-ქალის ტიპი, რომელსაც შესწევს დიდი ნებისყოფა და საოცარი ლტოლვა პირველობისაკენ. ის ამ გზაზე ყოველგვარ საშუალებას მიმართავს.

შ. დადიანმა ცნობილ ისტორიულ პირებთან ერთად დაგვიხატა გამონაგონი პერსონაჟი უტანდარის სახით, რომელსაც სიუჟეტის განვითარებაში მნიშვნელოვანი როლი დააკისრა.

რომანის მოქმედ პირთაგან საყურადღებო სახეა თბილისის ამირა აბულ-ასანი. სწორედ მისი წყალობით მოიწვიეს იური ბოგოლუბსკი საქართველოს სამეფო კარზე. აბულ-ასანი დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს საქართველოში. თამარ მეფე პატივით და დიდებით ეპყრობა მას, მაგრამ ეს არ აღმოჩნდა მისთვის საკმარისი. როგორც ბევრი სხვა დიდებული, აბულ-ასანიც პირველკაცობისათვის იბრძვის. მწერალმა აბულ-ასანი დაგვიხატა აგრეთვე, როგორც ვაჭართა მფარველი და მათი თანამზრახველი. კერძოდ, ის ტრიალებდა ზანქან ზორაბაბელისა და კევორქ ჩესტუხიანის წრეში და მათგან ხელს ითბობდა.

აღსანიშნავია, რომ ვაჭრებთან აბულ-ასანის ურთიერთობაზე არც ერთ ისტორიაში არაა საუბარი.

როგორც ცნობილია, XII საუკუნის მეორე ნახევარში საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში დიდ როლს თამაშობდნენ ე.წ. „მესამე წოდების“ წარმომადგენლები. აბულ-ასანი და ზანქანი სწორედ „მესამე წოდებას“ ეკუთვნოდნენ (მესხია, ჟ. „მნათობი“, №1, 1970: გვ.163). ამრიგად, უდიდესი სახელმწიფო მნიშვნელობის საკითხი, როგორც საქართველოს მეფის – თამარის გათხოვება იყო, „მესამე წოდების“ წარმომადგენელთა გარეშე ვერ გადაწყდა.

შ. დადიანმა რომანში შესანიშნავად დაგვიხატა ვაჭართა სულიერი სამყარო, გვიჩვენა მათი მიზნები. ისინი კარგად იცნობენ ქართველთა ბუნებას: „...ქართველებს თვალში აქვთ ჭკუა“ – ასე აფასებს ჩვენს მიმდობელობას და გულკეთილობას ზანქან ზორაბაბელი (დადიანი, 1950: 12).

ნაწარმოების ერთ-ერთი ადგილი მიგვანიშნებს თუ რა თავისუფლად შეუძლიათ ვაჭრებს მიმოსვლა ოთხივე მხარეს. თვით ზანქანის სახლში თავს იყრიდნენ სხვადასხვა ქვეყნის ვაჭრები:

„აქ კარგა-ბლომა საზოგადოება იყო თავ-მოყრილი.

მამაკაცის ქართული კაბები; არაბული თეთრი ხალათი და დოღბანდი; ბიზანტიური დაღმატიკა; ებრაული, თავით ბოლომდე შებნეული, ანაფორასავით ტანსაცმელი, თავისი განუყრელი სკლატითა და ბეწვ-შემოვლებული, მრგვალი ქუდით; სპარსული ქლამიდა, აბა ქოშები და ხმალი; სამოგვით შემოსილი

ფეხები და რომიდან ჩამოსული პაპის ნუნციის სამოსით მორთული ნაქვით“ (დადიანი, 1990: 104).

ვაჭართა ფენის დახატვისას შ. დადიანმა ყურადღება მიაქცია კიდევ ერთ ასეთ საკითხს: რომ „იყვნენ თავისუფალი და არათავისუფალი ვაჭრები“, „ვაჭართუხუცესები“, „დიდვაჭრები“, „ყმა ვაჭრები“ და სხვა“ (დუმბაძე, 1966: 17). სწორედ ამის ანარეკლია ის, რომ დიდვაჭარ ზანქანს ჰყავს ყმა-ვაჭარი კევორქ ჩესტუზიანი. ეს ყმა-ვაჭარი ოცნებობს ზანქანობაზე.

„...როდის იქნება, რომ... ქურთისტანიდან ახლად გადმოხვეწილი, კევორქ ჩესტუზიანი, ზანქანისთანა საპატიო ადგილს დაიპყრობს... მაგრამ აბა სად შეუძლია საცოდავ კევორქს ზანქანობა. ეგ არწივია, ზღვასა და ხმელს ევლება... კევორქი კი პატარა ტურამელაა, შინაურ საქათმოებს ჩასციებია“ (დადიანი, 1990, 164).

ზანქანი, მართალია, უბრალო, გაუნათლებელი სოფლაგარია, მაგრამ ამავე დროს ერთობ „ბრძნულ“ დარიგებებს აძლევს კევორქ ჩესტუზიანს: „...როდესაც მოგიხდეს ჩარხის ხელის წავლება, ისე მოიქეც შენ არა სჩანდე... სხვებს ეგონოს, ჩვენ ვატრიალებთო...“ (დადიანი, 1990: 165).

ასეთი ფსიქოლოგიის ზანქანი ყველას კალთას უკოცნის და ეფარისევლება. ყოველივე ამის გამო ის რომანში დახატულია როგორც ანგარებიანი და ზნედაცემული ადამიანი.

როდესაც იური მეორედ გააძევეს საქართველოდან, ზანქანი მიხვდა, რომ ამ ქვეყანაში აღარ ედგომებოდა და მთელი ოჯახით არსირუმს გაიქცა.

შ. დადიანს „უბედურ რუსში“ დახატული ჰყავს კიდევ ერთი, შეიძლება ითქვას, მეორეხარისხოვანი პერსონაჟი – ყივჩაღი შარაგანი. მისი სახე მინდა დავუპირისპირო იმ ზანქანს, რომელმაც ვერ გაიგო „მცხეთის ტაძარი რომელია?!“ (დადიანი, 1990: 271). ამ მხრივ საინტერესოა ყივჩაღი შარაგანისა და კუზმას საუბარი.

„...მე ბევრი მომივლია ქვეყნები!.. ერთი რამ შემიმჩნევია, განსაკუთრებით მისრეთში: იქაური შენობები, ბუმბერაზია... თითქო უნდა თავისი სიდიადით შეგაშინოს და გადიპყროსო... ბიზანტიაში – კი უფრო მოხდენილად არის ნაგები ტაძრები და სასახლეები, მაგრამ ამ უზარ-მაზარობას ვერც იქ ასცილებიან... აქ კი, საქართველოში, მათთამ შედარებით, მომცროა ყოველივე, მაგრამ სამაგიეროდ რა მოხდენილია, რა კოხტა, რა კეკლუცი! აი, შეხედე, ამ არშიას,

უბრალო ზოდია ოქროსი... მაგრამ როგორ თავის ალაგას არის, როგორ შეჰფერის ამ ვარდისფერ ქვას, ფერ-მიღებულსა!“ (დადიანი, 1990: 53-54).

ეს ეპიზოდი მრავალმხრივია საყურადღებო. შარაგანის სიტყვებში შესანიშნავად მოსჩანს ქართველი კაცის სადა ბუნება და ხასიათი. კიდევ ერთ მომენტზე უნდა გავამახვილოთ ყურადღება. მწერალმა შესაძლო სხვადასხვა ვარიანტებიდან არჩევანი გააკეთა შარაგანზე, სწორედ ყიფნაღის პირით გააცხადა ის სინამდვილე, რაც XII საუკუნის საქართველოსთვის იყო ნიშანდობლივი. აზრის ნათელსაყოფად კვლავ შარაგანისა და კუზმას დიალოგს დაუბრუნდებით;

კუზმა აღფრთოვანებულია შარაგანის განსწავლულობით და ეუბნება:

„—შენ, მეგობარო, ბევრი რამ გცოდნია... მეცნიერი კაცი ყოფილხარ...“

—არა, მეცნიერი არა, მაგრამ... აქ, ამ ქვეყანაში, უვიცობა სირცხვილია... თითქმის ყველა მწიგნობარია, ყველამ იცის მათი წარსული, მათი ვითარება... ზოგი ხომ ისე დახელოვნებულია ამ საქმეში, რომ ბერძენ-ფილოსოფოსთ არ ჩამოუვარდება. აი, აქეი, მე მოვიკოჭლებ, თუმცა სიამოვნებით ვისმენ ხოლმე მათ დავა-პაექრობას მაღალ საგნებზე...“ (დადიანი, 1990: 55).

აღსანიშნავია, რომ ამ ისტორიულ ექსკურსს მწერალი შემთხვევით არ მიმართავს. მითუმეტეს, ეს ეპიზოდი (კუზმასა და შარაგანის საუბარი) ისეთ მნიშვნელოვან ნაწილშია ჩართული, როდესაც დარბაზი ელოდება თამარის გამოსვლას, როცა პირველად უნდა შეხვდნენ ერთმანეთს „თამარ პირიმზე“ და გიორგი რუსი.

რომანში მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენს ვარდან დადიანი, სახლთუხუცესი თამარის სამეფო კარისა. ვარდან დადიანი იმ დიდებულთა რიცხვს განეკუთვნება, რომლებიც ცდილობდნენ თამარის სამეფო კარის დასუსტებას და საკუთარ ზრახვათა განხორციელებას. მწერალი მის დასახასიათებლად მრავალნაირ ხერხს მიმართავს, განსაკუთრებით კი მას სხვადასხვა მიზანდასახულობის ადამიანთა აღქმაში წარმოგვიდგენს. გავიხსენოთ, ოსთა ბატონიშვილის, ჯადაროსის სიტყვები:

„—ვერ შევწამებ, ქვეყანა არ უყვარდეს, მაგრამ საპირადო მე მგონი, მეტი ახლავს მუდამ მის ზრახვებს და მის მოქმედებას“ (დადიანი, 1990: 90).

ნაწარმოების პერსონაჟთა აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს ვარდან დადიანის პერსონაჟი. ოსთა ბატონიშვილისაგან განსხვავებულად ფიქრობს

გოდერძი ჩორჩანელი (თუმცა მოქმედების განვითარების შემდეგ გოდერძი იძულებულია შეიცვალოს თავისი მოსაზრება):

„...დადიანი საზოგადოდ ფრთხილი კაცი იყო და ისეთს არას იტყოდა საშემდეგოდ წინ დახვედროდა... დიდი მამულის შვილი არის... ხომ ბევრი ცუდი ხმები მიმოქრის ამაზე... მხოლოდ საპირადო აწუხებსო! – მაგრამ მამული, სამშობლო, მისი აღორძინება, გაშლა და გადაფურჩქენა შეიძლება სხვებზე უფრო მძლავრად ამას უტოკებდეს გულს“ (დადიანი, 1990, 94).

ავ. ნიკოლეიშვილის მართებული მოსაზრებით „სიმართლის, ისტორიული ჭეშმარიტების ობიექტურად გამოხატვის პრინციპისადმი ერთგულებამ შ. დადიანს თავისი გვარის ეს შორეული წინაპრებიც კი არ დაანდობინა და მთელი სიმკვეთრით წარმოაჩინა მისი მზაკვრული და ბოროტი ადამიანური ბუნება“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 104).

დადიანის ზრახვების წარმოსაჩენად მნიშვნელოვანია რომანის ის ეპიზოდი, სადაც მისი ფიქრებია გახმაურებული:

„აი, მოდის თამარ, მოდის ზეიმით, მოდის როგორც მეფე, მოდის მის საუკუნოებით სამემკვიდრო ქალაქში! ეს ასეა გარეგან, მაგრამ ნამდვილად-კი მოდის, როგორც ტყვე ხელ-ფეხ შეკრული, დაპყრობილი დადიანისაგან. გასაქანი არსაითა აქვს და ამიერიდან აეხადა მეფის უფლება... მაშ, ვინ იქნება... მთელი სამეფოს გამგე? იური ხომ არა, ეს უსუსური დღაპი, ღოთი და გარყვნილი?! თავს რად უნდა ეცრუოს... რასაკვირველია, დადიანი! იური მხოლოდ თოჯინა იქნება მის ხელში, ეგეც დროებით და შემდეგ... დაემხოება ბაგრატიონი! სულ სხვა მოდგმა ვარდანის-ძე დადიანი აღმობრწყინდება საქართველოს ტახტზე... ვერავინ ვერ დაგიპყრო, მე დაგიპყარი, თამარ!..“ (დადიანი, 1990: 256).

ვარდან დადიანი იურის გაძევების შემდეგ, რა თქმა უნდა, მის მხარეზე იბრძოდა, ისტორიულად ცნობილ ნიალის ველზე. მისი სურვილები საბოლოოდ განადგურდა სწორედ ნიალის ბრძოლის დროს.

თამარმა ჩვეული დიდსულოვნება გამოიჩინა და იურის წამქეზებელი, ვარდან დადიანი მაინც დაინდო. ეს ეპიზოდი იმდენად მაღალი ოსტატობითაა გადმოცემული, რომ თითქოს საკუთარი თვალთ ვხედავთ განადგურებულ, დამარცხებულ დადიანს; მწერალი მიგნებულად ამხელს მოღალატე სახლთუხუცესის ფიქრებს:

„...მძლიე, თამარ! კარგად იქცევი, მე უარესად მოვიქცეოდი!“ (დადიანი, 1990, 360).

ძლეული ვარდან დადიანი სავსებით ბუნებრივ გზას ადგება. ალბათ, ეს იყო მისთვის ერთადერთი გზა, როლითაც შესძლებდა მის მიერ ჩადენილი ცოდვების მონანიებას:

„—ამ უამად ეს მაქვს სათხოვარი: ნუ გამაძევენ, მეფეო! მე წავალ ოდიშს და მარტვილის მონასტერში დავეყუნები...“ (დადიანი, 1990: 360).

ვარდან დადიანის სახით მწერალმა დიდებულთა იმ ნაწილის სულისკვეთება გამოხატა, რომელნიც სამეფო კარის დასუსტებისა და დაუძღურებისათვის იბრძოდნენ. მისი მსგავსნი, სამწუხაროდ არასოდეს ყოფილან საძებარნი საქართველოში.

„უბედურ რუსს“ ხშირად აკრიტიკებდნენ იმის გამო, რომ მწერალმა თითქოს რომანში წარსულის არასწორი გაშუქება მოგვცა. შ. დადიანის მოგონებათა წიგნიდან ირკვევა, რომ ზოგიერთი კრიტიკოსი მას რომანის წაუკითხავად აკრიტიკებდა (დადიანი, 1959: 194).

იმდროინდელმა კრიტიკამ ყურადღების გარეშე დატოვა ის გარემოება, რომ რომანში მაღალი ოსტატობითაა დახატული მეორე რუსის სახე, უფლისწულის აღმზრდელი კუზმას სახით. „...რომანში ერთი კაცის, მართალია, მეფისწულის, მაგრამ ერთი კაცის უბედურება დავახასიათე — იგონებდა მწერალი — ჩემმა მტრებმა კი მთელ რუსეთზე გადაიტანეს ეს ხასიათი, თითქოს რუსების წინააღმდეგ დამეწეროს ეს რომანი. „დაავიწყდათ“ რომანში მეორე რუსი — გიორგი უფლისწულის აღმზრდელი — კუზმა რომ დავხატე უდიდესი სიყვარულით. ქართველი ქალი სწორედ მას შევრთე ცოლად და გავაბედნიერე... იმ კაცს ჩემი რომანი წაკითხული არა ჰქონია და ისე გამომიხტა „ტრიბუნაზე“, გაჰყვიროდა, შალვა დადიანმა რუს ხალხს დიდი შეურაცხყოფა მიაყენაო, როცა ამ ხალხის ტიპად გიორგი რუსი გამოიყვანაო... არა, ტახტზე უფლება ჩამორთმეულ უფლისწულს რათ „გამოესარჩლნენ“ ასე თავგამოდებით, და არა უფრო მდაბიო წრიდან გამოსულ, მშრომელ და პატიოსან კაცს კუზმას, დღემდის ვერ ამისხნია...“ (ჭილაია, ჟ. „კრიტიკა“, 1988: №3, გვ.80).

განსაკუთრებით ის არის ხაზგასმული, რომ კუზმა ისტორიული პირი კი არ არის, არამედ ავტორის ფანტაზიითაა შეთხზული. „თავისი ადამიანური კეთილშობილებით ავტორმა კუზმა რუსი უფლისწულის სრულ ანტიპოდად დაგვიხატა, ამით არაორაზროვნად გამოავლინა თავისი შემწყნარებლური და კეთილგანწყობითი დამოკიდებულება ამ ერისადმი“ (ნიკოლეიშვილი, 1994: 114).

მწერალმა კუზმა რუსი იმისათვის შემოიყვანა რომანში, რომ ერთგვარად შეემცირებინა ის უარყოფითი შთაბეჭდილება, რომელსაც გიორგი უფლისწულის სახე იწვევს.

„რომანის პირველი გვერდებიდანვე კუზმა ჩვენს წინაშე წარმოსდგება როგორც... კეთილი იდეალებისათვის მებრძოლი ადამიანი, რომელიც თავისი ქვეყნის დიდ მომავალზე ოცნებობს. მისი იდეალი იყო ერთიანი, ძლიერი, აყვავებული ქვეყანა. სწორედ ეს აკავშირებდა მას ანდრია ბოგოლუბსკისთან (სალია, ჟ. „კრიტიკა“, 1977: №2, გვ. 97).

ანდრიას ტრაგედიის შემდეგ კუზმას იმედი მხოლოდ იური იყო. ის ფიქრობდა, რომ იური შეძლებდა ანდრიასეული ტახტის დაბრუნებას. „...მინდოდა, უწინარეს ყოვლისა, იურისაგან მამასავით მხნე და ჯანსაღი მეომარი გამოსულიყო, ამიტომ იყო არ ვუშლიდი, როდესაც კი მოიჩინა, ტყე-ღრეში მარტო თარეშს. მინდოდა გაჩვეოდა ბუნების სტიქიონთა ატანას, მარტობას, საშიშროებას, მემორულ სიმკვირცხლეს... ღაღად უნდა გაზრდილიყო მომავალი შურისმაძიებელი“ (დადიანი, 1990: 27). „...მაგრამ კუზმამ შეცდომა დაუშვა, მან უფლისწული ცალმხრივად აღზარდა. განავითარა მასში ფიზიკური მონაცემები, ხოლო მის სულიერ სამყაროზე ერთი წუთითაც არ უფიქრია“ (სალია, ჟ. „კრიტიკა“ №2, 1977: გვ. 98).

მართალია, რომანი არ გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ ვიმსჯელოთ, რამდენად ზრუნავდა კუზმა იურის სულიერ აღზრდაზე, მაგრამ ვერც მის ცალმხრივად აღზრდაში დავდებთ ბრალს მას ასე ხელალებით. კუზმა იმდენად დადებითი პერსონაჟია, რომ არ შეიძლება მას იურის სულიერი სამყარო ყურადღების მიღმა დარჩენოდა.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ კუზმა ქართველ ქალზე ქორწინდება. „...კუზმა რუსი ამ ქართველ ქალს აღმერთებდა“, – შენიშნავს შ. დადიანი (ჭილაია, ჟ. „კრიტიკა“, №3, 1988: გვ. 80).

ეს ქართველი ქალი, სვანი დაღაშ ციოყის და, ნანულია. მწერალმა მაღალი ოსტატობით გვიჩვენა კუზმასა და ნანულის პირველი შეხვედრა.

„...რეტი დაესხა კუზმას.

...უმიზეზო, უცნაურმა ბედნიერებამ თითქო მის გულში ჯადოსნური ხალიჩა გაშალა. ეს მოხდა ესე უეცრად და... სრულიად უმიზეზოდ...

თითქო სრულად გაყმაწვილდაო, გარბენა უნდა, ხტომა, დიდი სიმძიმის აწვევა, აი, ამ გუმბათიან დერეფნის ხელში დაჭერა...

ნანულიც მოჯადოებულებით უძრავად იდგა...

სამოც წლამდე მიღწეული კუზმა და თექვსმეტამდე აფეთქილი მთიული ნანული.

ორთავენი, თითქო ერთს სიხარულს შესდგომოდნენ, ერთი უცნაური საგალობლის წართქმას აპირებდნენ“ (დადიანი, 1990: 201-202).

კუზმას უსაზღვრო სიყვარული ნანულისადმი სხვებისთვისაც თვალში საცემი იყო:

„...ერთის დანახვით სულ უბრალოდ და ჩვეულებრივ ეპყრობიან ერთი მეორეს, მაგრამ დაკვირვებული თვალი იგრძნობს ამ ორ, ასაკით განსხვავებულ სხეულში, როგორი ერთიანი სურვილი ფეთქავს ერთი მეორის სიყვარულით გადაწნული...“

არც გადახვეულნი არიან, არც ხელი-ხელს უკიდიათ. ცოტა განრიდებითაც-კი დგანან ერთი მეორეზე, მაგრამ ორივე სხეულს ეტყობა ერთი მეორისკენ მისწრაფება“ (დადიანი, 1990: 313).

კუზმასა და ნანულის ბედნიერება ცვატას გასროლილმა ისარმა სამუდამოდ მოკლა. „როყო ისარმა ... დააბნელა მზე ნანულისა, ჩააქრო ენით გამოუთქმელი სიხარული კუზმასი“ (დადიანი, 1990: 315).

როდესაც გიორგი უფლისწულის მომხრეებს აპატიმრებდნენ, მათ შორის ვხვდავთ კუზმასაც. თამარი სავსებით ბუნებრივად იქცევა, როცა კუზმას ასეთი სიტყვებით მიმართავს:

„შენ რათ დაუტუსაღებიხართ? შენ არაფერი დაგიშავებია, მხოლოდ ერთგული იყავ შენის გაზრდილისა და აქ რა არის სააუგო... მხოლოდ მან ვერ გაგიმართლა იმედები...“ (დადიანი, 1990: 359).

ნაწარმოების წაკითხვის შემდეგ, ჩვენთვის სავსებით ნათელია, რომ კუზმა რუსი მწერალს დახატული ჰყავს ყოველმხრივ დადებით პერსონაჟად, მაგრამ მწერალი მაინც ვერ ასცდა იმდროინდელ კრიტიკას და „ერთ-ერთი მთავარი ბრალდება, რომელიც მას რომანის გამოქვეყნების შემდგომ არაერთგზის წაუყენეს, რუსი ხალხისადმი უპატივცემულობა და უარყოფითი დამოკიდებულება იყო, მაგრამ, როგორც ამის გამო თავად შ. დადიანსაც ხაზგასმით აქვს აღნიშნული, ეს ბრალდება ყოველგვარ საფუძველსაა მოკლებული და ერთი პიროვნების მანკიერებათა მხილება მთელ ხალხს არამც და არამც არ უნდა მიეწეროს“ (ნიკოლეიშვილი, 1994: 113).

რამდენადაც სძაგს (მაგრამ სადღაც ეცოდება კიდევ) ავტორს გიორგი რუსი, იმდენად უყვარს კუზმა და ამიტომ მკითხველსაც ასევე განაწყოფს. რომანში აშკარად იგრძნობა ავტორისეული სიმკაითია მისადმი.

შესაძლებელია, მწერალმა კუზმას, მეორე რუსის, მხატვრული სახე იმისათვის შექმნა ნაწარმოებში, რომ რომანი „გადაერჩინა“. შ. დადიანმა თანამედროვეობის გასაკრიტიკებლად გამოიყენა ისტორიული ეპოქა, მან ფართო საზოგადოების დასაინტერესებლად მთლიანად გამოგონილი პერსონაჟი შემოიყვანა ნაწარმოებში. შეიძლება ეს პერსონაჟი იმ ეპოქის ერთგვარ ხარკადაც მივიჩნიოთ, რომელშიც შ დადიანი ცხოვრობდა.

ჩვენს ნაშრომში ძალიან ხშირად განვიხილავთ ისტორიული სინამდვილისა და მხატვრული გამონაგონის ურთიერთმიმართების საკითხს, ცნობილია, რომ შ. დადიანმა „უბედურ რუსში“ დიდი ზომიერებით შეძლო თამარის საქართველოს ისტორიული სინამდვილის მხატვრული წარმოსახვა. იგი ერთგულია მატრიანების მიერ გადმოცემული ფაქტებისა, მაგრამ ზოგჯერ, არ უწევს მათ ანგარიშს. მაგალითად: შ. დადიანს გოდერძი ჩორჩანელი გამოყვანილი ჰყავს „ეთერიანის“ ავტორად.

„—ეს არის ის განთქმული მწერალი... ამ ბოლო ხანებში „ეთერიანი“, აბესალომ და ეთერის ამბავი რომ დასწერა, სახელოვანი გოდერძი ჩორჩანელი“ (დადიანი, 1990: 83).

ეს ფაქტი მწერლის ფანტაზიის ნაყოფია და სიმართლეს არ შეესაბამება.

ანალოგიური შემთხვევაა დავით სოსლანთან დაკავშირებით. მწერალი მას მიაწერს „აღლუზიანის“ ავტორობას.

„—დავითმა ჩვენ გმირთა-გმირის აღლუზის და სხვათა ამბავი ეგოდენ მშვენივრად შეჰკინდა, რომ საამური რამ სასმენელი გამოვიდა...“ (დადიანი, 1990: 84).

შესაძლებელია, შ. დადიანი ამ შემთხვევაში ეყრდნობოდა ნ. გამრეკელის ცნობას. მან ეს პოემა გამოსცა 1885 წელს და თხზულების წინასიტყვაობაში შემდეგი აღნიშნა: „ეს პოემა... ვგონებ... არის დაწერილი თვით მეორე ქმრისაგან თამარ დედოფლისა დავით სოსლანისაგან“ (გამრეკელი, 1885: 111).

„უბედური რუსის“ მიხედვით, თამარმა დავით სოსლანზე იქორწინა გიორგი რუსის მეორედ გაძევების შემდეგ, რაც 1191 წელს მოხდა, რაც არ შეესაბამება სინამდვილეს, თამარი მეორედ 1189 წელს გათხოვდა.

„1189 წელს 23 წლის თამარმა მეორედ იქორწინა დავით სოსლანზე...“ (სანიკიძე, 1992: 131).

იური ბოგოლუბსკი ორჯერ შემოიჭრა საქართველოში, „...გიორგი რუსმა... რამდენჯერმე სცადა საქართველოს ტახტისა და მისი სწორუპოვარი დედოფლის დაბრუნება... მაგრამ ვერაფერს გახდა, იგი ამ ბრძოლას გადაჰყვა...“ (სანიკიძე, 1992: 132).

მაშასადამე, გიორგი რუსის თვითმკვლელობა მწერლის მხატვრული გამონაგონია.

აღსანიშნავია, რომ ასეთი ხასიათის გადახვევები არ აუფასურებენ ნაწარმოების ისტორიულ-შემეცნებით ღირსებას. ავტორმა მსგავსი გადახვევის უფლება იმით მოიპოვა, რომ მათ შედეგად გაზარდა დამაჯერებლობა და ეფექტი.

შ. დადიანი გამოგონილი პერსონაჟებისა და ეპიზოდების სახით არ აკნინებს სინამდვილეს, პირიქით, ამით ხელს უწყობს ამ სინამდვილის მხატვრულ აღქმას.

შ. დადიანს ხშირად საყვედურობდნენ, რომ „უბედურ რუსში“ თამარის, როგორც მეფის ერთგვარი იდეალიზაცია მოახდინა, მშრომელთა მწარე ხვედრი კი ვერ გვიჩვენა, საკმაო სისრულით ვერ დახატა ხალხი (ბურთიკაშვილი, 1952, 42). მართალია, რომანში მოქმედება ძირითადად სამეფო კარზე მიმდინარეობს, მაგრამ მწერალს დაბალი ფენების წარმომადგენლებიც ჰყავს გამოყვანილი რომანში. ასეთია, ბაზალეთელი გლეხი ბერუა ბოლოტუაშვილი, სვანი დადაშ ციოყი, მისი და ნანული, თაფლო და შაქარა ბოლოტუაშვილები და სხვ. მწერალი ცალკეული პერსონაჟის პირით, მაინც ახერხებს იმდროინდელი გლეხობის სულისკვეთების გადმოცემას. ამ მხრივ, საინტერესოა ახალგაზრდა გლეხის ქალის, თაფლოს, სიტყვები:

„—ეს თავისუფლება თვით ჩვენ მოვიპოვეთ... აზატები ვართ ეხლა... თორემ წინედ მთიული ერისთავები, კახელი ქორიკოზები და შაბურიშვილები გვემძღავებოდნენ... აუუჯანყდით, ვძლიეთ და ეხლა, დიდი დავითის შემდეგ, უბატონოდა ვართ... არავის ყმებად არ ვითვლებით, მარტო აბულ-ასანს ვექვემდებარებით... ისიც ომიანობის დროს...“

...მონასტრებსა და ხატებს ჩვენ თვით ჩვენის ნებით ვემსახურებით. ბატონი კი? დაიწყევლოს მათი სახსენებელი...“ (დადიანი, 1990: 220).

რომანში არის ამის მსგავსი რამოდენიმე ეპიზოდი, რითაც შ. დადიანი იჩენს დაინტერესებას სოციალური პრობლემატიკით. „ნაწარმოებში ავტორისეული მიზანსწრაფვა იმგვარად იშლება და ვითარდება, რომ სოციალური პრობლემატიკა მწერლის ინტერესთა სფეროში არ შედის... ფრაგმენტულად, რამდენადაც საამისო შესაძლებლობას მოქმედების განვითარება იძლეოდა, შ. დადიანს არც ეს საკითხი დაუტოვებია უყურადღებოდ“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 111).

საინტერესო სახეა ბერუა ბოლოტუაშვილი. ის მწერლის მიერ მოაზრებულია, როგორც სამშობლოს ერთგული, პატრიოტი ადამიანი. ერთ-ერთ თავში, მოთხრობილია, თუ როგორ დააზარალა მეწყერმა ბაზალეთელი მოსახლეობა, ბერუა ძალიან განიცდის ამ ფაქტს, რომ „...საჭიროების დროს ჩვენს გვარში რაზმი ვიდასაგან შევადგინო, ომში რომ დაგჭირდეს ვიდასით დაგეხმარო?.. ომი რა სანატრელია, მაგრამ ე ბიჭები გამერყვნებიან სახლში ჯდომითა... სამოცდაათამდე მარტო ჩემი ნაშიერია. მე ის მაწუხებს, წინეთ სამასამდე მაინც დავარჩევდი ვაჟაკებსა და ეხლა არ ვიცი, ჩემიანთ გარდა რამდენს-ღა შევკრებ...“ (დადიანი, 1990: 276).

„უბედურ რუსზე“ მუშაობის დროს შ. დადიანი, როგორც თვითონ იხსენებს, აწუხებდა მოსე ჯანაშიელს და თითქმის ყველა საომარი იარაღების სახელწოდებანი მისგან შეიტყო, განსაკუთრებით ისრებისა, რაც ასე უხვად არის წარმოდგენილი რომანში:

„...მეომარს რომ აქვს ბუდეში ამოჩრილი, ბოძალო ჰქვიან და იხმარება მსხვილ ნადირთათვის... მცირე რაზმს რომ აქვს გადაკიდებული, ქეიბურია, ეგეც მხეცთათვის არის მომარჯვებული... მეორე გუნდი რომ მოსჩანს, სარჩა და ქიბურჯი ჰკიდია წვრილ ნადირთათვის. დანარჩენს კი, შენც იცნობ, ბრძოლაში სახმარი ისრებია და აქ საყალნოს უწოდებენ“ – უხსნიდა შარაგანი კუზმას (დადიანი, 1990: 238).

საყურადღებო სურათს იძლევა საომარი იარაღების ჩამოთვლა: „ჯავშანი და ხაფთანი, მოჭედილი მუზარადები და წვრილ-თვალას ჩაბალახები, პოლიტიკნი და საბარკულნი, ჩუგლუგი და ხიშტი, ხმალი და მახვილი, ლახტი და გურზი, ჰოროლი და შუბი, მშვილდისარი ულვევი, უამრავი და ნაირ-ნაირი“ (დადიანი, 1990: 237-238).

ყოველივე ეს უდიდეს ღირსებას შეადგენს მწერლისას, რომელმაც შესანიშნავად შეძლო თამარის ეპოქის კულტურის მაღალმხატვრული აღწერა.

რომანიდან ამის დამადასტურებელი მრავალი მაგალითის მოყვანა შეიძლება. მაგალითად, თამარის დარბაზის მორთულობა (დადიანი, 1990: 46-46), დაწინდვის წესების შესრულება მცხეთის ტაძარში (დადიანი, 1990: 236-237), ბიზანტიის სამეფო კარის აღწერილობა (დადიანი, 1990: 86) და ა.შ.

შ. დადიანს კარგად ესმოდა ისტორიულ რომანზე მუშაობის სირთულე. ბევრ სხვა საკითხთან ერთად მან ჩვეული მხატვრული ოსტატობით აღწერა საომარი მოქმედებანი, რაც დიდ სირთულეს წარმოადგენს. ჩვენ, ზემოთ, გაკვრით შევეხეთ ნიალის ბრძოლას, რომელიც ისტორიულად დადასტურებულ ფაქტს წარმოადგენს. შ. დადიანმა მემატიანის სიტყვებზე დაყრდნობით შექმნა დრამატული ეპიზოდი, რომელიც წარუშლელ კვალს ტოვებს მკითხველის მეხსიერებაში.

„...სულ-გაკმენდილი ლაშქარი, ანაზდად, დასტა-დასტა დაწყობილი, ამ ღამის წყვილიაღში, ციხე-ბურჯივით შემკვრივებული, გამზადდა იერიშის მისაღებად...

–ჰკა მაგას!..

გაისმა დადიანის რაზმიდან საომარი შეძახება და თითქო ნიაღვარივით მოსკდა ერთი დიდი ტალღა განდგომილთა ჯარს.

და გაჩნდა ჯოჯოხეთი ნიალის ველზე...

გმინვა, ხენეშა, შეევირება, ხმლების ჩხრიალი, გურზთა ხათქი-ხუთქი, ცხენების მკერდთა შეჯახება, გადათელვა, დაკოდვა, სიკვდილი, ყოველივე ერთი მეორეში აირია და გამოსცემდა ხმას უცნაურს, ვაებისაგან შედედებულსა...

ნიალის უშველებელი მინდორი აღარ მინდვრობდა, თითქო ჯადოსანს მთები დაედგა ამ ტრიალ ველზე. ხოლო ეს მთები იქა-აქ ჯერ კიდევ ფეთქავდა...

მთების გარშემო... ბევრი იყო მიმოფანტული ბალახებსა და ჯაგნარებს შორის, აგრეთვე ამ მთებს შუა ბევრი იყო ცალ-ცალკე გუნდად ხელჩართვით ცოცხალი მებრძოლი...

კიდევ ერთი სასტიკი შეტევა და ნიალზე მყოფ განდგომილთა თითქმის ყველა მეთაურები თამარის ჯარს ხელთ ჩაუვარდა“ (დადიანი, 1990: 351-353-355).

შესანიშნავადაა აღწერილი ასევე გიორგი რუსის მეორედ შემოჭრა საქართველოში და ბრძოლა კამბეჩოვანში კახელ მახატელის ძეთა ლაშქართან (დადიანი, 1990: 366-367).

„უბედური რუსის“ შესწავლამ ცხადყო, რომ შ. დადიანი მემატიანეთა ცნობებს ოსტატურად იყენებს რომანში. ის, სინამდვილესთან ერთად, ხატავს

ისეთ მოვლენებს, რომლებსაც შეიძლება აღვიღო არც კჰონიათ, მაგრამ სავსებით შეესაბამებიან წარსულის რეალურ სურათებს.

„უბედურ რუსში“ დახატულია XII საუკუნის საქართველო თავისი პოლიტიკური და სოციალური ცხოვრებით, თავისი კულტურით, ფეოდალური დაჯგუფებების დაპირისპირებითა და ბრძოლით, მხილებულია შური, მტრობა და საერთოდ, ქართველებისათვის დამახასიათებელი დაღატი.

„...ქართველები ფრიად შემკული ხალხია, მაგრამ ერთი დიდი ნაკლი კჰონიათ: თავის-თავის დაღატი. უკეთუ მათგანი ვინმე ზე-წამოიწია და გაღონიერდა, შემდეგ თავს მაღლა იღებს და ურჩობას იწევს. თვით მეფესაც აღარ ეპუება, საზოგადოს ივიწყებს, საპირადოზე გადადის. ასეთი მდგომარეობა ეხარბება სხვებს და ეხლა ისინი იწევბენ ამავე გზით სიარულს, რომ შემდეგ ერთი-მეორეში შუდლი მოუვიდეთ, ან კიდევ მათი შემაერთებელი ტახტი დაამხონ... სულ ასეა ხოლმე, უკეთუ ტახტზე ღირსეული და მძლავრი პიროვნება არ დაჯდება...“ (დადიანი, 1990: 56), – ასე აცნობდა ქართველებს ყივჩაღი შარაგანი კუზმას.

ქართველთა ორგულობა და დაღატი იყო განმაპირობებელი მიზანი იური უფლისწულის ჩამოყვანისა საქართველოში. თამარის დაქორწინება, ეს უდიდესი სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საქმე დიდებულების გადაწყვეტილებით, სომეხ დიდვაჭარ ზანქან ზორაბაბელს მიენდო. იმ ზანქანს, რომელმაც ვერ გაიგო „მცხეთის ტაძარი რომელია?!“ ანდეს იმ სახელმწიფოს ბედი, სადაც „უვიცობა სირცხვილია... სადაც თითქმის ყველა მწიგნობარია...“

„უბედური რუსი“ ძლიერია დამაჯერებლად გამოკვეთილი პერსონაჟებით, ხასიათებით. „ლიტერატურული გმირი თანამედროვეა თუ ისტორიული, საბოლოო ჯამში გამოხატავს შემოქმედის დამოკიდებულებას სამყაროსადმი. ამიტომ ზოგჯერ ისტორიულ-ლიტერატურულ გმირში შეიძლება უფრო მძაფრად იყოს გამოსახული შემოქმედის მსოფლმხედველობა, ვიდრე რომელიმე თანამედროვე პერსონაჟში...“ (კალანდაძე, ჟ. „მნათობი“, 1980: №11).

ჩვენი აზრით, შ. დადიანის მთელი მემკვიდრეობიდან ყველაზე საუკეთესო მაინც მისი ისტორიული რომანი „უბედური რუსია“.

მწერალი ყოველთვის დიდ ინტერესს იჩენდა ჩვენი ისტორიისადმი. მან ძალიან ბევრი გააკეთა ამ სფეროში და სწორედ ისტორიულ თემებზე შექმნილმა ნაწარმოებებმა დაუმკვიდრეს შ. დადიანს ერთ-ერთი უნიჭიერესი ქართველი ბელეტრისტის სახელი.

„უბედური რუსის“ თემა საინტერესო აღმოჩნდა XX საუკუნის ბოლოსაც. სულ სხვა თაობისა და ლიტერატურული მრწამსის მწერალმა, ლაშა ბუღაძემაც მიმართა შ. დადიანის მიერ ხორცშესხმული ამბავი მანაც გამოიყენა რუსული აგრესიის სამხილებლად. მის მოთხრობაში – „პირველი რუსი“ იმდენად დაუფარავადაა გაშიშვლებული გიორგი რუსის ამორალური მხარე, რომ ნაწარმოების გამოქვეყნებას დიდი აჟიოტაჟი მოჰყვა ქართულ საზოგადოებრიობაში.

პრაქტიკულად, ამ მოთხრობას გულგრილად არავინ დაუტოვებია. ის რაც შ. დადიანმა თავის რომანში ქვეტექსტის სახით გამოხატა, ლ. ბუღაძემ ღია ტექსტით განუცხადა მკითხველს. თუმცა პოსტმოდერნისტული ესთეტიკით დაწერილი მისი ტექსტი რეალისტურ მწერლობას შეჩვეულ მკითხველთა გარკვეულმა ნაწილმა უკრიტიკოდ ვერ მიიღო.

ნეგატიური დამოკიდებულება იყო შ. დადიანის რომანზეც და თითქმის იგივე განმეორდა ერთი საუკუნის შემდეგ ლ. ბუღაძის მოთხრობაზეც. ლ. ბუღაძე იხსენებს, რომ ვინც მეტად ხმაურიანად მლანძღავდა, იმათ საერთოდ არ ჰქონდათ ეს ტექსტი წაკითხული. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შ. დადიანსაც ბევრი რომანის წაუკითხავად აკრიტიკებდა. მიუხედავად იმისა, რომ „უბედური რუსი“ კონკრეტულ იტორიულ ფაქტებზე აგებული რომანია, ლ. ბუღაძის შემთხვევაშიც იგივე შეიძლება ითქვას, ორივე მწერალი ამას იყენებს თავისი თანამედროვეობის გასაკრიტიკებლად.

„უბედური რუსი“ განზოგადებული სათაური იყო, რომელიც საკმაოდ საინტერესოდ და სიღრმისეულად აჩვენებდა რა პრობლემასთან ჰქონდა საქმე ქართველ ერს. უბრალოდ მწერალმა პრობლემები ისტორიულ ეპოქაში გადაანაცვლა და იქედან დაინახა. ლ. ბუღაძესაც ეს თემა მხოლოდ იმიტომ აინტერესებდა, რომ თავის თანამედროვეობისათვის ისტორიის გარკვეულ მხარეებზე აეხილა თვალი. მისი აზრით, ცენზურამ ნაწილობრივ გაიმარჯვა: ტექსტი ვერ აკრძალეს, როგორც საბჭოურ დროს, მაგრამ ჟურნალისტების შეშინება კი მაინც შეძლეს, ვინაიდან ავტორის ნამდვილი პოზიცია არცერთ არსზე არ გასულა.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ხსენებულ თემას გურამ ბათიაშვილმაც მიუძღვნა რომანი „ჟამი დუმილისა და ჟამი უბნობისა“ (2002-2005 წწ).

რომანის მთავარი პერსონაჟი ზანქანი, შეიძლება ითქვას, სრული ანტიპოდია იმ ზანქანისა, რომელზეც ჩვენ უკვე ვსაუბრობდით „უბედური

რუსის“ განხილვის დროს. გ. ბათიაშვილის წარმოსახვით ის საქართველოს სამეფო კართან საკმაოდ დაახლოებული ებრაელი დიდვაჭარია, რომელიც თავისი პიროვნული თვისებებით ერთგვარი სიმპათიით განაწყოებს მკითხველს მის მიმართ. როგორც ა. ნიკოლეიშვილი მიუთითებს „ზანქან ზორაბაბელის პიროვნული სახისადმი ინტერესს არსებითად განსაზღვრავს ის გარემოება, რომ რომანის მთავარი პერსონაჟის ადამიანური ბუნება მწერალმა ცალმხრივად და ფრაგმენტულად კი არ გაიაზრა, არამედ ყოველისმომცველად, მისი ცხოვრების უმთავრეს მიზანსწრაფვად ქცეული ყველა მნიშვნელოვანი ფაქტორის გათვალისწინებით“ (ნიკოლეიშვილი: 2008, 35-360).

ისევე როგორც „უბედურ რუსში“, გ. ბათიაშვილის რომანშიც მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი დიდგვაროვანთა მზაკვრული ზრახვების ჩვენებას. ისინი თამარის საქმროს შერჩევის დროს მხოლოდ პირად სარგებელზე ფიქრობდნენ. ამ კუთხით განსაკუთრებით საინტერესოა აბულასანისა და მისი ბანაკის წევრთა სახეები. გ. ბათიაშვილის ეს რომანი იმ კუთხითაც საგულისხმოა, რომ მასში ისტორიულ მოვლენათა ახლებური გააზრებაა მოცემული.

რაც შეეხება „უბედური რუსის“ მხატვრულ მხარეს, ამ კუთხით მას ერთმნიშვნელოვნად მაღალი შეფასება აქვს მიცემული სალიტერატურო კრიტიკაში.

ნაწარმოებში გამოირჩევა როგორც ავტორის, ასევე პერსონაჟების ენა. მათი მეტყველება ერთ-ერთი ძირითადი საშუალებაა თვით პერსონაჟის ბუნების გამოსატყვისა. პერსონაჟთა ენაში კარგად უნდა ჩანდეს სპეციფიკა მეტყველებისა, რომელიც ახასიათებს ამა თუ იმ პერსონაჟის სოციალურ წრეს. „უბედურ რუსში“ შეინიშნება სხვაობა მეფის, დიდებულებისა და მდაბიოთა მეტყველებას შორის დაბალი წრის წარმომადგენლები ასე მეტყველებენ:

„იი, აბა რასა ბრძანებ დიდო ბატონო...“ (დადიანი, 1990:225).

„უბედური რუსის“, როგორც ისტორიული რომანის, ენის განხილვისას მის თავისებურებას განსაზღვრავს ნაწარმოების ჟანრობრივი და თემატიკური სპეციფიკა. რომანში ასახული ეპოქის გამოსახატავად გამოყენებული ენა ძირითადად არ განსხვავდება თანამედროვე ქართულ ენისაგან, მაგრამ ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ავტორის ენას მთელი რიგი თავისებურება არ ახასიათებს. რომანის კითხვისას, უპირველეს ყოვლისა, ყურადღებას იპყრობს არქაიზაცია.

ისტორიული პერსონაჟების მეტყველებაში გამოყენებული არქაული ფორმები ეპოქის სურნელებას უფრო მძაფრად შეგვაგრძნობინებს.

მაგალითები:

„ქალმა თავი აიღო წიგნისაგან და... უთხრა:

– განვედ ჩემგან!..

– არა გრცხვენისთ?..“ (დადიანი, 1990:295);

„მე არა მიძლავს აჩრდილსა მრუდისა ხისასა გამართვად... და უბრალოდ განვიყრი მტვერსაცა, რომელი აღმეკრა შენ მიერ...“ (დადიანი, 1990:319);

„იწყო მზემან დასვლად“ (დადიანი, 1990:235);

„დედოფალი რუსუდან გიწოდსთ თავისთან“ (დადიანი, 1990:91);

„უბედურ რუსში არქაულ კონსტრუქციებს მრავლად ვხვდებით თამარ მეფის, დავით სოსლანის, რუსუდანის, გოდერძი ჩორჩანელისა და სხვა ისტორიული პირების მეტყველებაში, ეს ბუნებრივიცაა.

შ. დადიანის პროზისათვის აგრეთვე დამახასიათებელია ლაკონიური დიალოგები. მის შემოქმედებაში დიალოგს შესაბამისი მხატვრული დანიშნულება გააჩნია. მწერალი შემთხვევით არ მიმართავს ამ ფორმას და მას ყოველთვის მაშინ იყენებს, როდესაც მხატვრული ამოცანის გადაწყვეტა ყველაზე მიზანშეწონილია სწორედ დიალოგის მეშვეობით. მოცემულ მხატვრულ სტრუქტურაში მის როლს სხვა ფორმა თუ ხერხი ვერ იტვირთავს.

დიალოგი ცოცხლად წარმოაჩენს პერსონაჟთა სახეებს და ადამიანთა ურთიერთობათა შინაგანობას ააშკარავებს. „უბედურ რუსში“ გვხვდება პერსონაჟის თავის თავთან პირდაპირი, შეუფარველი დიალოგიც. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა რომანის ის ეპიზოდი, სადაც თამარ-მეფე და თამარ-ქალი კამათობენ.

„ – აბა, რას ჩადიხარ, თამარ?!

ამბობდა ქალი.

– რა გინდა მოიმოქმედო?... გინდა გაჰყვე ამ შორეულ უფლისწულსა?... რაკი არ გელირსა ამქვეყნიური ბედნიერება... აღიკვეცე მონაზუნად, წადი მონასტერში...

– მონასტერში?

დაიწყო მეფემ.

– მერე სამეფო?... მერე, მისი საქმეები?...

– სამეფოს რას დაეძებ, შენ შენს თავზე იზრუნე...

– ჩემი თავი უნდა დავთმო, ბედშავო თამარ!... ქვეყნის ბედი უმაღლესია ჩემს საპირადოზე...“ (დადიანი, 1990: 63-64).

რასაც უნდა შეეხებოდეს მსჯელობა დიალოგებში, ყველაფერი ემსახურება ადამიანის შეცნობის ამოცანას, მისი შინაგანი თუ გარეგანი მისწრაფებების გახსნას.

შ. დადიანი პეიზაჟის – ბუნების სურათების ხატვის დიდებული ოსტატია. მწერალს პეიზაჟი მოხმობილი აქვს პერსონაჟთა განწყობილების უკეთ წარმოჩენის მიზნით. მაგალითად:

„მზე მიექანებოდა დასავლეთისაკენ. მისი ოქროთი იყო დაგანძული ახლო მდებარე ტყის, უკვე შეყვითლებული და ზოგან წითლად აჭვივებული ფოთლები.

ირგვლივ საარაკო მყუდროება იყო გამეფებული...

მზემ თითქო უკანასკნელი შარავანდელი დააყენაო ავადმყოფს.

ერთგული საამ-ვაჟკაცი მიუახლოვდა გიორგის და თავს დაადგა: მზემ მოსვენება არ დაურღვიოსო.

მან ჯერ კიდევ არ იცოდა მისი თანშეზრდილის ბედი“ (დადიანი, 1990: 183).

ჩვენი ნაშრომის ხასიათიდან გამომდინარე, არა გვაქვს საშუალება ამომწურავად ვისაუროთ შ. დადიანის ლიტერატურულ ოსტატობაზე, მაგრამ თქმულიდანაც ნათელია, რომ ის ორიგინალური სტილის მწერალია. მის ენას ახასიათებს მელოდიურობა და ლაპიდარულობა. შ. დადიანისათვის დამახასიათებელია ტიპაჟის, მკაფიოდ ინდივიდუალური ადამიანური ხასიათების გამოკვეთის იშვიათი ძალა და უნარი. მწერლის ღვაწლი ქართული ენის ისტორიაში საკმაოდ დიდია. შ. დადიანმა თავისი წვლილი შეიტანა ქართული სალიტერატურო ენის განვითარებაში.

ბ) „გვირგვინების ოჯახი“

შ. დადიანს გადაწყვეტილი ჰქონდა შეექმნა ფართო მხატვრული ტილო, რომელშიც ასახული იქნებოდა იმდროინდელი საქართველოს ყველა სოციალური წოდების ცხოვრება და მათი მისწრაფებები. ეს ვრცელი ტილო უნდა ყოფილიყო ტრილოგია „მენჯი რობუ“. ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო მასალას გვაწვდის მწერლის არქივი:

„ძირითადად რა უნდა იქნეს „მენჯი“?

ჩვენი დროის საქართველოს ყველა ფენების ისტორია. გამარჯვება რევოლუციის, ხალხის...

1905 წლის პირველი რევოლუციით უნდა გათავდეს პირველი ნაწილი...

„მენჯში“ მეორე ნაწილი უნდა დაიწყოს 1917 წლიდან და გაგრძელდეს გადატრიალებამდე.

მესამე ნაწილი კი იქნება ნაწილობრივ ომამდელი მშენებლობა მენჯი-რობუსი, რომელსაც ოდესღაც ჰქონდა ოდრო და იქ არის ნიშნები რადიუმის ბუდობისა, აგრეთვე სამკურნალო წყალი... შემდეგ კი განვლილი მეორე მსოფლიო ომი და დაბრუნებული ხალხი კვლავ მუშაობაში ჩაბმული.

...ბედი ჩემი გმირებისა:

იეროთეოსი – ჯერ ბოლშევიკი, შემდეგ მიმხრობილი მენშევიკებს და ბოლოს ისევ ბოლშევიკი, უსასტიკესი თავის სოფელში.

სხვათაშორის, ეს ახვრეტინებს ბარამსაც. ბოლოს ხდება სოფელში „თვითმპყრობელი“, მაგრამ რომ გაუგებენ, თვითონაც იღუპება, მოკვდება დიდ გადასახლებაში.

ვამეხი – ფაბიანისტი, ჩვენებური ბოლომდე. მეორე ნაწილში კვდება თავისი სიკვდილით. სიცოცხლეში იერო და სხვები ცოტა შეაჯანჯღარებენ, მაგრამ ზემდგომი ორგანოები უშველიან და კვლავ განაგრძობს თავის „განმანათლებელ“ თანაგრძნობის როლის შესრულებას...

ლევარსი კვიზინია – ყიდულობს ტაიას მამულებს და სამოსახლოს. ხელს მიჰყოფს შავი ქვის მრეწველობას. როდესაც ყველაფერს ჩამოართმევენ, გული გაუსკდება.

თოლისქვამი – ბოლოს მისი ცოლია და როგორც ნაჩვენებია, ისე მიდის მისი დღენი...

კესარია – გადატრიალების დროს „დიდ ამბებშია“.

ნექტარინა – მოესწრება ყველაფერს. შეურიგებელია. ყველაფერი ჩამორთმეული და გამოსახლებული, თუმცა აშკარა მოწინააღმდეგეთა რიგებში არ მოხვედრილა. ცხოვრობს შევრდომილად, აცხოვრებს ერთხანს მღვდელი, შემდეგ რომელიმე გლეხის ოჯახში... ახლა მღვდელი ჰყავს საყვარლად, მაგრამ თითქო „სამოწყალოდ“, მოწყალებისათვის უზიარებს ალერსს. ძილხანი დიდხანს თან ჰყავს და კვლავ ის არის მისი ავან-ჩავანი. ერთხანს ძილხანის შემონახულ და აგრეთვე თავისი ძვირფასი ნივთების გაყიდვით ცხოვრობენ. შეიძლება ქუთაისშიც გადასახლდეს სანიკიძის ოჯახში თავის ძილხანთან ერთად...

ბარონესა – ლენინგრადში ომის დროს შიმშილით მოკვდება. იყო ჩვენში, მაგრამ ვერ მოითმინა და იქ მოკვდა...

ბარონოვსკაიას – ბეგი მოუკლეს 905-ში, თუმცა მანამდე იხსნა ციმბირში გაგზავნისაგან. ერთხანს იცხოვრა კიდევ ჯვარდაწერილმა მასთან პეტროგრადსა და ლენინგრადში, შემდეგ დროებით რომ ჩამოვიდნენ ბერთემს, იქ მოკლეს ბეგი ტერორისტებმა, ჯგერენაიას ჯგუფმა. თვითონ კი ისწავლის უმაღლესში, ე.ი. განაგრძობს თავის სწავლას და ბოლოს პროკურორის თანაშემწე ხდება. შეიძლება იერო მაგან გაასამართლოს“ (საქ. გ. ლეონიძის. სახ. ლიტ. მუზეუმი, შ. დადიანის ფონდი, ხ-25409/12).

ეს ვრცელი ამონაწერი მწერლის საარქივო მასალიდან, ნათელი დადასტურებაა იმისა, რომ მას სურდა შეექმნა ტრილოგია, რომლის პირველ წიგნს შ. დადიანმა მოგვიანებით „გვირგვილიანების ოჯახი“ უწოდა. აღსანიშნავია, რომ მას გადაწყვეტილი ჰქონდა, პირველ ნაწილში, ე.ი. „გვირგვილიანების ოჯახში“ მოექცია 1905 წლის რევოლუციაც. რომანში კი მხოლოდ ის მოვლენებია მოცემული, რომლებიც საქართველოში 1905 წლის რევოლუციის წინა ხანაში განვითარდა.

„გვირგვილიანების ოჯახის“ დასაწყისი ჟურნალ „მნათობში“ გამოქვეყნდა, 1945 წლის დასასრულს, ხოლო ცალკე წიგნად 1956 წელს გამოვიდა. რომანს ქართველმა სალიტერატურო კრიტიკამ „უბედური რუსისაგან“ განსხვავებით, გამოქვეყნებისთანავე დადებითი შეფასება მისცა. მოვიყვანო რამდენიმე მაგალითს.

„შალვა დადიანის ახალი ნაწარმოები „გვირგვილიანების ოჯახი“ შეუნელებელი ინტერესით იკითხება... იგი ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს პირველი რევოლუციის წინა პერიოდის სახალხო მოძრაობაზე, ამ ეპოქის

მოვლენებს ავტორი აღიქვამს ჭეშმარიტი მხატვრის თვალთ და ასევე ასახავს მათ“ (აფხაიძე, 1959: 195).

„...თითქოს თავისი ცხოვრების გვირგვინად მან დაგვიტოვა ერთი ყველაზე უფრო თვალსაჩინო ნაწარმოები, რომანი „გვირგვილიანების ოჯახი“. ყოველ მწერალს აქვს ნაწარმოები, რომელშიც ის ცდილობს ყველა თვისება, ყველა ნიშანი, ყველა დამახასიათებელი სტილიური მხარე და ინტონაცია გააერთიანოს, ერთგვარად შეაჯამოს თავისი შემოქმედება. ასეთია, ჩვენი აზრით, „გვირგვილიანების ოჯახი“ (ჭილაია, 1964: 165).

„...თავისი ცხოვრების მიწურულში, შალვა დადიანმა შექმნა მრავალმხრივად საყურადღებო ბელეტრისტული ნაწარმოები „გვირგვილიანების ოჯახი“... ამ რომანში ცხოვრებისეული მასალის ღრმა ცოდნით, მკაფიოდ გამოკვეთილი ადამიანური ხასიათებისა და კოლორიტული ჟანრული სურათების მწყობრი სისტემით გაცოცხლებულია ქართული სოფლის ვითარება ორი საუკუნის მიჯნაზე, ნაჩვენებია თავადაზნაურული წოდების სრული ქონებრივი და ზნეობრივი დეგრადაციის... სურათები. და ყოველივე ეს რომანში გამოსატულია გონებამახვილურად მოფიქრებული, საოცრად ორიგინალური სიუჟეტური კომპოზიციის ალიბში“ (უღენტი, 1976: 42).

„გვირგვილიანების ოჯახი“ მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია არა მარტო თავისი სოციალურ-ფსიქოლოგიური დატვირთვით, წარსულისა და მომავლის შეჯვარების ერთგვარი ინტუიციური გააზრებით, არამედ ორიგინალური მხატვრული სტრუქტურითაც; საგულისხმოა ავტორის თავისებური ჩარევაც პერსონაჟთა ურთიერთობაში. ერთი სიტყვით, ეს რომანი უეჭველად ქართული პროზის საგულისხმო მოვლენაა“ (კალანდაძე, ჟ. „მნათობი“ 1980: №11, გვ. 152).

იმ სიტუაცია და სიყვარულს, რაც რომანის გამოქვეყნებამ მოუტანა თავად შ. დადიანს აღიარებდა. „გვირგვილიანების ოჯახი“, რომელმაც არამც თუ ჩვენში, არამედ თვითონ მოსკოვშიც, ჩვენი დეკადის დროს, მეტად კარგი შეფასება მიიღო და დღეს 85 წლის კაცს, მართალია, თავდახრილი ჯდომა მიყვარს, მაგრამ როდესაც წამოვდგები და გავიარ, ჩემი დამფასებლის მიერ გამხნევებული, წელში ვსწორდები და ყელი მოღერებული მაქვს“ (დადიანი, 1959: 196).

მართლაც, „გვირგვილიანების ოჯახი“ მეტად მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია მწერლის მთელი მხატვრული მემკვიდრეობიდან. აღსანიშნავია, რომ შ. დადიანი თავისი ცხოვრებით აქტიურად იყო დაკავშირებული XIX საუკუნის ბოლო

წლებისა და XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში განვითარებულ უმნიშვნელოვანეს საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ პროცესებთან და 1905-1907 წლების რევოლუციურ მოვლენებთან. „გვირგვილიანების ოჯახი“ მხატვრული ასახვაა იმ მოვლენებისა, რომლებიც ჩვენში 1905 წლის რევოლუციას უძღვოდა წინ.

რომანის პირველივე გვერდზე მწერალი გვაცნობს გლეხობის ინტერესებისათვის მებრძოლ მანჩა ჯგერენაიას, რომელსაც შეტაკება მოუხდება სოფლის წურბელა ბანძისთან და სასამართლოს ბოქაულ ევტიხი ბაწელაძესთან. ამ ორ, განსხვავებულ კლასს შორის ურთიერთობა თანდათანობით მწვავედება ნაწარმოებში. იმთავითვე მკითხველი ეცნობა ორ სხვადასხვა, მტრულად განწყობილ ბანაკს. ერთ მხარეს არიან გვირგვილიანები, ხოლო მეორე მხარეს – გლეხობა.

შ. დადიანი რომანის დასაწყისშივე ამხელს სოციალურ უკუღმართობას. ის მანჩა ჯგერენაიას პირით გვიცხადებს სიმართლეს. მანჩას აზრით, ბუნებაში „ყველაფერზე უკეთესი მაინც ადამიანია, უბედურება კი ის არის – ვერა აქვს მოწყობილი ცხოვრება. სიღუბლით აუვისია ამ ქვეყნის სიკეთე“ (დადიანი, 1956, 10). ამ სიღუბლის დასაძლევად აუცილებელია ბრძოლა, განწმენდა:

„...ტეხური მატულობს. მთაში წვიმს და პატარა მდინარეები „გულს ასკდებიან“, ტეხურზე მოაქვთ იერიში. ჰა. ჰა! ტეხურიც ბრაზობს... ახირებულად არ იკარებს ამ მღვრია სტუმრებს და დაუზოგავად მიერეკება ფოთისაკენ, ზღვისაკენ, რომ იქ ჩადუპოს ეს არამკითხეები. ეს უნდა გვინდოდეს ჩვენც, ადამიანებს, „განწმენდა მწიკვლისაგან“ (დადიანი, 1956: 10-11) – წერს ავტორი და რომანიც ამ „განწმენდისათვის“ ბრძოლას ემსახურება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „გვირგვილიანების ოჯახი“ გამოირჩევა პერსონაჟთა სიმრავლით, რაც საერთოდ ახასიათებს შ. დადიანს. ამის გამო მწერალს ზოგჯერ აკრიტიკებდნენ კიდევაც. მწერალი კი, კრიტიკის მიუხედავად, აუცილებლად მიიხნევდა პერსონაჟთა სიუხვეს. მას შესანიშნავად ესმოდა, რომ ბევრ მოქმედ პირს სათანადო ადგილის მიჩენა, თავისი ზუსტი დახასიათება სჭირდება, მაგრამ მწერალს ამ დროს ახსენდება ერთი მნიშვნელოვანი ამბავი თავისი ცხოვრებიდან: „განა ტყუილა ვიყავ ერთ დროს რეჟისორი?“ (გ. ლეონიძის სახ. ლიტერატურული მუზეუმი, შ. დადიანის ფონდი, ხ - 25409/2).

მართლაც, შ. დადიანი რეჟისორული სიზუსტით მიუჩენს თითოეულ პერსონაჟს თავის ადგილს.

უპირველეს ყოვლისა, ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ იმ პერსონაჟებზე, რომლებიც სოფლის გლეხობას წარმოადგენენ. მიუხედავად მწერლის წარმომავლობისა, მისი სიმპათია და თანაგრძნობა აშკარად მათ მხარეზეა.

მწერალმა გვირგვილიანთა დიდი ოჯახიდან გამოარჩია ერთი, ყველაზე უმცროსი გვირგვილიანი – ტაია, რომელთანაც კავშირშია თითქმის ყველა დაბალი ფენის წარმომადგენელთა სახე.

ტაია ქუთაისის გიმნაზიაში სწავლობდა. ნექტარინა მასზე ამყარებდა იმედს, რადგან უშვილოდ გადაგების გზაზე დამდგარი გვირგვილიანების ერთადერთი მემკვიდრე ტაია იყო სწორედ.

ქუთაისი იმ დროისათვის, როცა ტაია იქ სწავლობდა, წარმოადგენდა დემონსტრაციების, არალეგალური კრებების და რევოლუციონერთა ცენტრს. ამის შესახებ შ. დადიანის მოგონებებიც არსებობს. ქუთაისში საზაფხულოდ ჩამოდიოდნენ სტუდენტები, რომლებსაც თავიანთი „პროტესტის ჰანგები“ შემოჰქონდათ ქალაქში, ბაღის ბოლო კი რევოლუციონერთა ერთ მთავარ თავმოსაყრელად იყო გადაქცეული. ყოველივე ამის გამო ქუთაისის ბუღვარი სულ სხვადასხვა მსოფლმხედველობისა და მდგომარეობის ხალხს იზიდავდა.

„გვირგვილიანების ოჯახში“ კი ქუთაისის ბუღვარის დახასიათება ასეთნაირად იკითხება:

„ბარამ!.. ახლა იქით გაიხედე, ჩრდილოეთით. იქ, სკამებზე ჩამომწკრივებული ახალგაზრდობა. ესენი იცი, ვინ არიან? – ეუბნება ვამეხი თავის ძმას – პირველი მარქსისტები, „პატარა ჯგუფის ხალხი დიდი საქმის გამკეთებელი“... აი აქედან არის, რომ მალე გამოსცემს ხმას დიდი ჭექა-ქუხილი. ესენი ამჟამად პატარა საყვირები არიან მხოლოდ“ (დადიანი, 1956: 315-316).

სწორედ ამ ახალგაზრდებში ტრიალებდა ტაია გვირგვილიანი. მას მეტსახელად „ვეფხვს“ ეძახდნენ. ტაია იმდენად გაიტაცა რევოლუციურმა მოძრაობამ, რომ მზად არის უარი თქვას პირად ბედნიერებაზე. ნექტარინას სურვილი იყო ტაიას მისი გაზრდილი, თოლისქვამი შეერთო ცოლად, მაგრამ რომანში მოვლენები ნექტარინას სურვილების საწინააღმდეგოდ ვითარდება.

საყურადღებო შინაარსისაა წერილი, რომელიც თოვლისქვამმა მიიღო ტაიასაგან: „...მე ისეთი მოვალეობა მაწევს, რომ შენი ნახვის თავი არა მაქვს... არც ჩვენთანების... მე ისეთ საქმეში ვარ ჩაბმული, რომ ჩემი სიცოცხლე ბევრზე ჰკიდია. ჩემზე თუ ფიქრობდი ოდესმე, იცოდე, ეგ ბავშვური გატაცება იყო და

ამერიიდან ნულა იფიქრებ. შენს ბედს ეწიე. ერთი კია: თუ მოახერხებ. ხალხს ემსახურე; შენც ხედავ რა დრო დგება. და ეს იქნება შენი ადამიანური ვალის მოხდა ხალხის წინაშე. ტაია“ (დადიანი, 1956: 133).

მწერალი ცდილობს ტაია დაგვიხატოს ყოველმხრივ დადებით პერსონაჟად, კიდევაც ახერხებს და მკითხველს სიმპათიით განაწყოფს ამ პერსონაჟისადმი. თუმცა, ჩვენი აზრით, მასაც აქვს სუსტი მხარე. მას გაბედულება აკლია და ვერ ახერხებს სიყვარული და საქმე ერთმანეთს შეუთავსოს და პოულობს კიდევაც „გამოსავალს“. „საქმის“ მომიზეზებით, სთხოვს თოლისქვამს, რომ შენს ბედს ეწიეო.

ტაიას აქვს მეორე, ძლიერი მხარე – ხალხის საქმისადმი თავდადებული სიყვარული და ბრძოლა. ამის გამოა, რომ ბერთემელი გლეხობა დიდი სიყვარულითაა განწყობილი მის მიმართ. თუმცა, აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გლეხობას იმდენად აქვს გული გატეხილი თავადაზნაურობაზე, რომ ბოლომდე არც ტაიას ენდობიან. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ობიშხიას სიტყვები:

„...ნურსადაც ნურაფერს ახალი თაობის შესახებ ნუ ლაპარაკობთ. აქ ჩვენში, ფარნა ბუაღაასთან თუ შეიძლება განდობა, თორემ სხვა არ ვიცი. ვამეხი და ტაია ჰო, მაგრამ რა ვქნა! ამ კნიაზების იმედი საერთოდ თავის დღეში არ მქონია“ (დადიანი, 1956, 200). ეს ფრაზა გვახსენებს ილია ჭავჭავაძის შემდეგ სიტყვებს:

„...რად მიზამს კეთილსაო, ჩემი რაოვო?.. ჩვენ ვინ და ისინი ვინ! ორი სხვადასხვა ქვეყანაა“ (ჭავჭავაძე, 1985: 284).

სწორედ ტაიამ ჩაუყარა საფუძველი ბერთემში რევოლუციონერთა წრეს. შ. დადიანი განსაკუთრებული სიფაქიზით გვიხატავს ამ წრის წევრთა სახეებს.

მწერალმა მკითხველს ყველაზე ადრე მანჩა ჯგერენაია გააცნო. ეს პერსონაჟი ნაწარმოებს რომანტიკულ ელფერს აძლევს. მანჩა ბათუმის ქარხანაში მუშაობდა. მან ვერ აიტანა ქარხნის უფროსის სისასტიკე და მოკლა იგი, თვითონ კი ტყვეს შეაფარა თავი. მან იცის, რომ ბედნიერების მოსაპოვებლად საჭიროა ბრძოლა, მოძრაობა. მანჩასათვის ტეხური ისეთივე სიმბოლოა, როგორც ილიასათვის თერგი იყო.

ტაია გვირგვილიანს გვერდში უდგას სოფლის ახალგაზრდები: მიქე, ჩელა, თადა და სხვები. სწორედ მიქესა და ჩელას საშუალებით ჩამოყალიბდა, ფაქტობრივად პირველი რევოლუციური წრეები სოფელ ბერთემში. მიქე ცდილობს არალეგალური კრებების დახმარებით გლეხობა მოამზადოს

მომავალი ბრძოლებისათვის. რომანის დასასრულს ჩვენთვის ცნობილი ხდება, რომ იგი ბერთემის ერთ-ერთი ხელმძღვანელია. სამწუხაროდ, რომანში არ არის ნაჩვენები ის გზა, რომელიც მიქემ გაიარა.

მიქესავით „ახალი თაობის“ კაცია თადა. ის შეუდრეკელი და შემტევია. ისინი სოფელში ავრცელებენ გაზეთ „ბრძოლას“, რომელსაც ერთგვარი პროკლამაციის დანიშნულება აქვს და უსამართლობის წინააღმდეგ შეურიგებლობისა და ბრძოლისაკენ მოუწოდებს.

თადა გლახობას მოუწოდებს იბრძოლონ საკუთარი უფლებების დასაცავად. თადა ამ ბრძოლაში მეთაურობას, უპირველეს ყოვლისა, უფროსებს სთხოვს, მაგრამ უმოქმედობის შემთხვევაში, ის მზადაა თვითონ იკისროს ეს საპასუხისმგებლო საქმე. მას ამ ბრძოლისათვის აქვს „თავი გადადებული“. ის დაუფარავად აცხადებს, რომ იბრძოლებს არსებული წყობილების წინააღმდეგ, რომ დაამხოს რუსეთის თვითმპყრობელობა და მისი იმპერატორი.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია მოხუცი ობიშხიას სახე. მას მთელი სოფელი პატივს სცემს. ობიშხია გონიერ გლახად ითვლება ბერთემში. მან იცის, რომ ქვეყნად უბედურება ტრიალებს. ამ უბედურების წინააღმდეგ ადრეც ბევრი იბრძოდა, (ობიშხია მაგალითად უტუ მიქავასაც ასახელებს), მაგრამ ყველა მარცხით დამთავრდა, უსამართლობამ კი იმატა. ამის გამოა, რომ ის ყველაფერს ეჭვის თვალით უყურებს, ძალიან ფრთხილია, ამავე დროს გონებაფხიზელიც.

ობიშხია თანდათან რწმუნდება შეიარაღებული აჯანყების აუცილებლობაში. მას კარგად ესმის, რომ საჭიროა ერთმანეთის გატანა, მაგრამ საკმარისად ესეც არ მიაჩნია. ობიშხია საუბრობს დიდ ძალაზე და ამიტომ საჭიროდ თვლის რუსეთის ჩაგრულ კლასთან კავშირის დამყარებას.

ობიშხია რომანის ბოლოს ბერთემის ერთ-ერთი ხელმძღვანელია და გლახებს საჭირო დარიგებას აძლევს.

მკითხველს დიდხანს ამახსოვრდება ფარნა ბუაღაას სახე.

ყოველგვარი უსამართლობის და ბოროტების წინააღმდეგ მებრძოლმა ფარნამ სიცოცხლეს გამოასალმა გლახების საძულველი მოურავი გუტატი და ამ ქმედებით ყველას აჩვენა, რომ ის შეურიგებელი მებრძოლია ბოროტებისა და უსამართლობის წინააღმდეგ.

შ. დადიანმა დიდი სიყვარულით დაგვიხატა არსებული წყობილების წინააღმდეგ მებრძოლი გუდუიას სახე. მასში უკუდმართ სინამდვილეს დიდი სიძულვილი დაუგუბებია. სიძულვილს კი შურისძიებამდე მიუყვანია.

რომანში იგრძნობა, რომ გლეხობა ერთსულოვნად მზადაა ბრძოლისათვის. მათ, მართალია, ეპიზოდური როლები აქვთ, მაგრამ მაინც ღირსაცნობია, რომ ისინი შეურიგებელი არიან არსებული სინამდვილისადმი. ესენი არიან: ღარიბ-ღატაკი ქუხილია, სესია, იოსე ხუბუნაია, ლუკა კოტია, სტეფანე, ეგი სართანია და სხვები.

„გვირგვინების ოჯახში“ უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლ მამაკაცთა გვერდით მწერალმა დაგვიხატა ძალიან საინტერესო და რეალისტური სახე ქალისა. ეს არის ჩელა ჭითანაა, მიქეს და, რომელიც მ. ჯავახიშვილის „ქალის ტვირთის“ პერსონაჟს, მართას მოგვაგონებს.

ჩელა აღტაცებულია, რადგან მისი ძმა „ახალთაობის“ კაცია. ჯერ ყველაფერი გარკვეული არა აქვს, მაგრამ გრძნობს რაღაც ლტოლვას ამ „ახალთაობის“ ადამიანებისაკენ. ტაიამ სწორედ ჩელასა და მიქეს დაავალა ბერთემში ახალგაზრდათა რევოლუციური წრეების ჩამოყალიბება. ჩელა თავის თანატოლებს პატიუბდა სახლში და სოციალურ საკითხებზე მსჯელობას აჩვენა. ამ მიზნით, მათ უკითხავდა ეგნატე ნინოშვილის ნაწარმოებებს, რომლებშიც აღწერილი იყო თავისი წრის ადამიანების ტანჯვით აღსავსე ცხოვრება. ჩელას მიზანი გამართლდა, მან, მართლაც განაწყო სოფლის ქალები მომავალი ბრძოლებისათვის.

ბერთემის ორგანიზაცია იმდენად გაძლიერდა, რომ მან გვირგვინების ოჯახიდან ყველა მოსამსახურე გაიყვანა. ახლა მათ მეთაურობთ ობიშხია, გუდუია, ქალებს კი – ფანთა, ჩელა. ყოველივე ეს კი თავზარს სცემს გვირგვინებს.

მართალია, რომანში მოქმედება ძირითადად ბერთემსა და ქუთაისში მიმდინარეობს, მაგრამ იმდენად დიდია მისი მხატვრული განზოგადების ძალა, რომ მკითხველს ადვილად შეუძლია წარმოიდგინოს პირველი რევოლუციის მოსამზადებელი პერიოდის ხასიათი მთელი საქართველოს მასშტაბით.

ამგვარად, შ. დადიანმა დიდი სიყვარულით შექმნა ხალხის წარმომადგენელთა სახეები. მათში ნათლად ჩანს ჯანსაღი ბუნება ადამიანისა. რომანში ეს ადამიანები გამოირჩევიან სიმართლითა და პატიოსნებით. თუმცა, აღსანიშნავია, რომ ამ წრეშიც მოძებნა მწერალმა მოღალატე ადამიანი ანტონს სახით. „შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენს ლიტერატურაში პირველად შენიშნა შ. დადიანმა გლეხების წრეში დაბადებული მოენე გლეხის ხასიათი“ (ჭილაია, 1964:

172). იგი გვირგვილიანების ოჯახის მოურავის, გუტატის ჯაშუშია. ანტოს სახით მწერალს საინტერესო ტიპაჟი ჰყავს შექმნილი.

ასეთი სახით დაგვიხატა შ. დადიანმა სოფელ ბერთემის რევოლუციური ძალები, გვიჩვენა მათი სწრაფვა თავისუფლებისაკენ.

„გვირგვილიანების ოჯახში“ მნიშვნელოვანი ადგილი აქვს დათმობილი დეგრადაციის გზაზე დამდგარი ფეოდალური არისტოკრატის ცხოვრებას, რომელსაც მწერალი ერთი ოჯახის ქრონიკის საფუძველზე გვიჩვენებს.

ამ კუთხით პარალელის გავლება შეიძლება შჩედრინის სატირულ რომანთან „ბატონი გოლოვლიოვები“, სადაც გვირგვილიანების მსგავსად მწერალი ამ ერთი ოჯახის მაგალითზე გვიჩვენებს მემამულეთა კლასის დეგრადაციას. სალტიკოვ-შჩედრინი ოსტატურად გვიხატავს როგორ მიდის გოლოვლიოვების მამულში ყველაფერი გადაშენებისა და განადგურებისაკენ და რამდენად უნაყოფოა ყოველგვარი ცდა ამ დაცემის შესაჩერებლად.

მწერალმა გვირგვილიანების ოჯახის დახასიათებით ფეოდალური საქართველოს განზოგადებული სახე მოგვცა. რღვევის გზაზე დამდგარი არისტოკრატის შუაგულში შ. დადიანმა გვირგვილიანების რძალი – ნექტარინა მოაქცია. ნექტარინა თავისი ქმედებით, აღვირახსნილობით ძალიან ჰგავს უტანდარის პერსონაჟს „უბედური რუსიდან“. შეიძლება ითქვას, რომ ხასიათის ზოგიერთი შტრიხით ნექტარინა უფრო მაღლა დგას უტანდარზე.

ნექტარინა ცდილობს შეინარჩუნოს გვირგვილიანთა მამული და მაიორატის შექმნაზე ოცნებობს. ამ მიზნის მისაღწევად, ნექტარინა ცდილობს თავისი აღზრდილი თოლისქვამი გვირგვილიანთა ერთადერთ მემკვიდრეს, ტაიას მიათხოვოს და მის ხელში გააერთიანოს ამ ოჯახის წარმომადგენელთა მამულები. მაგრამ, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ტაიამ სხვა გზა აირჩია. ამის შემდეგ, ნექტარინამ გუტატის რჩევით გადაწყვიტა თოლისქვამი ლევარსი კვიზინიას – შეძლებულ ფოთელ ვაჭარს მიათხოვოს. აქ კიდევ ერთხელ, ხაზგასმულია ნექტარინას ანგარებიანი ბუნება. მას, სიმდიდრით სახელგანთქმული, კვიზინიას ხელში ჩაგდების სურვილი ამოძრავებდა და არა თოლისქვამის კეთილდღეობაზე ფიქრი.

ამავე დროს ნექტარინას სახეში დიდი ოსტატობითაა ნაჩვენები მისი ვნებააშლილი ხასიათი. ის ჯერ კიდევ სიცოცხლეში დალატობს ქმარს. მას მოიხსენიებს როგორც „ერთ ღვთის გლახაკს“. მას მხოლოდ იმიტომ „გაჰყვა“, რომ მისი მაზლი, ტაიას მამა, არჩილი ჯერ კიდევ გაუთხოვარს შეუყვარდა

გაგიჟებით, მაგრამ რაკი მასთან შეერთებას „რჯულიერად“ ვერ ეღივსა, იმდენი იხერხა, რომ გვირგვილიანების ოჯახში მაინც შემოვიდა და... არჩილს ფიზიკურად მაინც დაუახლოვდა...“ (დადიანი, 1956: 139). ქმარს, უნიათო სამსონს, გაგებული ჰქონდა ეს ავხორცობა, მაგრამ წინააღმდეგობის ნაცვლად, ნექტარინას მესაიდუმლის, ძილხანის სანთიბოსაკენ გაიკვლია გზა.

არჩილ გვირგვილიანის გარდაცვალების შემდეგ ნექტარინამ მოურავ გუტატისთან გააბა სამიჯნურო რომანი. მწერალი მძაფრად აკრიტიკებს ამ ორი პერსონაჟის ურთიერთობას. ერთგან ირონიით შენიშნავს: „...უმამაკაცოდ განა შეიძლებოდა გაეძლო გუნებით ისეთი აღტკინების ქაღს, როგორც ნექტარინა იყო“ (დადიანი, 1956: 139). როდესაც ფარნამ სიცოცხლეს გამოასაღმა გუტატი ნექტარინასთვის თითქოს ყველაფერი დამთავრდა, მაგრამ ეს იყო დროებითი. სწორედ ამ დროს, გუტატის დაკრძალვის დღესვე გამოძებნა მისი შემცველი, მღვდელი თევდორე სისორდია.

ასე იმედგაცრუებული ელოდება ნექტარინა ახალ უსიამოვნებებს. როგორც მწერლისეულ გეგმაში ვნახეთ, რომანის შემდგომ ნაწილებშიც ნექტარინას ცხოვრება დაახლოებით ასევე უნდა წარმართულიყო.

საინტერესოა, თუ როგორ შექმნა მწერალმა ამ ქალის ტიპი.

აღექსანდრე ჩავლეიშვილმა თავის დროზე მიმართა წერილით შ. დადიანს და სთხოვა გაეცა პასუხი რამდენიმე კითხვაზე. მათ შორის ერთ-ერთი ასეთი კითხვა იყო: „გვირგვილიანების ოჯახში“ ვინ გყავთ გამოყვანილი პროტოტიპებად?“ (ჩავლეიშვილი, 1962: 80).

შ. დადიანს ამ კითხვაზე ასე უპასუხნია: „გვირგვილიანების ოჯახში“ ნექტარინა, მაგალითად, ერთი რომელიმე კენინიდან არ არის აღებული, არამედ ესეც შემკრებლობითი სახეა. ამისთანები იყვნენ ერთ დროს...“ (ჩავლეიშვილი, 1962: 30).

ნექტარინა მოგვაგონებს მწერლის ბიცოლას, მიქელაძის ქალს, ნასას. მის შესახებ მწერალი მოგონებათა წიგნში წერს:

„მესამე ბიცოლა იყო მიქელაძის ქალი. ეს სულ სხვა ტიპის ადამიანი იყო. უდრეკი ხასიათის, დიდი ნებისყოფის პატრონი და უყვარდა მბრძანებლობა. ყველანი ერიდებოდნენ და ანგარიშს უწევდნენ. დიდი პატივმოყვარე ქალი იყო და სამაზრო ქალაქიდან ბერთემისაკენ ისე არ დაიძვრებოდნენ მაზრის უფროსი, მომრიგებელი მოსამართლე ან პოლიციის ბოქაული, რომ ნასასთან არ გამოეველოთ და იქ სტუმართმოყვარე მასპინძლის გულუხვობა არ განეცადათ.“

თვითონ ნასა კარგი ახოვანი მოყვანილობის და მწყაზარი, მაგრამ ცოტა მკაცრი სახის პატრონი იყო და მისი ქმარი სამსონი... ერთი ჩია კაცი იყო და თავის ცოლთან ისე გამოიყურებოდა, როგორც ერთი ვინმე მისი შინაური მხლებელთაგანი.

ნასამ აკი არ დაუფასა ქმრობა და მთელი მისი მამული და შეძლება ოფიციალურად თავის თავზე დაამტკიცებინა. ასე რომ ბერთემში ეხლა საძმო მამულში ნასა გამოდიოდა ერთ-ერთ მემკვიდრედ.

ნასამ დიდხანს იცოცხლა. მოუსწრო 1905 წლის რევოლუციამ და თავის სახლ-კარიდან გაქეუბული, თავის ქმრის სიკვდილის შემდეგ, რომელიღაც მისი ერთგული გლეხის სახლში გარდაიცვალა თითქმის სრულიად გაღარიბებული და უპატრონო.

შვილი არა ჰყავდა. შვილობილად აყვანილი ჰყავდა თავისი ძმისწული...“ (დადიანი, 1959: 67).

ამ ვრცელი ამონაწერიდან თვალნათლივ იგრძნობა ნექტარინას და ნასას შორის საერთო შტრიხები.

სალიტერატურო კრიტიკაში ნექტარინას ანტიპოდადაა მიჩნეული ჩელა. „ჩელა... უპირისპირდება ნექტარინას, წარმავალი კლასის ამ უკანასკნელ ნაშიერს. ჩელა ხალხის მომავალია, ქართველი ქალის ხვალისდელი დღის სახეაა“! (ციციშვილი, 1974: 263-264).

მწერალი ოსტატურად უპირისპირებს ერთმანეთს ნექტარინასა და ჩელას თვალეხს: „ნექტარინას მედიდური თვალეხი ჰქონდა, ლამაზი მოყვანილობისა და ჩხია, მაგრამ თითქოს სიცივე ჰქონდა იქიდან... თითქოს არ იკარებს არავის, ვინა ხართ, თქვე ჭია-ღუებო?!“

ჩელას შავი თვალეხი კი სულ სხვა გამომეტყველებისა იყო: არც მას ჰქონდა ღმობიერი, ისიც თითქოს თავის სულში თუ შინაგან არავის არ იკარებდა, მაგრამ გამჭვალავი ჰქონდა გამოხედვა, გეგონებოდათ, რასაც უყურებს უნდა თავით ბოლომდე შეისწავლოს, გაიგოს მისი კიდე-განიო.

და აი, შეხედნენ ერთმანეთს ამ ორი სხვადასხვა ასაკისა და სხვადასხვა... წარმოშობის ადამიანის თვალეხი...

ნექტარინას ამპარტავნობით სავსე თვალეხმა... ვერ გაუძლეს ჩელას გამომეტყველებას“ (დადიანი, 1956: 137).

ამ ეპიზოდით მწერალი კიდევ ერთხელ მიგვანიშნებს, რომ ერთი (ჩელა) მომავალია, მეორე კი (ნექტარინა) წარმავალი.

აქვე უნდა მოვისხენიოთ ნექტარინას და, ბარონესა მინალორა, მისი ქალიშვილი დაგმარა და მათი ნათესავი მარინა რიაბინინა. რომანში განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი მარინა რიაბინინას. ვოლკოვის ცინიზმს ის ერთგვარად უპირისპირებს საკუთარ ცოდნას საქართველოს წარსულისას. მარინას წაკითხული აქვს ილიას „განდევლის“ რუსული თარგმანი და ამით გამოწვეულ აღტაცებას ვერ მაღავეს, მოსწონს ქართული თეატრი, მისი ნიჭიერი მსახიობები.

მარინას ხასიათის სიმტკიცე გამოსჭვივის მის გადაწყვეტილებაში: გაჭირვების დროს კიდევ უფრო ერთგული ხდება თავისი სატრფოსი და მზადაა კატორღაშიც გაჰყვას მას.

საყურადღებოა ისიც, რომ მწერალი მართებულად უპირისპირებს მარინა რიაბინინას დაგმარას სახეს. დაგმარა – განებივრებული, ფუფუნებაში აღზრდილია. მას წარმოდგენა არა აქვს ცხოვრებაზე. ამ შემთხვევაშიც აღზრდა გვევლინება ნაკლოვანებების წყაროდ. დაგმარას ნაცვლად მინალორა ზრუნავდა და წყვეტდა ყველაფერს. შვილის ნაცვლად ის აზროვნებდა. ზოგიერთი შტრიხით დაგმარას მოგვაგონებს ნექტარინას აღზრდილი თოლისქვამი. მასში ყოველგვარი პირადული ჩაკლულია და ნექტარინას ჩრდილად არის ქცეული. მწერალი დაგმარასაგან განსხვავებით დიდი სითბოთი გვიხატავს თოლისქვამის პორტრეტს.

როგორც რომანის სათაურიდან სჩანს, მწერალმა ერთი ოჯახის ისტორია აგვიწერა, მაგრამ გვირგვილიანების ოჯახის დანარჩენი წევრები სხვა თვისებებითა და განწყობილებებითაა გამოსახული. თუ ნექტარინა ცდილობს შეაკავშიროს ძმები გვირგვილიანები და ოჯახის ძველი დიდება დაიბრუნოს, ძმები – ვამეხი, ბარამი და ბეგი – განსხვავებული მრწამსის არიან: ვამეხი გვაოცებს თავისი ჰუმანიზმით, გლეხებისადმი უანგარო დამოკიდებულებით; ბარამიც ცდილობს გლეხთა მდგომარეობის შემსუბუქებას, ბეგი კი უფრო უნიათოა პრაქტიკულად, თუმცა გამოირჩევა გონების სიმახვილით, შინაგანი სიწმინდით და აგრეთვე შესანიშნავი გარეგნობითაც. მათი ძმისშვილი ტაია კი რევოლუციონერია, აგრეთვე განსაკუთრებულად უყვარს სოფელს, მთელი სოფლის გლეხობას თვალში რომ ჩაგვივარდეს, ხელს არ ამოვისვამთო – ასე ახასიათებს მას გლეხი მიქე.

ტაია გვირგვილიანის შემდეგ თავისი კლასის განწირულებას რომანში ყველაზე უკეთ ვამეხი გრძნობს. მკითხველი იმთავითვე სიმპათიით განეწყობა ამ

საინტერესო ბიოგრაფიის მქონე ადამიანის მიმართ. მას ალექსანდრე მეორის დროს ოცი წლის კატორღა მიესაჯა და მხოლოდ ნიკოლოზ მეორის ხანაში დაბრუნდა სამშობლოში, დაბრუნდა როგორც ღირსებაახდელი და მამულჩამორთმეული ადამიანი.

ვამეხ გვირგვილიანი მწერალს დახატული ჰყავს, როგორც უადრესად განათლებული, ის ნიკო ნიკოლაძესთან და გიორგი წერეთელთან ერთად გამოვიდა სამოღვაწეო ასპარეზზე და „მხოლოდ უბედურმა შემთხვევამ მოაცილა იგი მწერლობასაც და სამშობლო მხარესაც“ (დადიანი, 1956: 289).

კატორღიდან დაბრუნებული ვამეხი უარს ეუბნება ნექტარინას მამულებზე, რადგან იცის, რომ სულ „მაღლე მესაკუთრეობა მოისპობა... მაიორატობა კი... ჭირი მოგჭამა!.. მიწას ვინც ამუშავებს, მიწაც მისია. ჩვენ, თავადები კი, განწირულები ვართ... მთელი თავადაზნაურობა ჩვენშიაც და რუსეთშიაც განწირულები არიან“ (დადიანი, 1956: 161).

საერთოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ვამეხი გლეხობის იდეოლოგიად გამოდის რომანში. მას ერთგვარად აშინებდა ლოზუნგი – „პროლეტარებო ყველა ქვეყნისა შეერთდით!“ რადგანაც, მისი აზრით, აქ არ იყო გათვალისწინებული გლეხთა საკითხების მოგვარება.

ვამეხს დიდი პატივისცემით ეპყრობიან სოფელში. იმდენად ამაღლებული შეხედულება აქვთ მასზე, რომ სასწაულსაც კი ელოდებიან ზოგჯერ მისგან. ამ მხრივ საინტერესოა იოსეს ქვრივის, რუსუნდიას ფიქრები:

„ვამეხი ხომ ღვთაებრივი კაცია!“

თავიდანვე ასე იწამეს მან და მისმა უბედურმა იოსემ ვამეხის პიროვნება. შეიძლება მან გააცოცხლოს კიდევ მიცვალებული. მოხდეს ის, რაც არასოდეს არ მომხდარა“ (დადიანი, 1956: 56).

ვამეხის პერსონაჟი საინტერესო შეხედულებებს გამოთქვამს ქალზე. ის ავითარებს მწერლის აზრს, რომელსაც ერთ-ერთ შენაკადში ვეცნობით. კერძოდ: მეუღლეობა, ავტორს გააზრებული აქვს არა მარტო როგორც ცოლ-ქმრობა, არამედ ნამდვილი უღლის გაწევა, თანატოლობა, თანასწორობა. მას სწამს ქალის ნამდვილი, ადამიანური პოტენცია. ვამეხი ამაყობს, რომ საქართველოში უხსოვარი დროიდან არსებობდა ქალის კულტი, მანდილოსნისადმი პატივისცემა, რომ ქართველი კაცი ეთაყვანებოდა ქალს. ამით გატაცებული ვამეხი დიდი სიყვარულით წერს გამოკვლევას „ქალის კულტი საქართველოში“.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ ვამეხს კარგად აქვს შეგნებული უსამართლობის წინააღმდეგ ბრძოლის საჭიროება. აი, როგორ რჩევას აძლევას ის მანჩა ჯგერენაიას:

„აბრაგობას თავი უნდა დაანებო. გასაკეთებელი მაინც ბევრი გვექნება, მხოლოდ სულ სხვა მხრით და სხვაგვარი“ (დადიანი, 1956: 91) – ვამეხი გრძნობს, რომ „რადაც სხვაგვარია“ საჭირო, მაგრამ ბოლომდე ვერ არის გარკვეული. ის დაინტერესებულია მადნეულის დამუშავებით, ოღონდ არ შეუძლია კონკრეტული გზის დასახვა, პრაქტიკულად უუნაროა. მას აწუხებს საქართველოს ბედი და ამბობს კიდევაც: „საქართველოს მომავალი საშინელია“, მაგრამ გამოსავალს ვერ პოულობს და სასოწარკვეთილებაში ვარდება. ის გიორგი მუხრანსკის ცნობილ თეორიას უჭერს მხარს, რომელიც პატარა ერების დიდ ერებში გათქვევას მოითხოვდა. თუმცა შ. დადიანს „სრულიადაც არ ჰყავს წარმოდგენილი ვამეხი როგორც დასრულებული, პოლიტიკურად შეუმცდარი მოაზროვნე. ავტორს, და მასთან ერთად მკითხველსაც, ვამეხი უყვარს იმის გამო, რომ იგი მრავალ საკითხში თავის წოდებრივ ინტერესებზე მაღლა დგას“ (აფხაიძე, 1959: 198).

საინტერესოა თვით მწერლის აზრი ვამეხის შესახებ: „ვამეხი ხომ ვამეხი იყო, მაგრამ იმასაც აწუხებდა, აკავებდა ის არტახები, რომლებიც მას შემოჭერილი ჰქონდა თვით ბავშვობიდანვე... ეს იყო ის სასუნთქი ჰაერი, რომლითაც სუნთქავდა მისი „დამოუკუდებელი ფილტვები“.

და... მას უნდა ესუნთქა იმ ზომაზე და იმ ოდენობით, როგორც მას მიჩნეული ჰქონდა ეპოქისაგან.

ის ამას ვერ წაუვიდოდა.

აღზრდა, ცრუმორწმუნეობა, ტრადიციები... მას ავალებდა მჯდარიყო ერთგვარ „კალაპოტში“ და მას არ გადასცილებოდა.

ის არ იყო გენიოსი“ (გ. ლენონიძის სახ. ლიტერატურული მუზეუმი, შ. დადიანის ფონდი, ხ - 25409/12).

სწორედ ამ „კალაპოტმა“, შეზღუდულობამ გამოიწვია ვამეხის გულგატეხილობა. მას არ უნდა სხვებს გადასდოს მისი სკეპსისი. ის საკუთარ თავს ყველაფერში დაგვიანებულად თვლის და დიდი სევდით ამბობს ასეთ სიტყვებს:

„მე ახლა მექათმე ვარ და სხვა არაფერი. თავს ვეძალები, თორემ აღარაფერი აღარ მახალისებს, ყოვლისავე რწმენა დაგკარგე...!“ (დადიანი, 1956: 354).

ვამეხ გვირგვილიანი გაორებულ პიროვნებად ჰყავს მწერალს წარმოდგენილი. ის, ერთი მხრივ, კეთილგანწყობილია სოციალ-დემოკრატებისადმი, მეორე მხრივ კი მხარს უჭერს ეროვნულ-პატრიოტულ იდეალებს. მისი აზრით, სოციალ-დემოკრატებს სამშობლოც არა სწამთ... ისინი ზრუნავენ კაცობრიობისათვის, ანუ უკეთ, კაცობრიობის ერთი ნაწილისათვის – პროლეტარებისათვის. პროლეტარს კი სამშობლო არა აქვს, არ სჭირდება. მაშასადამე, ქართველი ხალხიც უნდა გაითქვიფოს კაცობრიობის ამ ნაწილში და დაჰკარგოს თავისი ეროვნული სახე, ეროვნული თვისებები, ის რაც საუკუნეობით გამოუმუშავებია ქართველობას თავისი ხანგრძლივი ისტორიის მანძილზე.

„...ამდაგვარი მსჯელობის პათოსი და სულისკვეთება, ქვეტექსტი და მიზანდასახულება საბჭოური პერიოდის ეროვნული პოლიტიკისადმი შინაგანად კრიტიკული დამოკიდებულებითაც იყო განპირობებული (ნიკოლეიშვილი, 2003: 127).

ვამეხი – ეს არის „ზედმეტი“ ადამიანი ახალ ცხოვრებაში, გაორებული პიროვნება. ვამეხი გარკვეულ მსგავსებას ამჟღავნებს კონსტანტინე გამსახურდიას პერსონაჟებთან.

ზედმეტობა, ერთადერთობა, უნაყოფობა – ეს კ. გამსახურდიას პერსონაჟების – თარაშისა და კონსტანტინე სავარსამიძის თანამდევი თვისებებია.

ისევე როგორც ვამეხს, მათაც განათლება ევროპაში მიიღეს. ისინი ცდილობენ მშობლიურ ფესვებთან დაბრუნებას, მაგრამ მათი მსოფლმხედველობა გაორებულია. კონსტანტინე სავარსამიძემ ყველგან ხელმოცარულმა ქვეყნის დაქცევა ინატრა.

თარაში, კონსტანტინე და ვამეხ გვირგვილიანი ზედმეტი ადამიანის ტიპები არიან, რომლებსაც ახალ დროში უჭირთ დამკვიდრება.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, შ. დადიანი „გვირგვილიანების ოჯახის“ გმირების პროტოტიპებს ხშირად პირადად შეხვედრია ცხოვრებაში. ამ მხრივ, განსაკუთრებით აღსანიშნავია ვამეხი. ცნობილი ფაქტია, რომ ვამეხის პროტოტიპია ერთ დროს ცნობილი პუბლიცისტი და საზოგადო მოღვაწე დავით ჩქოტუა.

შ. დადიანი წერს, რომ „დავით ჩქოტუასთანა კაცი, ნაკატორღალი, რევოლუციონერი, ვადადასრულებული, უპარტიო, 70-იანი წლების კაცი.

გვარეულობის წევრი, ჩამოვიდა, უსახლკაროა და თავის ძიძიშვილებს შეეკედლა... აქედან ბევრი რამ ხლართი გამოვა“ (საქართველოს ლიტერატურული მუზეუმი). მკვლევარ ა. ჩავლეიშვილს კი ის შემდეგს წერდა: „ვამეხი? ამისთანა ინტელიგენტები იყვნენ მე-70-ე წლების თაობაში და მათ მოაღწიეს (ზოგიერთებმა) რევოლუციამდე. ისე კი ვამეხის ბიოგრაფიამ შეიძლება მოგვაგონოს თავის დროზე კარგად ცნობილი პუბლიცისტი დავით ჩქოტუა, მაგრამ პირდაპირ დავითი მაინც არ არის“ (ჩავლეიშვილი, 1962: 80).

მართლაც, ტიპი არ შეიძლება დაემთხვეს პროტოტიპს, მაგრამ ვამეხისა და დავით ჩქოტუას ბიოგრაფიათა ძირითადი შტრიხები თითქმის იდენტურია (დავით ჩქოტუას შესახებ თითქმის ამომწურავ ცნობებს გვაწვდის მკვლევარი ალ. ჩავლეიშვილი, ამიტომ ამ საკითხზე აქ აღარ დავკონკრეტდებით).

ვამეხისაგან სრულიად განსხვავებულია მისი ძმები – ბარამი და ბეგი. ისინი ნექტარინას წრეშიც უცხოდ გრძნობენ თავს და ვერც ვამეხის გზაზე ახერხებენ დგომას. ბარამზე, შეიძლება ითქვას, რომ არ არის ძალიან დაშორებული ხალხს და გლეხობასთანაც კარგ დამოკიდებულებაშია. განსაკუთრებულად უყვარს თავისი ტყე, სადაც ყოველი ხე მისი დარგულია. ბარამის სურვილია, რომ ყველამ მშვიდობიანად და შეთანხმებით იცხოვროს.

„...ბარამი თითქოს გულწრფელად ცდილობს გლეხებისადმი დახმარების გაწევას, მაგრამ ეს გულუბრყვილო და გონებაშეზღუდული ადამიანი სრულიად ვერ ერკვევა თანამედროვე სოციალურ სიტუაციაში“ (ციციშვილი, 1974: 269). მიგვაჩნია, რომ გ. ციციშვილი ძალიან მკაცრად აკრიტიკებს ბარამს, რადგან რომანიდან ირკვევა, რომ ის ხედავს მის ირგვლივ განვითარებულ მოვლენებს, ცხოვრების ცვლილებას და ამას მტკივნეულად განიცდის:

„ო, რა შხამი ჩამაწვეთა ვამეხმა? თუ თვით ცხოვრებამ? მეც ხომ ვხედავ, მეც ხომ მესმის, ირგვლივ რა ხდება ცხოვრებაში! ჰაი, ბეჩაო, ბეჩაო ბარამი!..“ (დადიანი, 1956: 170). სხვა მხრივ, შეიძლება ითქვას, ბარამი მართლაც ვერ ერკვევა შექმნილ სიტუაციაში.

ბარამისაგან განსხვავებით ბეგი შინაგანი სიწმინდითა და შესანიშნავი გარეგნობით გამოირჩევა, მაგრამ ცხოვრებისეული სიბრძნითა და ბრძოლისუნარიანობით არც ის გვაოცებს. ბეგის მიერ ვოლკოვის მოკვლა აღიქმება, როგორც ეროვნული თავმოყვარეობის დაცვა. სწორედ ბეგის ეს ქმედება აღამაღლებს მას მკითხველის თვალში და, ბუნებრივია, მათ სიმპათიებსაც იმსახურებს.

უნდა აღინიშნოს, რომ შ. დადიანმა გვირგვინების გარდა, ამ წოდების სხვა წარმომადგენლებიც დაგვიხატა. უპირველეს ყოვლისა, ამ შემთხვევაში ყურადღება უნდა გავამახვილოთ მიტო გავლენიშვილზე. მიტო დაცლილია ყოველგვარი დადებითისაგან. მწერალი გვარწმუნებს, რომ ცუდმა აღზრდამ მიიყვანა ის ამ მდგომარეობამდე. მიტო გავლენიშვილს ძალიან ბევრი „წინაპარი“ ჰყავს ქართულ მხატვრულ პროზაში.

იმ მრავალფეროვანი პერსონაჟებიდან, რომლებიც რომანშია გამოყვანილი, ყველაზე უფრო ძლიერად, როგორც ეს სალიტერატურო კრიტიკაშია აღნიშნული, ნექტარინას მოურავისა და საყვარლის გუტატის სახეა მოცემული. ქართულ ლიტერატურაში იშვიათი როდია მოურავთა სახეები, მაგრამ შ. დადიანმა მაინც შეძლო რამდენიმე ახალი შტრიხით გაემდიდრებინა საერთოდ მოურავის ტიპი.

აღსანიშნავია გუტატის თავგასულობა გლეხობის მიმართ. ის მაჯღაჯუნასავით აწევს სოფელს და გასაქანს არ აძლევს გაჭირვებულ გლეხობას. გუტატი თავისივე თავგასულობის მსხვერპლი ხდება. რომანში ისეა მოვლენები განვითარებული, რომ გუტატის სიკვდილი ლოგიკური დასასრულია ამ პერსონაჟისა. მწერალი ქმნის წინაპირობას იმისას, რომ გუტატი აუცილებლად უნდა დაიღუპოს და მკითხველიც გრძნობს ამის აუცილებლობას.

შ. დადიანმა „გვირგვინების ოჯახში“ სხვადასხვა სოციალური წრის წარმომადგენლებიც დახატა, რომელთა შორის პირველ რიგში უნდა მოვიხსენიოთ სოფლის მევახშე ბანძი. ის წურბელასავით წოვს სისხლს პატიოსან ადამიანებს. ბანძის უარყოფითი მხარეების გამოაშკარავებით მწერალი მკითხველსაც გადასდებს თავის სიძულვილს ამ პერსონაჟისადმი.

რომანში თვალსაჩინო ადგილი აქვს დათმობილი აგრეთვე ვაჭართა კლასის წარმომადგენლებს. მწერალი დაწვრილებით აღწერს ამ კლასის ფსიქოლოგიას და შენიშნავს, რომ მთელი სიმდიდრე ქვეყნისა მათ ხელში გროვდება. განსაკუთრებით ეს ითქმის ლევარსი კვიზინიაზე. ლევარსი ყოფილი გლეხია, მან დააგროვა დიდძალი ქონება და ცდილობს დაუმოყვრდეს გვირგვინიანებს. ლევარსი, რა თქმა უნდა, თავისი სიმდიდრით ახერხებს ცოლად შეირთოს ნექტარინას აღზრდილი თოლისქვაში. გლეხობა კი, პირიქით, ცდილობს ლევარსის დაუახლოვდეს, პატივისცემით ეპყრობიან მას. „...თავიანთი თავი თითქოს მეტად დაბლა საფეხურზე მდგომად მიაჩნდათ, ხოლო ლევარსი

ამაღლებულად... ერთმა ნაამხანაგარმა ისიც კი სთხოვა, რომ ეკადრებინა და მის სახლში მირონი შეეტანა, ე. ი. მოენათლა მისი პაწია ბავშვი“ (დადიანი, 1956: 69).

ლევარსი კვიზინიას და განსაკუთრებით ბანძლის მწერალი უპირისპირებს ბენოია ვაჭარს. ბენოია, ბანძლისაგან განსხვავებით, ხალხს როდი ძარცვავს. პირიქით, მისი დიდი სურვილია გლეხობას მდგომარეობა შეუმსუბუქოს. თავდაპირველად გაოცებას იწვევს ბენოიას ასეთი მოქმედება, მაგრამ რომანის შემდგომ ნაწილებში ჩვენთვის გასაგები ხდება, რომ ბენოია ცნობილი რევოლუციონერის იცკა რიჟინაშვილის დავალებით პროკლამაციებს ავრცელებს. თვითონაც რევოლუციონერია და სავაჭრო საქონელთან ერთად სოფელში საბრძოლო განწყობილება მოაქვს.

ბენოია ვაჭარს მოგვაგონებს აგრეთვე ბესარიონ კოტია, რომელიც ქუთაისში მუშაობს ნოქრად. ის, რომანის მიხედვით, ახალი თაობის კაცია, თანაუგრძნობს დაბალ ფენებს და ეწევა რევოლუციური ბრძოლის პროპაგანდას.

მწერალმა რამდენიმე შტრიხით შესანიშნავად დაგვიხატა სოფლის მღვდელი, თედორე სისორდია. ამ „წმინდა“ სულიერ მამას მეტად მდაბალი ინსტიქტები ახასიათებს. ის გუტატის სიკვდილის შემდეგ ნექტარინას საყვარელი ხდება. თედორე მღვდელის სახე ამ წოდების დეგრადაციის გამომხატველია.

შ. დადიანმა ნაწარმოებში შექმნა ყოფილი მასწავლებლის, შემდეგ მეფის ადგილობრივი მოხელის, ბოქაულ ეგტიხი ბაწელაძის სახე. ის ცხოვრების სიდუხჭირემ და არსებულმა პირობებმა აქცია მეფის მოხელედ. მწერალს თითქოს კიდევაც ებრალება ეგტიხი და მიგვანიშნებს, რომ ამ ადამიანის გულის სიღრმეში სადღაც ისევ ბუუტავს ადამიანური გრძნობა.

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შ. დადიანმა ძალიან ვრცლად აგვიწერა ქუთაისი. ის შესანიშნავად გადმოგვცემს რევოლუციონერთა ფარულ კრებებს, ქუთაისის თეატრალურ მოღვაწეთა რევოლუციურ საქმიანობას და ა.შ. მწერალი უმეტესად რეალურ ამბებს გადმოგვცემს. ამის ნათელსაყოფად შევადართო ორი ამონაწერი ავტორისა. მოგონებათა წიგნში მოგვითხრობს: „...საბრძოლო იარაღები, ხელყუმბარები და სხვა ამგვარი დიდი საიდუმლოებით მზადდებოდა ჩვენი თეატრის საბუტაფორიო და სარეკვიზიტო განყოფილებაში. ყოველივე ამას მეთაურობდა ჩვენი სცენის ე.წ. მაშინისტი, აწ განსვენებული სერგო ჭელიძე. რასაკვირველია, პოლიცია ამას სუყველაფერს თვალ-ყურს ადევნებდა, მაგრამ მაინც, როდესაც თეატრში, ანტრაქტების დროს, პარტერი დაბნელდებოდა, მთელი თეატრი არაღვგაღური პროკლამაციებით მოიფინებოდა და შემდეგ,

როდესაც გაანათებდნენ თვითონ ლაღო მესხიშვილი გამოდიოდა... და ხალხს მიმართავდა მგზნებარე სიტყვებით“ (დადიანი, 1959: 147-148).

„გვირგვილიანების ოჯახში“ ეს ფაქტი მწერალს ასე აქვს გადმოცემული: „...წარმოდგენის დროს თეატრში ჩაქრა სინათლე და რომ განათდა, დარბაზი პროკლამაციებით იყო მოფენილი, ამავე დროს ვითომდა ხალხის დასამშვიდებლად სცენაზე გამოვიდა მესხიშვილი, წარმოთქვა ცხარე სიტყვა მთავრობის წინააღმდეგ და ხალხს მოუწოდა აჯანყებისაკენ... ეგ მესხიშვილი ყველას გახსოვთ რა ავადაც იყო, ჩვენ, თავადაზნაურობამ, მოვუგროვეთ ფული, გავგზავნეთ საზღვარგარეთ სამკურნალოდ, მოვარჩინეთ, ახლა დაბრუნდა და აქ ხალხს გვიბუნტებს“ (დადიანი, 1956: 396-397).

მწერალი აქ თითქმის სიტყვასიტყვით იმეორებს ზემომოტანილ ადგილებს.

რომანში მნიშვნელოვანია იმ პერსონაჟთა სახეები, რომლებსაც ქართველების, როგორც პატარა ერის სიძულვილი ამოძრავებთ. ამ მხრივ დამახასიათებელია ვოლკოვის დამოკიდებლობა ჩვენი ქვეყნისადმი. მას არ სჯერა, რომ ქართველი შეიძლება იყოს განათლებული. ვოლკოვს ქართველები ველურებად მიაჩნია. ცინიზმი და აბუჩად აგდება ქართველებისა იქამდე მიდის, რომ საბოლოოდ ამ ყველაფრის მსხვერპლი ხდება. ბეგი გვირგვილიანმა „წმინდათა წმიდის შემგინებელს რევოლუციით სული გააფრთხობინა“.

რომანის ბოლო ნაწილში ვხვდებით ვოლკოვის თანამოაზრე რუსებს და გარუსებულ უცხოელებს. ესენია: ცარიზმის ძველი მოხელე შეპელოვი, გარუსებული გერმანელი შტეინბერგი და ქუთაისის სამოქალაქო სასამართლოს თავმჯდომარე ბაგაროდსკი, პროკურორი ფონ ლემლიენი.

ასევე ყოველგვარ საზღვარს გადააჭარბებს პროკურორ ლემლიენის ცინიკური დამოკიდებულება ქართველებისადმი, აბუჩად აგდება რუსთაველისა. ბეგი მზადაა ლემლიენიც გამოასაღმოს წუთისოფელს. „...ამიტომაც გახდა ეს სასამართლო ეროვნული ღირსების დაცვის ასპარეზი, რაც ნათლად დადასტურდა, ერთი მხრივ, მრავალრიცხოვან დამსწრეთა ერთსულოვანი პატრიოტული განწყობილებით, მეორეს მხრივ კი ბრალდებულის დამცველი ვეჭილის მოსე ქოქობის მჭერმეტყველური გამოსვლით“ (ნიკოლეიშვილი, 2003: 131).

შ. დადიანი გამოირჩევა ხალხის ადათ-წესების, ტრადიციების ზუსტი გადმოცემით. „გვირგვილიანების ოჯახი“ ამ მხრივ გამორჩეული ნაწარმოებია.

რომანში აღწერილია ბევრი ისეთი ეპიზოდი, რომელიც სამეგრელოს ეთნოგრაფიის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს. ასეთებია: ჭვენიერობა, კაპუნობა, ბზობა, ჯარიანობა და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ შ. დადიანმა ხალხურ ადათსაც სოციალური საფუძველი მოუწახა. ამ მხრივ, საინტერესოა ჭვენიერობის აღწერა: „ჭვენიერობა“ ...ერთი ძველისძველი... ბანძაში შემორჩენილი დღეობა იყო... „ჭვენიერობაც“ ჩვეულებრივს, მხოლოდ უფრო მრავალრიცხოვან „ჯარიანობას“ წარმოადგენდა: ცხენების ჭენება, ჯირითი, თარხია, ცეკვა-თამაში, ფერხული თავისი სიმღერებით, ბურთაობა და სხვა. მხოლოდ ამ დღეს შეკრებილ ხალხს შაურ-კარის ეკლესიის ეზოში ხეც უნდა მოეთხარა... დიდძალი ხალხი შეესეოდა ერთ-ერთ წინასწარ მიჩნეულ არცთუ ისე მომცრო ხეს და... მოთხრიდა ხელით და არავითარ იარაღს... არა ხმარობდა... სიმბოლო, სოციალური რაღაც აზრი უნდა იყოს ამ ჩვეულებაში... ხის მოთხრაში უფრო გლეხობა დებულობდა მონაწილეობას... ამ ჩვეულებას უფრო გლეხები მისდევენ“ (დადიანი, 1956: 303-304).

მწერალი კარგად იცნობდა სამეგრელოს ეთნოგრაფიას, რაზეც მიუთითებს რომანის ის ადგილები, სადაც მოცემულია ჩაცმულობის, ვარცხნილობის, სხვადასხვა საჭმელების აღწერა, რაც ცოტა არ იყოს, გაჭიანურებულად გვეჩვენება. ამას თვით მწერალიც ამჩნევს და გვებოდიშება კიდევ ერთ-ერთ შენაკადში.

ერთი თავისებურება ახასიათებს, აგრეთვე, ამ ნაწარმოებს. პერსონაჟთა დიდი უმრავლესობა მწერლის პირადი ნაცნობები, მეგობრები და მეზობლები არიან. ესენი არიან: ლადო მესხიშვილი, აღ. წულუკიძე, სერგო ჭელიძე, ელო ანდრონიკაშვილი, გიორგი შარვაშიძე, იცკა რიჟინაშვილი, მეველე და მრავალი სხვა.

„გვირგვილიანების ოჯახი“ ეხმაურება ილიასა და აკაკის პროზას (სხვათაშორის მწერალი რომანში უხვად იყენებს მათ ფრაზებს). ეს ბუნებრივიცაა, რადგან შ. დადიანი XIX საუკუნიდან „მოსული კაცი“ იყო. ამასთანავე, რომანში გამოვლენილია ის ახალი, ორიგინალური, რაც საზოგადოდ შ. დადიანის სტილს ახასიათებს.

„გვირგვილიანების ოჯახი“ მხატვრულ-სტრუქტურული თვალსაზრისით ორიგინალური ნაწარმოებია. რომანში განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია შენაკადები, რომლებიც მრავალ საინტერესო საკითხს ეხება და ხელს უწყობენ

მწერალს სათქმელის უკეთ წარმოჩენაში. შენაკადები უფრო ორიგინალურს ხდიან „გვირგვინიანების ოჯახს“. „ისინი თავისებურ სახეს სძენენ ნაწარმოებს და უმრავლეს შემთხვევაში, თავიანთი ნართაული, სიმბოლური აზრით იმ თემასა და იდეაზე მიგვანიშნებენ, რაც სათანადო ქვეთავში მხატვრულ სახეებში უნდა გაიშალოს“ (ციციშვილი, 1974: 253).

როგორც მწერალი განმარტავს ერთ-ერთ შენაკადში, შენაკადი „ეს არის ავტორის ლირიკული გადახვევა“ (დადიანი, 1960: 12). ამ „ლირიკულ გადახვევაში“ უმრავლეს შემთხვევაში, გამოთქმულია შ. დადიანის დამოკიდებულება ასასახი მასალისადმი.

„ბელეტრისტიკაში ეს მიღებული არ არის. მაშ მეც რად არ მივყვები გატკეპნილ ბილიკს? – კითხულობს ავტორი და იქვე განმარტავს: „ჩემი თხრობის მსვლელობას ვაჩერებ განგებ და გადმოვცემ რაიმე შეხედულებას ამა თუ იმ საგანზე“, რომელიც შემდეგ შეგხვდებათო (დადიანი, 1960: 12).

შენაკადებში გამოყვანილი ციბედულის გამო არაერთგვაროვანი მოსაზრებები იყო გავრცელებული სალიტერატურო კრიტიკაში. „ამ შენაკადებში“ არავითარ მისტიკურ სახესთან არა გვაქვს საქმე, წერდა შალვა რადიანი – როგორც ამას ფიქრობდა ზოგიერთი კრიტიკოსი ამ ნაწარმოების პირველად გამოქვეყნებისას. ციბედული რეალური სახეა, რომელსაც მწერალი მოსავეს რომანტიკული იერით. ციბედულთან გამოსაუბრებით გარდა იმისა, რომ ავტორი ერთმანეთთან ორგანულად აკავშირებს ამბავთა ხლართს და შინაარსის განვითარებას, აგრეთვე გამოთქმულია მწერლის შეხედულება ცხოვრებისა და ადამიანების შესახებ“ (რადიანი, 1972: 57).

საინტერესოა გერონტი ქიქოძის სიტყვები, შ. დადიანის „გვირგვინიანების ოჯახის“ გამო ნათქვამი: „ვინ არის ეს ციბედული, რომელსაც რომანისტი მრავალჯერ მიმართავს თავის ნაწარმოების შენაკადებში? შეიძლება ეს რომელიმე კონკრეტული პიროვნება იყოს, რომლის შეხვედრას წარუშლელი კვალი დაეტოვებინოს ავტორის მახსოვრობაში. შეიძლება ეს იყოს ქალურობის იდეის განსახიერება, მუდმივი ქალურობა, რომელის შთაგონების გარეშე შეუძლებელია მამაკაცის შემოქმედება“ (ქიქოძე, 1963: 318).

ავთანდილ ნიკოლეიშვილი მიიჩნევს, რომ ციბედული მწერალს მარადქალურობის ინდივიდუალიზებულ სახე-სიმბოლოდ ჰყავს დასახული. ციბედული მისი განმარტებით კაცობრიული მშვენიერი ქალია“, იმ სიმბოლური იდეალის განსხეულებული გამოხატულებაც, რომელსაც საუკუნეობით ეძიებს

„უდიდესი გონებისა და გრძნობის ათროლებულ-მწყურვალე გული ადამიანებისა“ და მაინც ვერ მოუძებნია. ამიტომაც თვითვე ქმნიან მის წარმოსახვით სახეს (ნიკოლეიშვილი, 2003: 114).

აღსანიშნავია, რომ ციბელულთან დაკავშირებით არსებობს შ. დადიანის მოგონება. ის უდიდესი მადლიერების გრძნობით არის გამსჭვალული ციბელულის მიმართ. „ქალის სილამაზის უზომო ტრფიალი მჭირდა და რაც რამ დამიწერია ამ ციბელულის მადლია. აი, იმ ლამაზი ქალის მადლი, ახლა აქ ამ დარბაზში რომ ზის, აი, სწორედ ის... მაგრამ ხელი კი არ მიუშვერია, არამედ მიმართა დარბაზს. დარბაზში კი ლამაზმანები მშვენიერ სქესთაგან ცოტანი როდი იყვნენ. და რომელი ერთის მისამართით იყო წარმოთქმული ეს ხოტბა – გამოუცნობი დარჩა. წარამარა ყველა უკან იხედებოდა და ეძებდა იმ ქალს დარბაზში (ჭილაია, ჟ. „კრიტიკა“, 1988: №3, გვ. 79).

მართლაც, ძნელია დაჟინებით გამტკიცოთ, თუ ვისი ან რისი სიმბოლო იყო ციბელული. ერთი რამ კი ნამდვილად ცხადია: ამ ხერხით მდიდრდება და მრავალფეროვნდება ნაწარმოების შინაარსი, ფართოვდება სათქმელის არე. შეიძლება ითქვას, რომ ეს მწერლის ორიგინალური მიგნებაა. საოცნებო ციბელულისადმი მიმართვით, მასთან გასაუბრებით შ. დადიანი გამოხატავს თავის დამოკიდებულებას ზოგი საკითხისადმი, რომელიც რომანის სიუჟეტში ვერ ეტეოდა.

შ. დადიანი არ აკონკრეტებს, თუ რისი სიმბოლოა ციბელული. ალბათ, ასეც სჯობია, რადგანაც ამით მკითხველს უტოვებს უფრო მეტ საფიქრალს, შეიძლება მისი „ციბელული“ – სიმბოლო იყოს გაფრენილი სიჭაბუკისა, სიყვარულისა (ის ხომ საკმაოდ ხანდაზმული იყო, როცა ეს ნაწარმოები შექმნა).

შენაკადები იმასაც ცხადყოფს, რომ ავტორს მეტად ღრმად აქვს ყოველი დეტალი მოფიქრებული, და თუ რაიმე ტრადიციულს გვერდს უხვევს, ამას განზრახ და სავსებით მოფიქრებულად სჩადის... შენაკადებში ავტორი მეტად მოხდენილად გვამცნობს რომანის თემატიკურ-კომპოზიციურ სირთულეს და ამის მიზეზებს ასასახი მასალის თავისებურებაში ხედავს (ციციშვილი, 1974: 254).

„გვირგვინების ოჯახში“ ოცდაოთხი ლირიკული შენაკადია. აქედან გამომდინარე უწოდებს მწერალი თავის რომანს „ბელეტრისტულ მდინარეს თავისი შენაკადებით“ (დადიანი, 1956: 12).

შენაკადების საშუალებით, ციბელულთან გამოსაუბრებით, მწერალი ოსტატურად წარმოაჩენს საკუთარ თვალსაზრისსა და პრინციპებს.

„...დიდხანს ვიცხოვრე საცვიფრელ ეპოქაში და ჩემმა სათაყვანო საქართველომ ჩემ თვალწინ განვლო დიდი, ისტორიული გზა.

ბევრი რამ ვნახე და განვიცადე.

სირცხვილი იყო, სხვა რომ არა ვთქვა რა, ეს არ აღმენუსხა ჩემის სუსტი ძალით...

მეც მინდა შევაქო ჩემი სათაყვანო საქართველო.

აქ, მართალია, მარტო ქება არ არის და არც შეიძლება იყოს, რადგან მე ისეთ დროს ვეხები, რომ იქ საქებარი ცოტა მოიძებნება. მაგრამ ამ საერთოდ კი მის სახეიმოდ, მის ასამაღლებლად არის ჩემი კალამი მომართული.

შენ ეს კარგად გეხმის, ტურფა ციბედულ!

ჩემო ჩამგონებელო, ჩემო ყველავე!“ (დადიანი, 1956: 17-18).

ზოგჯერ შენაკადები თვითმიზნურ შთაბეჭდილებას ტოვებენ, მაგრამ, საბოლოო ჯამში, შენაკადებს მწერლის სათქმელის გამოვლენის საქმეში დიდი როლი ეკისრება.

„განა არ ვიცი, რომ ზოგს არ მოსწონს ეს ჩემი შენაკადებით“ – ამბობს ავტორი და სთხოვს მკითხველს: „თუ ღმერთი გწამთ, ნურვის მწერალს ნუ შემადარებთ, ნურც ჩვენსას და ნურც უცხოსო“ (დადიანი, 1956: 434-435).

შ. დადიანმა თითქოს წინასწარ განჭვრიტა ის შენიშვნები, რომელიც რომანთან დაკავშირებით შეიძლებოდა გასჩენოდა მკითხველს. მწერალი ციბედულს უტყდება ასეთ საკითხებში და მასთან საუბარში მსჯელობს მათ შესახებ. რომანში ამის მრავალი ნიმუშია.

„...შეიძლება დააშინოს ზოგიერთი შენთან (ციბედულთან – მ. ნ.) ჩემმა ასე ხშირმა საუბარმა. მაგრამ კიდევ მეტი უბედურება ის იქნება, თუ თვით ნაწარმოებში დააშინა „ზედმეტმა ადგილებმა“.

მაგალითად, რა საჭიროა სასულიერო ამდენი წვრილმანი – ეკლესია, ზიარება და სხვა. ვის რად უნდა ეს ჩვენს დროში?

ან ეს სადიდმარხვო საჭმელები!..

ან ვიღაც „ბენოია-ვაჭარი“ სად გამონახა ავტორმა. მაინცდამაინც „ტიპიური“ რომ არ არის? (დადიანი, 1956: 124-125).

„ციბედულ!

მე ვამჩნევ, რომ ამ ნაწარმოებში მეგრულ სიტყვებს უხვად ვხმარობ.

მომიტყვე.

შეიძლება ეს არცთუ ისე საჭირო იყოს.

განა ქართული ენა მდიდარი არ არის?“ (დადიანი, 1956: 278).

„ახლა, ციბედულ... ამ ჩემს თხრობაში კიდევ მინდა სხვა ხალხი გამოვიყვანო და შენ ამისთვის ნუ დამტუქსავ.“

ერთხელ ერთმა კრიტიკოსმა ერთ ჩემს ნაწარმოებზე დამიწერა – ძალიან ბევრი მოქმედი პირი ჰყავს ავტორს გამოყვანილი და მკითხველს მათი სახეები ერევა ერთიმეორეშიო...

აქ კი, ამ ნაწარმოებში, მიუხედავად კრიტიკოსის დარიგებისა, თავს ვერ ვიკავებ და ვაუხვებ მოქმედ პირებს“ (დადიანი, 1956: 315).

შეიძლება ითქვას, რომ შ. დადიანმა ამ „შენაკადებით“ ტრადიციული გზა მწერლობისა ახლით შეცვალა. თითქოს მკითხველთა განტვირთვისთვის მოიგონა „შენაკადებიც“ და „ციბედულიც“.

შ. დადიანი განსაკუთრებულად შერჩეული დეტალებით გვიხატავს პერსონაჟებს. მწერალი ყოველთვის ყურადღებას ამახვილებს ისეთ არსებით დეტალზე, რომლითაც უკეთ იხსნება პერსონაჟის ხასიათი. მაგალითად:

„მართლაც უცნაური შესახედაობის იყო ქუხილია. მაღალი, მხარბეჭიანიც, მაგრამ საერთოდ უშნოდ მოყვანილი. როგორღაც დაგრეხილი, დაღრეცილი... სახე პირი სულ ბაღნით ჰქონდა დაფარული. ძლივს მოუჩანდა ცხვირი და წვრილი, მთიულური თვალები. შეჭადარავებული თმა ბეჭებამდე წვდებოდა, წვერ-ულვაში ისე ჰქონდა აბურძგნული, თითქოს სავარცხელი თავის დღეში არ გაჰკარებოდეს, აქაც ჭადარა ერია, მაგრამ კარგა ვერ გაარჩევდით, ეს ჭადარა იყო, თუ ყალიონის კვამლით შეყვითლებული თმა..“

მეტისმეტი მსხმოიარე კაცი იყო“ (დადიანი, 1956: 259).

შ. დადიანი პერსონაჟების დასახასიათებლად აგრეთვე ხშირად მიმართავს მათი ჩაცმულობის აღწერას:

„ან როგორ აცვია? შავი კასტორის, მაუდის ჩოხა, ჩვენებური მეგრული შალის კი არა, ტანს რომ კოხტად ადგება, საქილეებიც რა მაღალზე აქვს გაჩოჩხილი და შიგ ვერცხლის მოოქროვილი ქილებიც რომ უწყვია... შარვალი ჩამოშვებული ჰქონია და „პოლსაპოჟები“ აცვია... ლევარსის ამჟამად ქუდი არ ახურავს და მოუჩანს კარგა ძალზე მელოტი წითელი ბაღნით გარშემოსილი თავი“ (დადიანი, 1956: 235).

ზოგჯერ კი პორტრეტი სოციალურ უკუდმართობაზე მიგვანიშნებს:

„ტანზე ჩოხა-ახალუხის მაგიერად შინ მოქსოვილი შალის ნაცრისფერი ხალათივით რაღაც ეცვა და რადგან ეს ხალათი მკერდთან გახსნილი ჰქონდა,

ეტყობოდა, რომ საცვალი არ გააჩნდა. შარვალიც ნაცრისფერი შალის ჰქონდა. წელზე ქამრად უბრალო თალათინის ღვედის მაგვარი ჰქონდა შემორტყმული, ქალამანიც ღორის ტყავისა ეცვა შიშველ ფეხებზე და ამ ქალქმნებისა მუდამ ძალზე რცხვენოდა... მაგრამ ამას ხომ ტყუილა არ ეძახდნენ ქუხილია-გაჭირვებულს“ (დადიანი, 1956: 259-260) – ამ შემთხვევაში ჩაცმულობის აღწერასთან ერთად მოქმედი პირის სახელიც მისი დახასიათების ერთ-ერთი საშუალებაა.

შ. დადიანი „გვირგვილიანების ოჯახში“ ტიპობრივი გარემოს შექმნის მიზნით ხშირად იყენებს მეგრულ ლექსიკას. მაგალითები:

„–უი, ნანა, ნანა! სი ქოგაღე!“–თანაგრძნობით წარმოთქვა ფართამ მეგრულად“ (დადიანი, 1956: 75).

„–ხენწიფე?–ხეჭიფე!–ჩაათავა მეგრულად...“

–გოღინი იშო!–მუს-რე ჩვარჩვალან ე? თი ხეჭიფეს ფერი ხე უღუ-ათაქი, ოღიშის გითმაშქვანა მადოსი“ (დადიანი, 1956: 80).

მწერალი აგრეთვე ხშირად იყენებს ანდაზებს, ხალხურ ლექსებს, გამოცანებს, შაირებს, რაც სათქმელის უფრო სხარტად და კონკრეტულად გადმოცემას უწყობს ხელს.

შ. დადიანი ანდაზის საშუალებით მკაფიოდ გვამცნობს სათქმელს, ერთი მოხდენილი ფრაზით ღრმად წვდება გამოსახატავის შინაარსს:

„ – მართალი ყოფილა: ავი კაცი აღდგომასაც ავიაო!“ (დადიანი, 1956: 192). ამ ანდაზის საშუალებით გახსნილია ბანძღის („გვირგვილიანების ოჯახი“) ბუნება, რომელიც ღარიბ-ღატაკებს აწიოკებს. როგორც ვხედავთ, ერთმა წინადადებამ დაახასიათა პერსონაჟი და ამავე დროს მოხდენილად გადმოსცა სათქმელი.

შ. დადიანი აგრეთვე ფართოდ წარმოგვიდგენს აფორიზმებს. აღსანიშნავია, რომ მწერალი „გვირგვილიანების ოჯახში“ ძირითადად შ. რუსთაველის ცნობილ აფორიზმებს იყენებს. ზოგჯერ აფორიზმი ლოგიკური დასკვნაა პერსონაჟის მოქმედების. ასეთია, მაგალითად, მოენე ანტოს შესახებ ნათქვამი აფორიზმი: „ავსა კაცსა ავი სიტყვა ურჩევნია სულსა, გულსა“ (დადიანი, 1956: 270).

ანდაზები და აფორიზმები, ისევე როგორც ტროპის სხვა სახეები, ემსახურებიან შ. დადიანის პროზის მხატვრული ღირებულების ამადლებას.

შ. დადიანის მხატვრული სტილის ერთ-ერთ თავისებურებად შეიძლება მივიჩნიოთ ცნობილ პოეტთა სტრიქონების ხშირი გამოყენება მის

ნაწარმოებებში. აქ გვხვდება შოთა რუსთაველის, ალექსანდრე ჭავჭავაძის, ნიკოლოზ ბარათაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის და სხვათა სტრიქონები. ამ პოეტთა პოეტური ტაეპები სათქმელის ემოციურ აღქმას უწყობს ხელს.

მიუხედავად იმისა, რომ „გვირგვილიანების ოჯახი“ სტრუქტურულად ძალიან საინტერესო ნაწარმოებია, თვითონ პრობლემატიკის მხრივაც ძალზე საყურადღებოა. სწორედ ამ რომანში გვიჩვენა შ. დადიანმა როგორ დაიშალა პატრიარქალური ოჯახი. მწერალი ასახავდა ზუსტად იმ რთულ პროცესებს, რომელიც მიმდინარეობდა XX საუკუნის დასაწყისში და ფაქტიურად მან ამ პერიოდის შეფასების თავისი ვერსია მოგვცა. თუნდაც პროგრესულად მოაზროვნე ვამეხის სახით, რომელიც მიხვდა დროის ცვლილებას. მას კარგად ესმის, რომ აღარ შეიძლება პატრიარქალური ყოფით ცხოვრება. ეს პრობლემები, ეპოქის ისტორიული ცვალებადობა, შესანიშნავად აჩვენა შ. დადიანმა „გვირგვილიანების ოჯახში“.

„გვირგვილიანების ოჯახში“ სოციალური პრობლემებია წინა პლანზე წამოწეული. რომანში აღწერილია მეოცე საუკუნის ის პერიოდი, როცა რევოლუციურმა ზეგავლენამ სოფელში შეაღწია და ამ გზით შეიქმნა სრულიად ახალი ვითარება სოფელში. ზოგადად, ეს თემა აქტუალური არ არის მხოლოდ შ. დადიანისათვის. საკმარისია აქ მოვიგონოთ ლ. ქიაჩელის „ტარიელ გოლუა“, ნ. ლორთქიფანიძის „ბილიკებიდან ლიანდაგზე“ და სხვ. მწერალმა მხატვრული მრავალფეროვნებით დახატა სოფლის ახლად დაბადებული რევოლუციის ძალები, აგრეთვე მოწინააღმდეგე წარმომადგენლები. ასე რომ, რომანი ეხმიანება ჩვენი იმუამინდელი ისტორიიდან კარგად ცნობილ არაერთ მნიშვნელოვან მოვლენას. მართალია, „გვირგვილიანების ოჯახში“ მწერლის მიერ გამოთქმული ზოგიერთი შეხედულება დრომ გადააფასა, მაგრამ ვფიქრობთ, „გვირგვილიანების ოჯახი“ მრავალ ახალ თაობას მიაწვდის სულიერ საზრდოს, ჩაახედებს საქართველოს წარსულში. მიგვაჩნია, რომ ინტერესი ამ ნაწარმოების მიმართ არასოდეს განეღლება.

გ) შალვა დადიანის დაუსრულებელი რომანები

შ. დადიანის მხატვრულ მემკვიდრეობაში გვხვდება დაუსრულებელი რომანები: „გმირები“ და „ურდუმი“.

1906 წელს თბილისში გამოვიდა ქართული ბეჭდვითი სიტყვის ახალი ორგანო „პატარა გაზეთის“ სახელწოდებით. გაზეთის რედაქტორ-გამომცემელი იყო ცნობილი მსახიობი და საზოგადო მოღვაწე კოტე მესხი. 1906 წელს „პატარა გაზეთში“ (№3) დაიბეჭდა შ. დადიანის რომანი „გმირები“, პირველი თავი - „ჯურღმულში“. შ. დადიანის რომანის დასაწყისის დაბეჭდვის გამო კოტე მესხის გაზეთი დაუხურავთ (სიგუა, ჟ. მნათობი, 1974, №11).

რომანი „გმირები“ საინტერესო სურათით იწყება: ორი მეგობარი, ღამის თერთმეტ საათზე აჩქარებული ნაბიჯით მიემართება „ერთობის“ შეკრებაზე. გამოცდილი მკითხველი იგრძნობს, რომ ნაწარმოების მთავარი გმირია თავადი ვაზიანი. ის შიშობს, რომ ერთობის წევრებს დააფრთხობს მისი თავადობა, მაგრამ მეგობარი ამშვიდებს: „იმათ კარგად იციან, რომ თავადებშიც ურევიან ადამიანები“ (დადიანი, ჟ. მნათობი, 1974, №11).

რომანში ერთ-ერთი ახალგაზრდა ორატორის პირით თვითმპყრობელური რეჟიმი გაკრიტიკებული, მთავრობას, რომელსაც ხალხის ნდობა დაუკარგავს, ორატორი ცოცხალმკვდარსა და თავრეტდასხმულს უწოდებს, რომელიც უკანასკნელ ხავეს ეჭიდება წყალწადებულივით.

მწერალი საინტერესო შტრიხებით გვიხატავს კრების თავმჯდომარის პორტრეტს. მას ძალიან მძიმე ცხოვრება აქვს გამოვლილი, ციხეშიც ბევრჯერ მჯდარა და დიდი ხანიც არ არის რაც იქიდან გამოუშვებს, მაგრამ ის იერი სულიერად მაღალი ადამიანისა, რაც ასე ასხვავებს რჩეულს უბრალო მოკვდავისაგან, მაინც შერჩენილი აქვს.

რომანის დასაწყისშივე აშკარად იგრძნობა, რომ ამ შეკრებაზე სიტყვით გამოსული მშვენიერი ელიკო თავდავიწყებით შეუყვარდება ვაზიანს. მწერალი ნამდვილად გვაძლევს ამის ვარაუდის საფუძველს. ნაწარმოებში ნაჩვენებია, როგორ ძლიერ აუტოკდა გული ელიკოს ტკბილი ხმის გამგონეს და როგორ შეერყა სულის მშვიდობა თავად ვაზიანს.

შ. დადიანი ამ ერთ პატარა თავში ოსტატურად ახერხებს, რომ მკითხველი დააინტერესოს და მიიზიდოს. პირველივე თავიდან ცხადი ხდება ავტორის

ჩანაფიქრი, მისი პოზიცია. ნაწარმოების დაუმთავრებლობა ანუ ის ამბავი, რომ მწერალს იგი იძულებით შეაწყვეტინეს, თავისთავად მეტყველებს იმაზე, რომ შ. დადიანი ლიტერატურაში გამოვიდა როგორც ხალხის უკეთესი მომავლისათვის მებრძოლი.

„პატარა გაზეთი“ შემდეგში ისევ გამოდიოდა, სულ ოცდარვა ნომერი დაისტამბა, მაგრამ „გმირების“ გაგრძელება, სამწუხაროდ, არც ერთ ნომერში აღარ დაბეჭდილა. შეიძლება მწერლის ერთგვარი უცნაურობაც იყოს, რომ კარგად დაწყებული რომანი აღარ დაამთავრა. ეს არ არის ერთადერთი შემთხვევა. „გმირების“ შემდეგ იგივე ბედი ეწია „ურდუმსაც“.

შ. დადიანს „ურდუმზე“ მუშაობა 1934 წლის იანვარში დაუწყო, რასაც მოწმობს მისი ერთი ჩანაწერი: „დღეს პირველი დღეა 1934 წლისა. დღეს დავიწყე ჩემი დიდი ხნის განზრახული რომანი „ურდუმი“ უტუ მიქას ცხოვრებიდან (საქ. გ. ლეონიძის სახელობის ლიტ. მუზეუმი. შ. დადიანის ფონდი. ხ-25419/3-10).

შ. დადიანს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, შესანიშნავად ესმოდა ისტორიულ ჟანრში მუშაობის სირთულე, ამიტომაც უდიდესი სერიოზულობით ეკიდებოდა ამ საქმეს. ამას ადასტურებს მწერლის მიერ ჩამოწერილი საარქივო, ნარატიული, ხელნაწერი თუ ნაბეჭდი წყაროების სია, რომელთაც ის ეყრდნობოდა ამ რომანზე მუშაობისას (ლიტერატურული მუზეუმი).

1935 წელს, ჟურნალ „მნათობის“ მეორე ნომერში დაიწყო „ურდუმის“ ბეჭდვა. ამ რომანის თემად მწერალს აღებული აქვს ქართველი გლეხების აჯანყება XIX საუკუნის 50-იან წლებში, ფეოდალური არიტოკრატიისა და ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ. შ. დადიანი ოსტატურად გვიხატავს ქართველი გლეხების დუხჭირ ცხოვრებას, თავადაზნაურობის მხრიდან მათ ჩაგვრასა და დამცირებას, რაც მიზეზი გახდა გლეხთა ცნობილი აჯანყებისა, რომელსაც მწერალი უძღვნის ამ დაუმთავრებელ რომანს.

გლეხთა აჯანყების თემა ჩვენ გვხვდება ე. ნინოშვილთან („ჯანყი გურიამი“) და მ. ჯავახიშვილთან („არსენა მარაბდელი“).

საინტერესოა გლეხთა ეს აჯანყება ისტორიული წყაროების მიხედვით როგორაა დადასტურებული. ოსმალთა ჯარების განდევნის შემდეგ საქართველოს ის ნაწილი, რომელიც შავი ზღვის სანაპიროს ახლომახლო მდებარეოდა, ხელახლა აღსადგენი შეიქნა. მმართველი წრეები ამაზე ნაკლებად ფიქრობდნენ. პირიქით, მთელი ზარალის ანაზღაურებას მებატონეები იმ გლეხების ხარჯზე აპირებდნენ, რომელთაც ომერ ფაშას ჯარის შემოსევა

ყველაზე მეტად დააწვათ მხრებზე. პირველი მაგალითი გლეხთა ძარცვისა თავადაზნაურებს დედოფალმა ეკატერინემ მისცა, როდესაც გლეხებს ანაზღაურების გარეშე ამუშაებდნენ. მათ არც ბინას აძლევდნენ, არც სამუშაო იარაღს, არც საჭმელს და უმინდოდ სიმინდსაც არ უფქვავდნენ დედოფლის წისქვილში. ხევწნა-მუდარამ ვერ გაჭრა. გლეხებს შიმშილით სიკვდილი ელოდათ. გლეხოება აჯანყდა. მათ სათავეში მართალია თოდუა ჩაუდგა. აჯანყებულთა რიცხვი სულ უფრო და უფრო მატულობდა. ასე დაიწყო გლეხთა აჯანყება ხობისწლის მარცხენა ნაპირზეც, რომელსაც სათავეში უტუ მიქავა ჩაუდგა. უტუსა და მართალიას ჯარები 1856 წელს ერთმანეთს შეხვდა ონსომურში და იქ მოხდა აჯანყებულთა გაერთიანება. გაერთიანებულ ჯარს კი „ურდუმი“ უწოდეს. აჯანყებულთა ხელმძღვანელად უტუ მიქავა დაადგინეს, მოადგილედ კი მართალია თოდუა. უტუმ მალე დაინახა, რომ ბრძოლის გაგრძელებას არავითარი აზრი არ ჰქონდა და „ურდუმი“ დაშალა. ამით მრავალი გლეხი იხსნა უმიზნო დაღუპვისაგან. ამის შემდეგ დიდი დრო არ გასულა, უტუ და მართალია დაიჭირეს და ციმბირის გზას გაუყენეს.

„ურდუმი“ შ. დადიანს ჩაფიქრებული ჰქონდა სამ ნაწილად. „სამ გუმბათში შემწვევდელი, შეყინული ამბები“ – ასეთი ქვესათაური მისცა მან რომანს. აღსანიშნავია, რომ დღემდე გამოქვეყნებულია „ურდუმის“ მხოლოდ ექვსი თავი, რომელიც „პირველ გუმბათს“ ეკუთვნის და მას მწერალი „ავაი-ვავას“ უწოდებს. შ. დადიანს ისტორიულ ფაქტებზე დაყრდნობით აქვს ასახული გლეხების მძიმე ცხოვრება, თუ როგორ ჩაგრავენ მათ მებატონეები, სულს ხდიან გადასახადებით და ა. შ. რომანში ნაჩვენებია, თუ როგორ მწიფდება ახალგაზრდა უტუ მიქავაში ზიზღი და შეურიგებლობა ბატონყმობისადმი. „რა არის თავადი და რა არის მოჯალაბე? განა ორთავენი აღამიანები არ არიან? რად არსებობს მათში განსხვავება? რად არის, რომ ერთი მუშაობს და მეორე ქეიფობს? რად არის, რომ ერთი ემსახურება, გადასახადს იხდის, სხვადასხვა ბეგარას, მეორე კი უზრუნველია და ნებიერი? ვინ გააჩინა ასე? ღმერთმა?“ (დადიანი, ჟ. „მნათობი“, №2, გვ. 6-10) - ასეთი კითხვები აწუხებს უტუს.

რომანის გამოქვეყნებულ ნაწილში განსაკუთრებული ადგილი აქვს დათმობილი დავით დადიანის სასახლის კარზე მიმდინარე ინტრიგებს და აგრეთვე სასამართლო პროცესებს.

ნაწარმოებში შთამბეჭდავად დახატული გლეხთა სახეები, რომელთაც კარგად ესმით ბატონყმური ექსპლოატაციის არსი. ასეთები არიან: მართალია

თოდუა, მომავალი აჯანყების ერთ-ერთი მოთავე, თასიკონი ღვინჯილია, უტუს ბიძა და ერთ-ერთი მეთაური 1838 წელს სამეგრელოში მომხდარი გლეხთა აჯანყებისა, კონა თოდუა, მურზა ფაჩულია და სხვები.

ამ რომანშიც კარგად იგრძნობა, რომ მწერალმა შესანიშნავად იცის სამეგრელოს ისტორია, ხალხის ზნე-ჩვეულებები და ახერხებს ამ ყველაფრის წარმოდგენას ლამაზ მხატვრულ ფერებში.

„ურდუმს“ სამეცნიერო ლიტერატურაში კრიტიკოსები განიხილავენ, როგორც სამეგრელოს 1857 წლის აჯანყების ფონზე გაშლილ რომანს, აჯანყების მეთაურად კი უტუ მიქავაა მიჩნეული. აღსანიშნავია, რომ რომანის გამოქვეყნებულ ნაწილში აჯანყების კვალი ჯერ არ ჩანს და უტუც მხოლოდ ჩვიდმეტი წლის არის. ანუ რა გვაფიქრებინებს, რომ „ურდუმი“ უტუ მიქავას ცნობილ აჯანყებას ეძღვნება? ისტორიული წყაროდან გამომდინარე რომანის სათაურიც აჯანყებასთან არის დაკავშირებული („ურდუმი“ აჯანყებულებმა გაერთიანებულ ჯარს უწოდეს) და მეორე, ნაწარმოების მთავარი გმირი უტუ მიქავაა.

რომანში შესანიშნავადაა ნახვენები თუ როგორ და რატომ იზრდება უტუს პიროვნებაში მემამბოხე. ამის მრავალი მაგალითია ნაწარმოებში და საჭიროდ მიგვანჩნია რამდენიმე მათგანზე ყურადღების გამახვილება. უტუმ ერთხელ თავის მებატონის ეზოში ხელებშეკრული და ხეზე მიბმული თავისი მეზობელი ნახა. „წელ ზევით გაეშიშვლებინათ, დანის წვერით ტანი დაესერათ და ზედ მაწონი გადაესხათ. ბუზები დასეოდნენ და პაპანება სიცხეში იმანჭებოდა საცოდავი. რომ იკითხა, რა ამბავიაო, უთხრეს, ბატონს „ოდინი-პიჩური“ (სადიდმარხვო) ვერ გადაუხადა და იმისათვის სჯიანო... მაშ ამისათვის ასეთი სასჯელი? ეს არის ყმობა? ამას ჰქვია ბატონობა?

უსამართლობა და ძალმომრეობა ყოფილა ბატონყმობა.

პირველად მაშინ გაუელვა ამ აზრმა უტუს“ (დადიანი, ჟ. „მნათობი“ №2, გვ.6).

ან კიდევ: ერთხელ ბატონის სახლში ვიდაცას რაღაც მოეპარა. დაიბარეს უტუ და ცხელი წყლით სავსე ქვაბში ხელები ჩააყოფინეს. მანდ წმინდა ჯვარი ასვენია და ამოიღეო. თვითონ ბატონის ცოლმა შეუხვია დამდურული ხელები. ცოტა ხნის შემდეგ რომ გაუხსნეს, აფუთქული ჰქონდა. გადააბრუნეს და სცემეს. ეუბნებოდნენ – გამოტყდიო. არაფერ შუაში იყო და გულწრფელ უარს ამბობდა. ცემას რომ მოუმატეს, თვალთავან კურცხალი გადმოსცვივდა, მაგრამ

გაბოროტდა და პირი სულ მოკუმა. ამ დროს მისი ტოლი ბიჭინა იქვე იდგა და „კარკაცობდა“.

რომანში ასეთი ეპიზოდებით ნაჩვენებია თუ როგორ ხდებოდა ადამიანისათვის, ყველაზე მნიშვნელოვანის, ღირსების შეღახვა, რაც პროტესტის გრძნობას იწვევდა გლეხებში. ამას ემატებოდა დავით დადიანის სასამართლოს დაწესებულების მექრთამეობა და სიცრუე. ცნობილი ფაქტია, რომ ყველა დროში ადამიანი პროტესტს უსამართლობის წინააღმდეგ გამოთქვამს, ეს არის ძალიან მნიშვნელოვანი, რაც ჩვენი აზრით, მომავალი აჯანყების ერთ-ერთი მთავარი მოტივია.

შ. დადიანი (ისევე როგორც „უბედურ რუსში“ ვარდან დადიანს) „ურდუმშიც“ არ ინდობს დადიანთა გვარის დიდ წინაპარს, თავის პაპას, ტარიელ (ტაია) დადიანს, რომელიც სასამართლოს თავმჯდომარე იყო.

„ურდუმში“ პერსონაჟთა მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მწერალი განსაკუთრებული ყურადღებითა და სიმპატიით ახასიათებს უტუ მიქავას ბიძას, თასიკონის. იგი სამეგრელოს გლეხთა 1838 წლის აჯანყების ერთ-ერთი მეთაურთაგანი იყო. თასიკონი გლეხებს მოუწოდებს ერთობისაკენ და ბუნებრივია, უტუს პიროვნების ჩამოყალიბებაში მის შეხედულებებს დიდი მნიშვნელობა აქვს. თასიკონის სიტყვებში გაცხადებულია გლეხთა აუტანელი ცხოვრების პირობები: „ერთი მოსვენებული ცხოვრება არ უნახავს ჩვენს გვარსა და ჯილაგს. დამე რომ დაიძინებ, დილით არ იცი, რა მოგელის. ბატონი რა გუნებაზეა, მარცხენა ფეხზე წამოდგა თუ მარჯვენაზე. მოუნდება – ახალ ბეგარას შეგვაწერს, მოუნდება – სულერთიან აგვაწიოკებს, მოუნდება – დედა-ბუდიანად გაგვიყიდის... შინ ვერაფერი გაგვიჩენია – ბატონს მიაქვს, ენა ვერ დაგვიძრავს – მათრახით აგვაჭრელებენ, ან დილეგში ჩაგვაღპობენ“ (დადიანი, ჟ. მნათობი, 1935, №2, გვ. 11) – ეს სურათი გვიჩვენებს იმუამინდელ სინამდვილეს და ამდენად მეტად საგულისხმოა.

„ურდუმში“ მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა რუსეთის არმიის გენერალს, ივანე მუხრან-ბატონს, რომელიც დავით დადიანის სიძეა. ის იბრძვის სამეგრელოს სამთავროს გაუქმებისა და რუსეთის შემადგენლობაში მისი გაერთიანებისათვის. აქ ხაზგასასმელია ის ფაქტი, რომ ივანე მუხრან-ბატონს ზოგიერთი ქართველიც ემხრობა და დახმარებასაც უწევს.

„ურდუმში“ მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. შ. დადიანი შესანიშნავად გვიხატავს იმ დროის ჩაცმულობას,

ხალხის ხნე-ჩვეულებებს, საუბრის კილოს. რომანში ხშირად მიმართავს მეგრულ ლექსიკას, თუმცა ეს სავსებით ბუნებრივიცაა და აუცილებელიც.

სამწუხაროდ, კარგად დაწყებული რომანი მწერალმა არ დაამთავრა. აქედან გამომდინარე, ძნელია დაუმთავრებელ რომანზე მსჯელობა, მაგრამ ამთავითვე შეიძლება ითქვას, რომ „ურდუმის“ სახით ქართულ მწერლობას ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები ექნებოდა.

დასკვნები

1. შალვა დადიანის მოღვაწეობა დაემთხვა საქართველოს ისტორიის ურთულეს, წინააღმდეგობებით აღსავსე ეპოქას, რომლის მხატვრული ინტერპრეტირებისას მწერალი ისტორიული სიმართლის, ზნეობრივი ფასეულობების ერთგული რჩება, მაგრამ ამასთან ერთად იმპლიციტური პლანის საშუალებით მოიცავს ზედროულ ასპექტებს, რის გამოც მისი პროზა დღესაც არ კარგავს მნიშვნელობას.

2. ნაშრომში კომპლექსურად და დღევანდელი პოზიციებიდანაა განხილული შ. დადიანის პროზის პრობლემატიკა და მხატვრული თავისებურებანი. განსაკუთრებული ყურადღებაა გამახვილებული მწერლის ყრმობისდროინდელი და საბჭოთა ეპოქაში შექმნილი არაერთი ნაწარმოების მიმართ, რომლებიც დღემდე სათანადოდ შესწავლილი და შეფასებული არ იყო. აგრეთვე მწერლის მდიდარ საარქივო მასალებზე დაყრდნობით შევეცადეთ მოგვეცა მისი პროზის უანრობრივ-თემატური და მხატვრული ანალიზი. ყოველივე ამან კი შეგვაძლებინა რამდენადმე ახლებური თვალთახედვით წარმოგვეჩინა შ. დადიანის შემოქმედების ზოგიერთი საკითხი.

3. შ. დადიანის ადრინდელი ნაწარმოებები ერთგვარ წარმოდგენას გვიქმნიან მწერლის შემოქმედებით ზრდაზე. მართალია, ზოგჯერ ამ ნაწარმოებების სიუჟეტი პრიმიტიულია, მოვლენების განვითარება – გულუბრყვილო ხასიათის მატარებელი, მაგრამ აქვე გვხვდება ნიშნები, რომლებიც საბოლოო ჯამში განვითარდნენ და მწერლის პროზისათვის საზოგადოდ დამახასიათებელ თვისებებად ჩამოყალიბდნენ. ასეთებია, პირველ რიგში, თემატიკის მრავალფეროვნება, ფოლკლორული ნიმუშებისა და ცნობილ პოეტთა ტექსტების მისეული თვალთახედვით ინტერპრეტირება და ა. შ.

მართალია, მწერლის ყრმობისდროინდელი პროზა განსაკუთრებული მხატვრული ღირებულებებით არ გამოირჩევა, მაგრამ დიდ როლს ასრულებს შ. დადიანის მწერლური გემოვნების დახვეწასა და ჩამოყალიბებაში.

4. შ. დადიანის ლიტერატურულ მემკვიდრეობაში საკმაოდ ვრცელი ადგილი ეთმობა მცირე ჟანრის ნაწარმოებებს. მეოცე საუკუნის დასაწყისში მან, ერთ-ერთმა პირველმა, შემოიტანა ქართულ მწერლობაში პროზის მცირე ჟანრი და შექმნა ალეგორიულ-სიმბოლური მინიატურების მრავალი ნიმუში.

თუმცა იგი ამ ჟანრში განსაკუთრებულ წარმატებებს ვერ აღწევს, მაგრამ სხვა მწერლებთან ერთად გარკვეულ როლს ასრულებს მის განვითარებაში.

შ. დადიანის მცირე ჟანრის ნაწარმოებები გამოირჩევიან მწერლისათვის დამახასიათებელი თავისებური, ორიგინალური წერის მანერით. ისინი საკმაოდ მაღალი მხატვრული ღირებულებებისაა. მწერალმა პოეზიისა და პროზის სინთეზის საშუალებით გააძლიერა სიტყვის ემოციურობა.

5. შ. დადიანის მოთხრობები თემატური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. არ დარჩენილა იმ ეპოქისათვის დამახასიათებელი თითქმის არც ერთი აქტუალური პრობლემა, რომელსაც შ. დადიანის მოთხრობებში თავისებური ასახვა არ ეპოვა. მწერალმა, როცა თავის ნაწარმოებებში გააშიშვლა ჩაგერა და შევიწროება, რომელიც თან სდევდა კლასთა დაპირისპირებას და ფორმაციის ცვლილებას, ქართულ მწერლობაში ერთგვარი თემატური სიახლე შემოიტანა. ქართულ ლიტერატურაში სოციალური პრობლემატიკა ყოველთვის აქტუალური იყო და ეს თემატიკა მნიშვნელოვანია შ. დადიანის შემოქმედებაშიც, თუმცა აღსანიშნავია, რომ მწერლისათვის მხოლოდ კლასობრივი შეხედულებები არ არის ამოსავალი. მისთვის, ამასთანავე, მთავარია ადამიანი და საყოველთაო ღირებულებები.

შ. დადიანის პირველი მოთხრობები მხატვრულობის თვალსაზრისით დიდად არ გამოირჩევიან, მაგრამ მათში თანდათანობით იგრძნობა სტილის დახვეწა და მწერლის ინდივიდუალურ თავისებურებათა გამოვლენა.

6. შ. დადიანის მხატვრული მემკვიდრეობიდან ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია „უბედური რუსი“. მწერლის შემოქმედებითი ოსტატობის წყალობით, რომანში ისტორიული სინამდვილისა და მხატვრული გამონაგონის სინთეზი მოხდა. გამოგონებას ხელოვნებაში ყოველთვის ჰქონდა და აქვს ადგილი. სხვანაირად არც შეიძლება მოხდეს. მაგრამ თუ ეს გამოგონება მოწყვეტილია რეალობას, იმას, რაც ცხოვრებაში ხდება ან შესაძლებელია მოხდეს, მაშინ იგი ნაკლებად დამაჯერებელია. ასეთი „გამოგონება“ არაა „უბედურ რუსში“. აქ გამოგონება მკაცრად ემყარება სინამდვილეს.

7. რაც შეეხება თამარის სახის გაგებას შ. დადიანის „უბედურ რუსში“, ნაშრომში ეს თემა სრულებით ახლებურად არის წარმოჩენილი. თუ მანამდე კრიტიკოსები მეფე-ქალის სახეს მეტად ამორფულად, გახევებულად და მხატვრულად დაუმთავრებლად მიიჩნევდნენ, ჩვენ ვაჩვენეთ, რომ მწერლის შემოქმედებითი ოსტატობის წყალობით ნაწარმოებში მეტად შთამბეჭდავად აისახა სახე თამარისა, როგორც მეფისაც და როგორც ქალისაც. მიუხედავად

იმისა, რომ მწერალი თამარს მოკვდავ ადამიანად წარმოგიდგენს, მას ერთი წუთითაც არ ავიწყდება, რომ იგი პირველ ყოვლისა მეფეა. ასე რომ, მწერალი თანაბარი ძალით წარმოაჩენს თამარის საზოგადო დამსახურებასაც და მის პიროვნულ ადამიანურ სამყაროსაც.

8. „უბედური რუსის“ თემა საინტერესო აღმოჩნდა XX საუკუნის ბოლოსაც. კერძოდ სულ სხვა ეპოქისა და ლიტერატურული მრწამსის მწერალმა – ლაშა ბუღაძემ, შ. დადიანის მიერ ხორცშესხმული ამბავი რუსული აგრესიის სამხილებლად გამოიყენა. მის მოთხრობაში - „პირველი რუსი“ დაუფარავადაა გაშიშვლებული გიორგი რუსის ამორალური მხარე. ის, რაც შ. დადიანმა თავის რომანში ქვეტექსტის სახით გამოხატა, ლ. ბუღაძემ ღია ტექსტით განუცხადა მკითხველს.

საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ხსენებულ თემას გურამ ბათიაშვილმაც მიუძღვნა რომანი „ჟამი დუმილისა და ჟამი უბნობისა“ (2002-2005 წწ). რომანის მთავარი პერსონაჟი ზანქანი, შეიძლება ითქვას, სრული ანტიპოდია იმ ზანქანისა, რომელიც შ. დადიანმა დაგვიხატა „უბედური რუსში“. გ. ბათიაშვილის წარმოსახვით, ზანქანი საქართველოს სამეფო კართან საკმაოდ დაახლოებული ებრაელი დიდვაჭარია, რომელიც თავისი პიროვნული თვისებებით ერთგვარი სიმპათიით განაწყობს მკითხველს მის მიმართ.

„უბედური რუსი“ მხატვრულობის თვალსაზრისით გამორჩეული ნაწარმოებია. ეს რომანი ძლიერია ოსტატურად, რეალისტურად გამოსახული პერსონაჟებითა და ხასიათებით. შ. დადიანის ენისათვის დამახასიათებელი მელოდიურობა, ლაპიდარულობა „უბედური რუსში“ მოცემულია მთელი თავისი სიძლიერით.

9. „უბედურ რუსთან“ ერთად შ. დადიანის მხატვრული მემკვიდრეობიდან ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწარმოებია „გვირგვინიანების ოჯახი“. დისერტაციაში განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ამ ნაწარმოების მხატვრულ-სტრუქტურული ფორმის ანალიზს. სტრუქტურული თვალსაზრისით რომანი ორიგინალურია. მწერალს ნაწარმოებში შემოაქვს შენაკადები, რაც ეხმარება მას სათქმელის უკეთ წარმოჩენაში. შეიძლება ითქვას, რომ შ. დადიანმა ამ „შენაკადებით“ ტრადიციული გზა მწერლობისა ახლით შეცვალა. თითქოს მკითხველთა განტვირთვისათვის მოიგონა „შენაკადებიც“ და „ციბედულიც“.

10. „გვირგვილიანების ოჯახი“ მხატვრული ასახვაა იმ მოვლენებისა, რომლებიც ჩვენში 1905 წლის რევოლუციას უძღოდა წინ. მასში ოსტატურადაა დახატული დეგრადაციის გზაზე დამდგარი ფეოდალური არისტოკრატის ცხოვრება, რომელსაც მწერალი ერთი ოჯახის ქრონიკის საფუძველზე გვიჩვენებს. რომანი ეხმიანება ჩვენი იმუამინდელი ისტორიიდან კარგად ცნობილ არაერთ მნიშვნელოვან მოვლენას. მართალია, მწერლის მიერ გამოთქმული ზოგიერთი შეხედულება დრომ გადააფასა, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, ვფიქრობთ, „გვირგვილიანების ოჯახი“ მომავალ თაობებს მაინც ჩაახედებს საქართველოს წარსულში.

11. ნაშრომში განხილული გვაქვს შ. დადიანის დაუსრულებელი რომანები: „გმირები“ და „ურდუმი“. მართალია, ამ რომანების მცირე ნაწილია შექმნილი, მაგრამ დაბეჯითებით შეიძლება იმის მტკიცება, რომ ქართულ ლიტერატურას მათი სახით საინტერესო ნაწარმოებები შეემატებოდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. აფხაიძე შ. კრიტიკული წერილები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, 1959.
2. ასათიანი ლ. ლიტერატურული წერილები, ნარკვევები. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“, 1974.
3. აბრამიშვილი ა. ლიტერატურული წერილები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1968.
4. ბათიაშვილი გ. ჟამი დუმილისა და ჟამი უბნობისა. თბილისი: გამომცემლობა „საარი“, 2007.
5. ბახტრიონელი ლ. „გიორგი ციციშვილის მონოგრაფია „შალვა დადიანი“, მნათობი, 1977, №1.
6. ბენაშვილი დ. ხელოვნების საკითხები. თბილისი: გამომცემლობა „ფედერაცია“, 1941.
7. ბურთიკაშვილი ა. „შალვა დადიანი“. თბილისი: გამომცემლობა „ხელოვნება“, 1952.
8. ბუღაძე ლ. „მესამე სართული“. თბილისი: გამომცემლობა „არტე“, 2003.
9. ბუჯიაშვილი ე. „თავადი რომელსაც ცუდი არავისზე უთქვამს“, თბილისი, 1997, 24 აპრილი.
10. გაგოშიძე შ. შალვა დადიანის ადრინდელი ლიტერატურული და თეატრალური მოღვაწეობა. თბილისი: გამომცემლობა „ხელოვნება“, 1971.
11. გაფრინდაშვილი ნ., მირესაშვილი მ. ლიტერატურათმცოდნეობის საფუძვლები. თბილისი: საგამომცემლო სახლი „ინოვაცია“, 2008.
12. დადიანი შ. „ურდუმი“. მნათობი, 1935, №3, №4, №5, №10, №11-12.
13. დადიანი შ. „ურდუმი“. მნათობი, 1937, №6-7.
14. დადიანი შ. „გმირები“. მნათობი, 1974, №11.
15. დადიანი შ. რჩეული თხზულებანი. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1958.
16. დადიანი შ. გვირგვინიანების ოჯახი. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, 1956.
17. დადიანი შ. რაც გამახსენდა. თბილისი: გამომცემლობა „ხელოვნება“, 1959.
18. დადიანი შ. უბედური რუსი. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“, 1990.
19. დუმბაძე მ. საქართველო რუსთაველის ხანაში. თბილისი: 1966.

20. დონანაშვილი გ. სამოსელი პირველი. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1990.
21. დონანაშვილი გ. მოთხრობები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1987.
22. ელევთერიძე ი. საამური მწერალი. ლომისი, 1923, №23.
23. ვართაგავა ი. შალვა დადიანის ცხოვრება და შემოქმედება. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, 1962.
24. კანკავა გ. ისტორიული რომანი და მისი ქართული ტრადიციები. თბილისი: 1969.
25. კანკავა გ. ქართული ისტორიული პროზის ტრადიციები. მნათობი, 192, №3.
26. კალანდაძე ლ. გზა და გზა. მნათობი, 1980, №11.
27. კვანჭილაშვილი ტ. ლიტერატურა და ცხოვრება. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1976.
28. ლიტერატურის თეორია. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2008.
29. ლორთქიფანიძე ნ. თხზულებანი. თბილისი: გამომცემლობა „განათლება“, 1989.
30. მაისურაძე ნ. შალვა დადიანი. საქართველოს ქალი, 1974, №5.
31. მერიძე პ. შარლ მეცხრის მეფობის ქრონიკა, ნოველები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1986.
32. ნატროშვილი გ. მანკიერი რომანი და რედაქტორის უპრინციპო ბოლოსიტყვაობა. კომუნისტი, 1952, №135.
33. ნიკოლეიშვილი ა. XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევები. ტ. I. ქუთაისი: გამომცემლობა „მოწამეთა“, 1994.
34. ნიკოლეიშვილი ა. XX საუკუნის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ნარკვევები. ტ. IV. ქუთაისი: ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2003.
35. ნიკოლეიშვილი ა. ნარკვევები ქართველ ებრაელთა ლიტერატურული და პუბლიცისტურ-ჟურნალისტური მოღვაწეობის ისტორიიდან. II. ქუთაისი: ქუთაისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2008.
36. ნინოშვილი ე. თხზულებანი. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1984.
37. უდენტი ბ. მწერლობა და თანამედროვეობა. თბილისი: გამომცემლობა „მერანი“, 1976.

38. რადიანი შ. რჩეული თხზულებანი. წიგნი II. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1972.
39. სალია რ. 1905-1907 წლების რევოლუციის წინააღმდეგ „გვირგვინების ოჯახში“, პირველი სხივი, 1977, №12.
40. სალია რ. ხალხთა მეგობრობის პრობლემა შ. დადიანის რომანებში. კრიტიკა, 1977, №2.
41. სანიკიძე ლ. დედა ისტორია. ტ I. თბილისი: გამომცემლობა „გრადი“, 1992.
42. სიგუა ალ. ორიოდ ეპიზოდის გახსენება. კრიტიკა, 1975, №2/
43. სიგუა ალ. შალვა დადიანთან ერთად. მნათობი, 1975, №11.
44. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1959.
45. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1973.
46. ქიქოძე გ. რჩეული თხზულებანი. ტ. I. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1963.
47. ქორქია რ. როგორ წერდა შალვა დადიანი. კრიტიკა, 1975, №2.
48. შუღლიაშვილი დ. შალვა დადიანის უცნობი ჩანაწერები. ცისკარი, 1975, №4.
49. ჩაველიშვილი ა. ლიტერატურულ-კრიტიკული წერილები. ბათუმში: სახელმწიფო გამომცემლობა, 1962.
50. ჩიჩუა შ. ქართული რომანის პრობლემები. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1972.
51. ჩხეიძე რ. ქართული მინიატურული პროზა. თბილისი: გამომცემლობა „ლომისი“, 1992.
52. ცანავა რ. მეტაფორა. თბილისი: ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, 2009.
53. ცინცაძე ი. ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან. თბილისი: 1956.
54. ციციშვილი გ. შალვა დადიანი. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1974.
55. ციციშვილი გ. შალვა დადიანის პროზა 1905-1907 წლების რევოლუციის პერიოდში. ლიტერატურული ძიებანი. ტ. X, 1956.
56. ჭავჭავაძე ი. მოთხრობები. ტ. II. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1985.

57. ჭილაია ა., შუშანია ო. ლიტერატურულ ტერმინთა ლექსიკონი. თბილისი: სამეცნიერო-მეთოდური კაბინეტის გამომცემლობა, 1957.
58. ჭელიძე ვ. მეცხრამეტე საუკუნის სილუეტები. მნათობი, 1987, №4.
59. ჭილაია ს. წიმაპრები და მეგობრები. თბილისი: გამომცემლობა „ლიტერატურა და ხელოვნება“, 1964.
60. ჭილაია ს. უახლესი ქართული მწერლობა. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1975.
61. ჭუმბურიძე გ. ძველი ჰანგები და ახალი ფორმა ჩვენს მწერლობაში. სახალხო გაზეთი, 1912, №586; №588.
62. ხარატიშვილი გ. შალვა დადიანი და ქართული კინო. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1974.
63. ჯავახიშვილი ი. წერილი შალვა დადიანისადმი. ლიტერატურული საქართველო, 1939, №4.
64. ჯავახიშვილი მ. თხზულებანი. ტ. V. თბილისი: გამომცემლობა „საბჭოთა საქართველო“, 1977.
65. ჯანაშვილი მ. თამარ მეფე. თბილისი: 1917.
66. ჯიბლაძე გ. შალვა დადიანის საგალობელი. მნათობი, 1976, №3.
67. ჯიბლაძე გ. კრიტიკული წერილები. ტ. VI. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1981.

არქივები და მუზეუმები

1. საქართველოს გ. ლეონიძის სახელობის ლიტერატურული მუზეუმი. შ. დადიანის ფონდი. 25409/12; 25409/2; 25419/3-10; 25409/18-19; 25409/19.
2. საქართველოს თეატრის, მუსიკის, კინოსა და ქორეოგრაფიის სახელმწიფო მუზეუმი. შ. დადიანის არქივი. (ფონდები: 11276/43-44; 11276/18; 11276/52; 11275/20; 15248; 11276/149; 11276/200; 11276/257;

